

Jesu universelle forsoning som falsk håb? - hvis frelsestilegnelse ikke er nødvendig!

Carsten Elmelund Petersen
Ph.d. lektor, Dansk Bibel-Institut
og førsteamanuensis ved Fjellhaug International University College, Copenhagen
cep@dbi.edu

Resumé

Artiklen trækker læren om alles endelige frelse, universalismen, frem til kritisk vurdering. Origenes var den første, der lærte alles frelse, også dæmonernes og Satans endelige frelse. Det blev fordømt af kirken på det femte økumeniske koncil. De store kirkesamfund, der har bekendelsesskrifter, afviser læren om alles endelige frelse i deres kirkelære. Men de seneste 200 år har stadig flere hævdet, at alle bliver frelst. Artiklen påviser, at de to største filosoffer i den europæiske filosofis historie, Platon og Kant, har leveret tankestrukturer, der passer perfekt i udviklingen af universalismen. Mange teologer er på det ubevidste plan præget af Platons og Kants tanker.

I kraft af modernitetens filosofi har den universalistiske teologi været på fremmarch. Artiklen påviser også, at læren om alles endelige frelse er i modstrid med de bibelske tekster, der er det åbenbaringsvidnesbyrd fra Gud, der er kirkens normgrundlag. Artiklen viser, at der i den samlede bekendelsesdannelse i 1500'tallet, *Konkordiebogen*, er en sammenhæng mellem objektiv forsoning, individuel retfærdiggørelse af tro og forskellen på frelse og fortabelse

Kaj Mogensens teologi om alles endelige frelses trækkes frem til kritisk diskussion. Kaj Mogensens påstand er, at der er tale om en "alforsoning" som fører til, at Gud bliver alt i alle. Kaj Mogensen afviser Guds vrede over synden og dermed falder soningen og den objektive forsoningslære. Kaj Mogensens teologi er skæmmet af en række fejlslutninger, hvoraf den værste er, at forskellen på frelse og fortabelse er en slag karmalære.

Kaj Mogensens synspunkter tilbagevises både sprogligt, bibelteologisk og ud fra teologien i *Konkordiebogen*. Det afvises også, at udsagnet, at Gud skal være alt i alle, kan betyde, at alle bliver frelst. Derimod betyder det, at Gud bliver alt i alle dem, der tog imod Jesus Kristus. Dem gav han ret til at blive Guds børn, dem, der tror på hans navn. Imod Kaj Mogensen påpeges, at

Jesu Kristi forsoning på korset er universel, da han er et sonoffer for hele verdens synd. Men dette kommer kun det enkelte menneske til gavn, hvis det tilegnes i tro. Uden frellestilegnelsen bliver der ingen evig frelse for det konkrete menneske. Kaj Mogensens lære om alles endelige frelser er derfor en falsk trøst.

Keywords

Falsk trøst. Universalisme. Kaj Mogensen. Forsoning. Frellestilegnelse. Frelse og fortabelse.

Gå ind ad den snævre port; for vid er den port,
og bred er den vej, der fører til fortabelsen,
og der er mange, der går ind ad den.
Hvor snæver er ikke den port, og hvor trang er
ikke den vej, der fører til livet, og der er få,
som finder den! (Jesus ifølge Matt 7:13-14).

Indledning

Bibelteksterne, som omtaler og udlægger Jesu døds betydning, har op gennem historien været genstand for debat. Et af de centrale spørgsmål er, om Jesus døde for alle, eller om han blot døde for de udvalgte (Petersen 2019a: 92-117). Der er tydelige skriftord, som danner grundlag for, at Jesu soningsdød er forsoning for alle. Det er Joh 3:16, Joh 1:29, 2 Kor 5:14-15 og i særlig grad: *"Jesus Kristus, den retfærdige; han er et sonoffer for vore synder, og ikke blot for vore, men for hele verdens synder"* (1 Joh 2:1-2). Derfor tales med rette om objektiv forsoningslære og universel forsoning i forbindelse med Jesu døds betydning. Bibelteksterne er lige så tydelige om, at kun de, som tager imod forsoningen i Jesus Kristus, får frelsende gavn af hans død på korset. Guds kærlighedsaktion gør en forskel blandt mennesker. *"For således elskede Gud verden, at han gav sin enbårne søn, for at enhver, som tror på ham, ikke skal fortæbes, men have evigt liv"* (Joh 3:16). Det er ikke kun i *"den lille bibel"* (Joh 3:16), men i hele Bibelen, at der er forskel på frelse ved tro på Jesus i modsætning til fortabelse ved vantro.

Dette er det kritiske punkt. Calvin og calvinister afviser, at Bibelen lærer alles frelse, og drager den slutning, at Jesus kun døde for de udvalgte. Universalister drager den modsatte fejlslutning. Jesus døde for alle, og derfor bliver alle frelst. I dansk sammenhæng er pensioneret sognepræst Kaj Mogensen repræsentant for det synspunkt (Mogensen 2013). Hans bog vil blive analyseret kritisk, fordi den eksemplificerer universalismen. Den kritiske diskussion med universalismen vil blive ført.

På et punkt er Kaj Mogensen og jeg enige, nemlig i at Guds intention er at frelse, og at Jesus Kristus blev sendt til verden for at tilvejebringe universel frelsesmulighed med sin død og opstandelse. Paulus skriver nemlig om *"Gud, vor frelser, som vil, at alle mennesker skal frelses og komme til erkendelse af sandheden. For der er én Gud og én formidler mellem Gud og mennesker, mennesket Kristus Jesus, som gav sig selv som løsesum for alle"* (1 Tim 2:3-6). Gud har en universel frelsesvilje, og Jesus døde for alle. Men hvis ikke et menneske tager imod frelsen i Jesus Kristus, så er mennesket uden for frelsens fællesskab med Gud, for alene Jesus Kristus er vejen, sandheden og livet (Joh 14:6). Uden troens modtagelse af Jesus Kristus lever man ikke under Helligåndens vejledning

De nævnte skriftord rummer dobbeltheden, at det kun er nogle, der bliver frelst, selvom frelsen var tiltænkt alle. Evangelisten siger det tydeligt om Jesus Kristus: *"Han kom til sit eget, og hans egne tog ikke imod ham. Men alle dem, der tog imod ham, gav han ret til at blive Guds børn, dem, der tror på hans navn"* (Joh 1:11-12). Guds frelsesaktion i sin Søn Jesus Kristus gør en forskel, nogle afviser ham i vantro, og andre modtager ham i tro.

Hovedanliggendet i det følgende er at påvise det uholdbare i læren om alles frelse, og at vise at menneskets frelsestilegnelse her i tiden er nødvendig for at arve evig salighed.

De læsere, som ikke er interesseret i den filosofiske baggrund for universalismens fremmarch, kan gå frem og begynde læsningen ved afsnittet: Barthiansk forkyndelse.

Universalismen i teologihistorien

Bibelteksterne er meget klare om forskellen på evig frelse og evig fortabelse, men tolkningshistorien viser, at der for ofte lægges et tolkningsfilter ned over teksterne. Det er ubehageligt at indse, at nogle mennesker, som man holder af, har fravalgt troen på Jesus Kristus eller lever i åbenlys og bevidst udlevet synd. Bibelteksterne taler om, at med et sådant liv har man ikke arveret til Guds rige (1 Kor 6:9-10; Gal 5:21; Efes 5:5-6), men at Guds vrede kommer over de, der lever sådan (Rom 1:18, Kol 2:6).

Fortalerne for alles endelige frelse nævner ofte ordet apokatastasis, og læren kaldes apokatastasis. Det er det græske ord for genoprettelse, som Peter brugte i sin tale i Salomos søjlegang (ApG 3:21). Allerede her ser man en tendens, for det er ikke alles frelse Peter forkynder om, men om en tid, *"da alt det genoprettes, som Gud fra fordums tid har forkyndt gennem sine hellige profeters mund"* (ApG 3:21). De hellige profeter, som der henvises til, Esajas, Jeremias, Ezekiel, Amos og Mika, havde ikke lovet alles endelige frelse, og i deres samtid lovede de ej heller frelse for hele Israel, men blot for "Israels rest". Ud fra ApG 3:21 kan man ikke tale om alles endelige frelse, men blot om genoprettelse af det, der blev lovet for en ganske bestemt sammenhæng.

Michael J. McClymond har i en omfattende monografi på 1325 sider fremlagt en del stof om universalismens oprindelse, historiske udbredelse og aktuelle position (McClymond 2018: 1). McClymond forholder sig kritisk til universalismen ud fra bibelske, filosofiske og teologiske argumenter.

Læren om alles endelige frelse har flere navne, universalisme; universel frelse og "origenism". Den er opstået i Alexandria blandt kristne gnostikere i årtierne før den første betydelige repræsentant, Origenes (185-250 e.Kr.) stod frem med synspunktet. Universalisme er udbredt blandt kristne gnostikere, i jødisk kabbalisme og i muslimsk sufi-tradition. I de tre retninger er der en fælles filosofisk grund (McClymond 2018: 3,5).

Tilhængere af alles endelige frelse, universalisme (engelsk: unitary outcome) plejer at henholde sig til skriftord, som 1 Kor 15:28 og Fil 2:9-11, mens fortalerne for forskel på frelse og fortabelse,

partikularisme (engelsk: twofold outcome) holder fast i Matt 25:24, 25,41 og 25:46 og Åb 20:10-15 og 22:14-15. Der er dog ingen tvivl om, at det samlede bibelske vidnesbyrd går i retning af forskellig udgang på livet for troens mennesker og vantroens mennesker.

I kristne sammenhænge er det overordnede perspektiv på frelsens tre stadier: Skabelse – Fald – Genløsning. I den kristen-gnostiske tradition, som rummer linjen fra Origenes over Jakob Böhme til Paul Tillich er det overordnede perspektiv anderledes, men rummer alligevel tre stadier: Enhed – Adskillelse – Genforening (McClymond 2018: 10). Det er den anden linje, som repræsenterer alles endelige frelse.

I moderniteten er universalismen ofte set sammen med en afvigende opfattelse af Guds treenighed. Der er ifølge McClymond ofte tale om en form for modalisme, hvor Jesus bliver et universelt symbol for alle mennesker. Han nævner Schleiermacher, Hegel, Schelling og Tillich som eksempler, hvor der ikke er klarhed over, om Jesus Kristus er Gud (McClymond 2018: 12-13).

McClymond nævner, at universalisternes vigtigste bibelvers er 1 Joh 4:8, hvor det siges, at *"Gud er kærlighed"*. Men det kan fortalene for frelse og fortabelse også tilslutte sig, men fortalene for alles frelse har det problem, at nåde til alle fører til ingen nåde (McClymond 2018: 24). Han har ret. Hvis alle bliver frelst i den sidste ende, så er nåden, troen og frelsen ligegyldig her i tiden. Den gør ingen forskel, når alt ender med at blive godt, uanset nåde, tro og frelse.

McClymond mener ikke, at det er muligt at forene universalismen med bibelteksterne. Hvis alle bliver frelst til sidst, er det ikke nødvendigt at tro på Gud her i tiden. Det er ikke nødvendigt at angre sin synd. Der er ingen nødvendig kamp for at være lydig mod Gud, og der er ej heller grund til at drive evangelisation og mission. Den intensitet, der ligger i konfliktstoffet, at vi af natur er vredens børn (Ef 2:3), og at vi er fjender af Gud (Rom 5:10), indtil vi modtager frelsen i Jesus Kristus, forekommer ligegyldig og irrelevant, hvis alle bliver frelst (McClymond 2018: xxi-xxiii).

Origenes forestillede sig, at Djævelen/Satan og hans dæmoner bliver omvendt og frelst til sidst. (McClymond 2018: 261-262). Andre mener, at Djævelen/Satan til sidst bliver tilintetgjort (Mogensen 2013:209). Andre igen mener ikke, at der findes nogen Djævel/Satan, men at verden er en stor harmonisk enhed, hvor der blot er nogle etiske problemer er, der skal elimineres.

"Origenism"

I international teologisk sammenhæng omtales læren om alles endelige frelse ofte som "Origenism", fordi Origenes (185-254 e.Kr.) var den første store teolog, der stod for læren om alles endelige frelse. Origenes' lære blev fordømt på Det femte økumeniske Koncil i Konstantinobel i 553 e.Kr. (Second Council of Constantinople). Origenes var præget af græsk filosofi og hans lære rejste spørgsmålene, om hvorvidt sjælen er præeksistent, om saligheden vil være evig hvile eller uendelig bevægelse, om sjælen vil fuldendes sammen med Gud (McClymond 2018: 233). I særlig grad var Origenes præget af Platons filosofi, og Platon lærte sjælens præeksistens.

Origenes havde to hovedprincipper, menneskets frihed og Guds forsyn, der styrer Guds godhed og retfærdighed. Det fører til et perfekt meritokrati hos Origenes, som forbereder vejen for den senere Pelagius. Origenes hævdede som gnostikerne en splittelse i Gud. Origenes afviste en skabelse i tiden. Kritikerne ser derfor en indre selvmodsigelse hos Origenes. På den ene side siger Origenes, at alt andet end Gud er skabt, og på den anden side siger han, at noget har været samtidig med Gud uden at være skabt. Han forestiller sig et åndeligt parallelunivers fra evighed. Det minder om Platons idéverden. I den historiske tid sker en bevægelse mellem tre typer væsener, engle, mennesker og dæmoner. Mennesker kan blive engle ved at handle godt over tid, og de kan blive dæmoner ved at handle dårligt over tid. Oprindeligt var sjælene perfekte sammen med Gud, men synd er den forsømmelse eller undladelse, der gjorde menneskene uperfekte. Gud straffer ikke men vejleder, og vejledningen fortsætter til alle er frelst. Det begyndte med enhed, og det ender med genforening. For det synspunkt anfører han 1 Kor 15:24-28, Joh 17:20-21, Efes 4:13, Fil 2:9-11 (McClymond 2018: 254-260).

Origenes mener, at dæmonerne vil blive frelst, og Satan vil også blive frelst (McClymond 2018:261-262). Origenes forestiller sig flere kommende fald og genoprettelser. Det peger i retning af, at Origenes er præget af oprindeligt græsk tænkning med en cyklisk tidsopfattelse i modsætning til den bibelske tidsopfattelse, som er lineær med skabelsen som udgangspunkt og et forløb gennem GTs tidsalder med Kristi første komme til verden som et vigtigt punkt i tiden før forløbet inden hans andet komme til verden ved den generelle opstandelse fra de døde, dommen og genoprettelsen. Det er tydeligt, at Origenes er præget af platonske og gnostiske spekulationer, der kan føre i retning af enten skærsild eller reinkarnation.

Filosofisk påvirkning hos Origenes

Origenes er den teolog i oldkirken, som universalister tager udgangspunkt hos. Karsten Friis Johansen nævner, at Origenes var den lærdeste af de tidlige kristne tænkere. Sagt på en anden måde; han var den, der tættest fulgte den græske filosof og var stærkest præget af den. Origenes bruger det platonsk-stoiske begreb logos, men tog ikke inkarnationstanken alvorligt i modsætning til evangelisten Johannes, der bruger logos-begrebet, men indholdsbestemmer begrebet anderledes end stoikerne (Joh 1:1). For Origenes er det et åbent spørgsmål, om Sønnen er det værendes væren og idéernes idé. Logos er Gud i verden, eller som Karsten Friis Johansen skriver: ”Der er brug for Logos, men strengt taget ikke for Kristus i Origenes’ teologi” (Johansen 1991: 725). Hos Origenes er der ikke meget tilbage af Guds Søns inkarnation og opfattelsen af mennesket som en enhed af krop og sjæl (Johansen 1991: 726).

Origenes er berømt for formuleringen om alle tings genoprettelse (apokatastasis tån pantåv), således er hverken Farao eller Judas unddraget den evige frelse. De skal blot genopdrages i nye æoner. Origenes mener, at Gud har forskellige oplysningsstrategier afhængigt af de forskellige typer mennesker, som har brug for forskellige veje til at komme tilbage til Gud (Jacobsen 2006: 39-48). Origenes mener, at frelsen kan være en langvarig proces, der først bliver virkelig efter flere gentagelser af menneskelivet. Det peger i retning af cyklisk tidsopfattelse med flere reinkarnationer.

Gud bruger menneskets fri vilje, så det kan blive dydigt og derved indgå i alle tings genoprettelse, hvor Gud er alt i alle (Johansen 1991: 726).

De, som i nyere tid henter inspiration til opbygningen af læren om alles frelse, er ikke altid klar over hvilken konstruktion, de henter inspiration fra.

Filosofisk påvirkning hos Augustin

Den største skikkelse i teologiens historie er Augustin (354-450 e.Kr.), fordi han på grund af sin placering i historien har sat præg på katolsk, luthersk og reformert teologi. Augustin var som ung i ni år tilhænger af manikæismen. Derefter havde han en fase, hvor han blev påvirket af filosofen Platon og den nyplatoniske filosof Plotin (205-270 e.Kr.). Augustin blev omvendt fra manikæisme til en nyplatonisk farvet kristendom (Johansen 1991: 745). Augustins tænkning rummer elementer, som ikke er sammentænkt hos Augustin selv; arvesyndslæren, privatio boni-tanken og synet på dæmoner/afguder.

Augustin tog på eksegetisk og dogmatisk basis afstand fra Origenes og universalismen, men Augustin var ambivalent overfor platonismen, som lå indbygget hos Origenes. Augustin nævner i sit værk *Guds stad*, at både Platon og den senere Plotin lærte reinkarnation. Augustin nævner, at de forestiller sig, at menneskets sjæl senere kan reinkarneres i menneskers og dyrs legemer. Konkret kan det indebære, at en mor afgår ved døden og bliver reinkarneret i et æsel, som sønnen rider på, eller i en pige, som sønnen bliver gift med. Augustin distancerer sig fra sådanne forestillinger (Augustin 1986: 293). Men Augustin videreførte noget andet fra Platon og nyplatonikeren Plotin.

Plotin (ca. 205-270 e.Kr.) videreførte Platons filosofi og tilsatte noget fra Aristoteles' filosofi og stoicismen, bl.a. Aristoteles' tale om Gud som den ubevægede bevæger (Johansen 1991: 670). Det var problematisk, idet Gud for de gamle grækere ikke anses som en personlig Gud, men blot et metafysisk grænsbegreb for det, som vi mennesker ikke kan tænke os til eller mærke med sanserne.

På et bestemt punkt har inspirationen fra Platon og Plotin sat sit præg på Augustin og den efterfølgende teologi. Det præg ses på følgende spørgsmål: Hvorfor er verden ond? Augustin svarer, at det skyldes fravær af Gud. Gud er god, og når mennesket vender sig fra Gud, så mangler det godheden fra Gud. At synde er at fjerne sig fra Gud (Svare 1996: 116-129). Grundlæggende mener Augustin ikke, at der findes ond substans (Pedersen 2006: 70). Alt, som eksisterer, er godt i kraft af sin eksistens, men det kan fordærves og miste sin godhed. Synden er at miste godheden og blive til intet. Dette synspunkt fastholdt Augustin hele sin kristne tid (Johansen 1991: 745).

Bag denne problematiske påstand ligger Augustin egen kamp. Han tog afstand fra manikæismens opfattelse af lysets og mørkets rige som en nogenlunde jævnbyrdig kamp. I stedet valgte han nyplatonismens henologi, enhedstænkning. I den opfattelse er det gode gradueret fra fylden af det gode til manglen på det gode, som er intet (Hick 1977: 37-46). Det fører til påstanden om, at modpolen til det gode er intet, fordi intet er den totale mangel på godhed. Læren om det kaldes privatio boni.

Augustin mener, at Gud ikke vil det onde, og derfor er det onde ikke skabt, men er ”intet”. Man kan ikke finde det onde, og der findes ikke ond lære eller en ond lærer. Augustin indrømmer, at han ikke ved, hvorfra det onde kommer, fordi det kommer fra ”intet” og er ”intet” (Pedersen 2006: 67-68).

Augustins synspunkt, at det gode eksisterer, og det onde er intet blot mangel på godhed, er indlysende forkert. Det ville ytre sig i virkelighed ved, at godheden er aktiv og manglen på godhed er passiv, men sådan er det ikke. I virkelighedens verden viser det sig ved, at god vilje kæmper imod ond vilje. Den vilje, som mangler godhed, er ikke passiv, men viser sig i modvilje. Bibelteksterne viser fra 1 Mos 3 og fremad, at der overordnet set forløber en kamp mellem god vilje og ond modvilje, ja endda trodsig vilje, og at denne kamp ender med en forskel på indenfor og udenfor (Åb 22:12-15). I de bibelske tekster er det onde en bevidst ond vilje, som kæmper imod Guds godhed. Det er ikke en dualisme mellem to nogenlunde jævnbyrdige modstandere som i manikæismen. Men det er heller ikke den platonske enhedstænkning. Gud og Djævelen er ikke ligeværdige modstandere, men de er ej heller venner. Det er udtryk for Guds godhed og kærlighed, at han har givet sine skabninger frihed til at fravælge ham og følge hans modstander!

Det var manikæismen, der udløste udformingen af privatio boni, læren om det ondes ikke-eksistens, og den lære blev fremmet i østkirken af Pseudo-Dionysios og i vestkirken af Augustin (Haaning 2009: 47-48). Augustin gik så langt at hævde, at Djævelens og dæmonernes natur er principielt god (Haystrup 2007: 65).

En absolut dualisme rummer to lige stærke og sidestillede magter. En relativ dualisme indebærer, at de to magter, der er i kamp, ikke er lige stærke, men at der alligevel står noget på spil, så kampen ikke forløber efter en indbygget selvfølgelighed. Der er dele af kampen, der kan vindes og tabes. Der er, som Aksel Haaning skriver, mere dualisme hos Johannes og Paulus

”end vi lærer til konfirmationsundervisning og i kristendomskundskab, hvor gnostikernes og manikæernes dualisme (og den medfølgende påståede pessimisme) som regel anvendes til at forklare, hvad kristendom ikke er” (Haaning 2009: 29).

Dualismen udspringer af de bibelske tekster, hvor nøglescenen er Djævelens fristelse af Jesus i ørkenen (Haaning 2009: 41).

De bibelske tekster siger noget andet end på den ene side manikæismen og på den anden side platonismen. Der er tale om en relativ dualisme mellem på den ene side Gud, Den Gode og det gode og på den anden side Djævelen, Den onde og det onde. Det onde er ondt, ikke blot en mangel på det gode. Den gode vilje og den onde vilje er modsatrettet. I bibelsk tænkning er det en skærpende omstændighed, når noget gøres med vilje, ja med ond vilje. Det onde, der gøres med vilje, skulle erstattes eller kompenseres med 4 til 1 i stedet for 1 til 1, hvis hændelsen var sket ved et uheld. Det ser vi af beretningerne om Kong David og Zakæus (2 Mos 21:37, 2 Sam 12:6, Luk 19:8).

I en relativ dualisme foregår en virkelig kamp, hvor noget står på spil. Hos Augustin er der en række forhold, som ikke diskuteres til ende, men som eftertiden har udnyttet til at neddæmpe opfattelsen af det onde og det ondes konsekvens.

Dobbelt udgang men ikke dobbelt prædestination hos Augustin

Der er ingen tvivl om, at Augustin lærer dobbelt udgang, evig frelse for de troende og evig fortabelse for de vantro. Men lærer han også dobbelt prædestination? Næppe! Når Calvin har tolket Augustin som fortæller for dobbelt prædestination, kan det skyldes, at Augustin kendte den stoiske determinisme godt gennem læsning af Ciceros skrifter (Eriksen 2000: 50). Men efter bruddet med manikæismen tog Augustin afstand fra determinismen, som lå indbygget i manikæismens tænkning. Derfor understregede Augustin den frie vilje. Senere kom striden med Pelagius, hvor Pelagius brugte Augustin-citater til fordel for den frie vilje. Augustin måtte så reagere anderledes (Eriksen 2000: 160), men det fører ikke til en selvstændig dobbelt prædestinationslære, selv om han taler en del om Guds forsyn (Eriksen 2000: 155-156).

Der kan skrives en teologisk udviklingshistorie hos Augustin, og der kan skrives en samlet systematisk fremstilling af hans teologi. Begge har sine fordele, men hverken den ene eller den anden kan give et endeligt billede af en kompleks teologisk forfatter (Eriksen 2000: 45). Folk fra forskellige positioner har i eftertiden søgt at påberåbe sig Augustins syn på arvesynd, prædestination, den ufortjente nåde, den frie vilje som et modsigelsesfrit svar (Eriksen 2000: 43).

Augustin er af den opfattelse, at Gud har udvalgt nogle mennesker til frelse, men ingen ved hvem og hvor mange. Prædestinationen gælder de, der er udvalgt til frelse, skriver Trond Berg Eriksen (Eriksen 2000: 293). Der er nuancer, om det er den tidlige eller den sene Augustin. Men Guds udvælgelse indebærer ikke indskrænkning af menneskets frihed. Augustin er yderst sparsommelig med brugen af udtrykket den trælbandne vilje (Pedersen 2006: 78).

Et af Augustins teologiske problemer er, at han opfatter Gud som "ubekymret selvtilstrækkelighed" (Eriksen 2000: 299). Det er en opfattelse, som han fik gennem nyplatonismens sammentænkning af græsk tænkning. Det betyder, at Gud ikke kan ombestemme sig, men Gud kan se ind i fremtiden. Guds forsyn har en viden om det, som kommer i fremtiden. Men Guds forsyn bestemmer ikke, hvad der sker i fremtiden, skriver Augustin en del steder (Eriksen 2000: 159).

Når Augustin i *Om Guds Stad* skriver, at Gud har en forudbestemmelse om, at det evige liv bliver givet til en række mennesker. Interessant er, at Augustin siger, at Gud kender disse mennesker. Det er dog ikke gennem forudbestemmelsen, at han kender dem, men derimod gennem "hans ufejlbarlige forudviden", at han kender de mennesker på forhånd (Augustin 1996: 162).

Det er derfor relevant, når Hans-Ole Bækgaard sammenholder dette citat fra *Om Guds Stad* med et sted, hvor Augustin forholder sig til udsagnet om, at Gud vil, at alle mennesker skal frelses og komme til erkendelse af sandheden (1 Tim 2:4). For Augustin er der ingen lette løsninger (Bækgaard 2003: 68). Gud vil alles frelse, men der er alligevel dobbelt udgang, og de, som rammes af nåden, er udvalgt

til evig salighed. Nåden er Guds. Det er den eneste og absolutte grund for frelsen, så ingen kan ifølge Augustin selv bidrage til frelsen, men Hans-Ole Bækgaard nævner også, at i nådestanden efter, at frelsen er modtaget, er der tale om ”synergisme” hos Augustin (Bækgaard 2003: 68).¹

Hvordan hænger det sammen? Else Marie Wiberg Pedersen mener ikke, at Augustin afslutter sin drøftelse af forholdet mellem forudviden, fri vilje (i alle afskygninger) og prædestinationen. Han var bevidst om, at der krævedes mere tankearbejde (Pedersen 2006: 82). Helge Haystrup har samme forsigtige tilgang til problemstillingen, at Augustin selv ved, at han ikke giver det endelige svar (Haystrup 2007: 96). Imidlertid peger Haystrup på en mulig forståelse af problemstillingen. Augustin diskuterede med folk, der anførte, at Gud ville, at alle skal frelses (1 Tim 2:4). Men det må være alle de forudbestemte, mente Augustin. Men hvem er så de forudbestemte? Det er de, som har adlydt og troet evangeliet. Bemærkelsesværdigt er, at Augustin sonder mellem de fortabte, fortabelsens søn (filius perditionis) og de frelste, fredens søn (filius pacis). Det store problem er, at mange kommer til tro på evangeliet, men der er en del, der falder fra troen. Derfor er formaningen om at holde fast ved den kærlighed, der skjuler synder, vigtig jf. 1 Pet 4:8, mener Augustin (Haystrup 2007: 92). Israel var Guds ejendomsfolk (jf. Rom 11:25ff.), men mange i folket viste sig at være evangeliets fjender. Augustin taler om Guds forudbestemmelse til frelse. Men det er gennem troen på Kristus, der gives ved evangeliet og Helligånden. Augustin anfører Ef 1:13-16 og 1 Tess 2:13 til støtte for det. Troen er Guds gave, som ingen kan fortjene sig til. Augustins problem er her, at troen bliver givet til mange, men en del falder fra troen, og det har de selv ansvar for.

I den berømte lille håndbog om tro, håb og kærlighed (*Enchiridion*) nævner han, at Gud vil evigt straffe de onde med sin vrede, ligesom han evigt vil frelse de andre (Augustin 2005: 124). De ondes vilje ligger under for synden. Viljen er kun fri, når den ikke underlægger sig synden (Augustin 2005: 120). Men Gud kan i sin plan bruge de onde mennesker, når det er tjenligt, og at han er i sin fulde ret, når han har forudbestemt de onde til fordømmelse og de andre til nåde (Augustin 2005: 117). Så Augustin udtrykker tydeligt, at forskellen på tro og vantro har konsekvenser, og at Gud har forudbestemt, at sådanne konsekvenser fører til frelse eller fordømmelse. Det er imidlertid ikke det samme som den hårde prædestinationslære, som Calvin senere fører frem. Det er ikke afgjort på forhånd, om det er frelse eller fortabelse for det enkelte individ, men det er frelse for troens mennesker og fortabelse for vantroens mennesker. Afgørelsen finder sted i det enkelte menneskes liv, og det

¹ Det er helt rigtigt som Hans-Ole Bækgaard nævner i en note, at Luther holder fast i prædestinationstanken, men vender sig imod Augustins tale om den frie vilje overfor Gud hos det faldne menneske. Luther vender sig også imod talen om synergisme i retfærdiggørelsen/nåden (Bækgaard 2003: 68).

Det kan tilføjes, at Augustins tanke om synergisme mellem Gud og det kristne menneske, der har modtaget nåden, ej heller er fremmed for Luther. Den dialektiske teologi i midten af 1900'tallet var meget afvisende til denne tanke. Regin Prenters Luther-tolkning i doktorafhandlingen fra 1944 *Spiritus Creator* er meget afvisende til menneskelig medvirken i trosliv, helliggørelse og fromhed. Prenter henviser til ”Luthers opfattelse af helliggørelsens fremgang som en stadig henflyen til Kristi fremmede retfærdighed ved det forhold, hvori han sætter Ånden som det mod kødet kæmpende princip til Helligånden” (Prenter 1944: 103). Men i 1967 korrigerede Prenter sin Luther-tolkning med en vigtig sondring mellem retfærdiggørelse og helliggørelse. I retfærdiggørelsen er der tale om Guds alenevirken/monergisme, mens der i helliggørelsen er tale om, at Gud Helligånd er hovedperson, men hvor der også er tale om, at det kristne menneske har et vist medansvar, så der i helliggørelsen er tale om en vis synergisme hos Luther (Prenter 1967).

giver det individuelle menneskeliv alvor og ansvar i modsætning til, hvis afgørelsen var bestemt af Gud i evighedens fortid.

Meget peger i retning af, at der hos Augustin er tale om en enkelt prædestinationslære og ikke en dobbelt prædestinationslære. Det skyldes, at Augustin ikke fornægter Guds almene frelsesvilje jf. 1 Tim 2:4. Det er derfor en overfortolkning, når Gottschalk og Calvin senere tolker Augustin til støtte for en dobbelt prædestinationslære. Augustin mener ikke, at nogen konkrete enkeltpersoner på forhånd er udvalgt til evig fortabelse. Men frafaldet blandt de, som først modtog evangeliet i tro, er et reelt problem. Derfor er kampen i tiden afgørende, idet der står noget på spil. Noget taler for, at Augustin er fortalende for en kategoriell forudbestemmelses lære i modsætning til en individuel forudbestemmelseslære. Det er en udvælgelse ”i Kristus” af troens mennesker (Efes. 1:3-14), som Gud har besluttet sig for (Petersen 2019: 98-99). Det skrift, som Haystrup forholder sig til om emnet, handler om de helliges forudbestemmelse (*De Prædestinatione Sanctorum*).

Augustin fastholder læren om dobbelt udgang i form af evig frelse for de Kristustroende og evig fortabelse for de vantro.

Relativ dualisme er dualisme

Bag denne problemstilling ligger spørgsmålet om indflydelsen fra den stoiske determinisme. Stoikerne mente, at alt sker med nødvendighed. Det er en skæbnetro, som fører til, at man kan tage alt med stoisk ro, for det går jo, som det skal. Den stoiske etik består i at tilpasse sig det, som sker med nødvendighed, for man skader sig selv ved at gøre modstand. Stoikernes tanker indgik i den fælles pulje af græske filosofiske tanker sammen med inspiration fra Platon og Aristoteles, som de kristne op gennem århundrederne blev påvirket af.

I de bibelske tekster har Gud åbenbaret noget om fremtiden, og han har bundet sig til at opfylde alt det, som han har givet løfter og profetier om specielt løfter og profetier ved Jesus Kristi første og andet komme til verden. Men i de bibelske tekster er der ikke konkret tidsskemaer, detaljerede oversigter over, hvad der efter Guds plan skal ske i de forskellige århundreder og årtier. Alligevel er der folk, der tror, at alt hvad, der skal ske i fremtiden, og som Gud i kraft af sin forudviden, er identisk med, hvad Gud har bestemt. Det er den stoiske fejlslutning.

Anselm har i sit værk *Om Djævelens fald* en relevant sondring mellem forsyn og forudbestemmelse. Gud er ikke årsag til synden, selv om Gud skabte de forhold og betingelser, som Djævelen udnyttede til at gøre syndigt oprør. Det er den onde vilje, der er årsag til synden (Haaning 2009: 87-90). Djævelen og de onde dæmoner var oprindeligt skabt af Gud. Men på grund af deres egen viljesbeslutning gjorde de sig onde ved at gøre oprør mod Gud og ved at følge oprøret (Haaning 2009: 106).

Den fejl, som mange begår i forholdet mellem Guds forsyn og Guds prædestination, er, at man gør dem identiske ved at sige, at hvad Gud har forudset, det må ske med nødvendighed. Det er en fejlslutning. Det var ikke Guds forudviden, der bestemte den situation, hvor Farao, Saul, Judas eller

en anden person handlede imod Guds vilje. Men den konkrete person havde afgørelsens og handlingens tyngde i sig i den konkrete livssituation, og det kunne Gud i kraft af sin alvidenhed se, selv om det vil ske i fremtiden.

Hvis man sammentænker Guds forudviden og Guds forudbestemmelse, så de bliver identiske, er det en stoisk fejlslutning, der gør Gud til årsag til de onde valg og handlinger.

I senmiddelalderen stod den stoiske fejlslutning meget stærkt. Den var medvirkende til den såkaldte universalistrid, hvor den ene part, realisterne have kombineret Platons ideer med stoikernes determinisme. Tillige var det koblet sammen med Aristoteles opfattelse af Gud som den ubevægelige bevæger uden omsorg for skaberværket. Disse realister fremførte tanken om, at de almene begreber, de universelle ideer er det reelle, der styrer alting i verden. Det førte til påstanden om, at alt sker med nødvendighed således at forstå, at Gud er underlagt nødvendigheden.

Realisternes modstandere var nominalisterne. Hovedargumentet for nominalisterne var, at det var for abstrakt og uvirkeligt at tale om det universelle på den måde, fordi vi mennesker ikke kan overskue alting. Vi må nøjes med at udtale os om de konkrete ting, individer, hændelser, som vi har erfaring af, i stedet for at udkaste vidtløftige teorier, som ingen kan efterprøve. Når vi oplever almene mønstre i virkeligheden, skyldes det, at vi har evne til at sammenligne, men vi kan ikke fremkaste teorier om det almene, det universelle. Et eksempel der nævnes er en farve. Findes der et universelt almenbegreb for rødhed. Hvad er det alment røde? Er det lyserødt, cyclamenfarvet, pink, postkasserødt eller bordeaux? Er der kun én universel rød farve? Nominalisterne afviser almenbegreber som universelle idéer, fordi det er en unødvendig dublikation af virkeligheden (Clark 1985: 294).

Realisternes opfattelse førte til en stærkt problematisk teologisk opfattelse, hvor Gud er underlagt nødvendigheden:

Højeste princip:	Nødvendigheden
Underlagt det højeste princip:	Gud
Underlagt det højeste princip og Gud:	Den skabte verden

Den filosofiske indflydelse er tydelig. Den gud, der er tale om, er ikke den evige almægtige Gud, som er beskrevet i de bibelske tekster. Det er ikke Abrahams, Isaks og Jakobs Gud, Jesu Kristi Far, men derimod filosoffernes gud. Den gud, som realisterne i yderste konsekvens talte om, var ikke hverken almægtig eller fri til at tage sine egne suveræne beslutninger. Han var underkastet et højere princip.

Det var kombinationen af Platons evige og uforanderlige idéer, Aristoteles opfattelse af Gud som den ubevægelige bevæger og stoikernes determinisme der – bevidst eller ubevidst – førte kristne tænkere til at antage, at alt var forudbestemt.

De to største kristne tænkere, Augustin og Thomas Aquinas, ville gerne forsvare Guds frihed og almagt. "Likevel havde de inntatt et filosofisk standpunkt som, hvis det var sant, innebar at Gud ikke

var fuldstændig fri. Den filosofiske realismen var et slik standpunkt”, skriver Helge Svare (Svare 1996: 147).

Det førte til berettigede og skarpe reaktioner i slutningen af 1200’tallet og begyndelsen af 1300’tallet fra Roger Bacon, Etienne Tempier, Johannes Duns Scotus og William af Ockham. De repræsenterede den nominalistiske strømning. ”Nominalismen udfordret Platons og Aristoteles’ erkjennelsesteorier som var adoptert av både østkirken, vestkirken og islam”, skriver Trond Berg Eriksen (Eriksen 1994: 249). Særligt udmærkede William af Ockham sig med kontant kritik af, at teologerne fulgte Aristoteles kategorilære med 12 kategorier, som blev styrende for al filosofisk og teologisk tænkning. ”Ockhams ragekniv” er et begreb, der er gået ind i historien, fordi Ockham mente, at man i tænkningen kunne klare sig med blot to kategorier; substans og kvalitet (Spade 1999: 100-117).

Udover de nævnte var der mange skikkelser, der var i opposition til romerkirkens teologi, Jan Hus, John Wycliff og i 1500’tallet Erasmus, Luther, Calvin m.fl.

William Ockham er interessant, fordi han ville begrænse filosofiens indflydelse på teologien (Clark 1985: 297). Ockham hævdede troens primat over fornuften, og beredte dermed vejen for Luthers position (Skirbekk 1987: 188-192). Der er derfor folk, der mener, at Luthers filosofi og teologi er stærkt nominalistisk (Olson 1999: 349).² Det kan begrundes i, at Luthers hovedspørgsmål ikke var: Hvordan får *alle* en nådig Gud?, men derimod: Hvordan får *jeg* en nådig Gud?

Ockham stod for den variant af nominalismen, der kaldes ”conceptualism” (Olson 1999: 351). Han betvivler ikke Gud og den kristne tro. Men han betvivler, at man kan drage slutninger fra Skaberen til det skabte eller fra det skabte til Gud. Ockham sagde, at læren om treenigheden og inkarnationen er umulige at forholde sig til med fornuften. Disse størrelser kan ikke være objekter for naturlig erkendelse, men man kan tro på dem og sætte viljen ind på at fastholde troen på dem (Eriksen 1994: 252). Realisternes opfattelse af almengyldigheden i ideer, former og sprog var grundlag for kirkens opfattelse af universalitet og universalsprog; latin. Det stod for fald efter nominalisternes indflydelse (Eriksen 1994: 250). Ockham var derfor farlig for Den romersk-katolske Kirke. Ockham blev kastet i fængsel i Avignon, men flygtede og fandt ly hos en lokal konge i Bayern. Ockham blev kætterdømt af Romerkirken i 1326 e.Kr. (Olson 1999: 350)

Nominalisterne forventer ikke, at Gud får pludselige indskydelser, så han ændrer orden og struktur i den skabte verden. Men Gud kunne have valgt at indrette verden anderledes, end han gjorde. Han var fri, suveræn og almægtig, så han kunne have skabt verden anderledes, og han kan ændre den skabte verden en gang i fremtiden (Svare 1996: 149). Det er ikke sådan, at den nuværende verden er evig, uforanderlig og universel. Gud er fri, suveræn og almægtig, så han en gang i fremtiden kan ændre vilkårene i kosmos.

² Luthers berømte og omdiskuterede sondring i skriftet *Om den trælboundne vilje* mellem Den skjulte Gud (Deus absconditus) og Den åbenbarede Gud (Deus revelatus) har sit forbillede i Ockhams sondring mellem Guds potentia absoluta og Guds potentia ordinata (Olson 1999: 354-356).

William av Ockham var skarp i sin kritik og understregede både Guds almægtighed og Guds frihed. Han var afvisende til, at den skabte verden er et kompatibelt spejlbillede af de platonske idéer, som realisterne gav indtryk af. Han er derfor også afvisende til naturlig teologi og henviser til åbenbaringen i Skriften. Også den etik, der er baseret på forestillingen om den naturlige uforanderlige lov, som er udviklet af de græske filosoffer, er han afvisende overfor. I stedet henviser han også der til Skriften, hvor Guds vilje er åbenbaret. Ockham ville nedbryde den alt for stærke binding, der var opstået mellem filosofi og teologi (Tollefsen m.fl. 1998: 241-248).

De lutherske fædre afviste i Konkordieformelen denne stoiske fejlslutning. De slår fast, at der er forskel på Guds forudviden (praescientia) og Guds prædestination (praedestinatio). Guds forudviden er ikke årsag til synden og det onde. Skylden for det onde ligger i menneskers ondskab (Mæland 1985: 415-417, 524-538). Konkordieformelens fædre afviser, at det er Guds forudviden, der determinerer om den konkrete persons valg og handling. Men den konkrete persons valg og handling kan ses af Gud, før det sker, fordi Gud har en forudviden.

Det onde er reelt, fordi der ligger ond vilje bag, så ondskaben har substans. Hvis man følger løgnens fader, så er man ifølge Jesus ikke et Guds barn (Joh 8:44). Løgnens fader har været til lige så længe som mennesket. Adam og Eva blev fristet af Løgnens fader, der havde forklædt sig. I bibelteksterne er der en dobbelthed i synet på det onde. På den ene side siges, at afguderne er intet i sig selv (1 Kor 8:4), men afgudsdyrkelse er udtryk for, at man er på afveje. På den anden side er afguderne dødsensfarlige at dyrke, for skjult bag afguderne står dæmoner (5 Mos 32:17, Sl 106:36-37, 1 Kor 10:20) (Kjær 1996: 148-150).

De relative dualisme er fint beskrevet i Kaj Munks salme:

1

Du ved det nok, mit hjerte,
du ved, at Gud er stor;
men stor er og hans fjende,
så tit du det erfór.

2

Velan! så får du kæmpe
og tro trods fald og brud,
at stor er vel Guds fjende,
men større er dog Gud.

Kaj Munk 1938.

Der er kamp mellem Gud og Djævelen. Selvom Gud er større end Djævelen, er menneskets problem, at det er mindre og svagere end Djævelen. Mennesket kan ikke besejre Djævelen, og mennesket er blevet Guds fjende, hvis det er på Djævelens side i kampen.

Når Augustin mener, at det onde er intet, blot en mangel på det gode, skyldes det dybest set afhængigheden af Platons idélære, hvor det godes ide er det højeste. Platon har ikke noget modbegreb til det onde. Derimod er der en graduering fra fuld godhed og til ingen godhed. Hvis det onde er intet,

undervurderes eller bortforklares ondskaben og uretfærdigheden, og berettigelsen af straf for ondskab og uretfærdighed undermineres.

Når Augustin lærer, at det onde er intet, viser det, at påvirkningen fra Platon overtrumfer påvirkningen fra Paulus på det konkrete punkt. Det kan undre, fordi Augustin har et rimelig alvorligt syn på dæmonernes eksistens og virke. I anden sammenhæng har jeg skrevet:³

”I værket *Om Guds Stad* (skrevet 413-426/27 e.Kr.) er Augustin meget optaget af problemet med afgudsdyrkelsen. Augustin er på det tidspunkt kristen, og kristendommen er anerkendt i Romerriget. De romerske guder er efter Augustins opfattelse afguder, som der står dæmoner og urene ånder bag. Augustin mener, at disse guder er onde. De beskyttede nemlig ikke romerne imod moralsk forfald. Disse hedenske guder havde nemlig aldrig fastsat nogen lære om at leve ret. De onde dæmoner, der står bag afguderne, leder mennesker til slette handlinger” (Petersen 2018: 246-247).⁴

På det punkt følger Augustin Paulus imod Platon.

Der mangler indre sammenhæng hos Augustin, hvad angår det onde. Hans syn på dæmoner og afguder strider tydeligvis imod forestillingen om at det onde er intet. Det har fået konsekvenser for det videre forløb i europæisk teologi. Det, som Augustin-tolkere i nyere tid hæfter sig ved hos Augustin, er, at det onde er intet, og at han følger Platon.

Konklusionen på analysen af relationen mellem Platon og Augustin er, at det har spillet ind på nyere filosofi- og teologihistorie, at det onde er intet, og alt skal nok blive godt til sidst. Det er den falske trøst som et enkeltstående element i Augustins tænkning bliver husket for. Det skyldes med andre ord et filosofisk gøgeæg i den teologiske rede.

Ved at fastholde inspirationen fra Platon og nyplatonikeren Plotin gennem *privatio boni* var det muligt for realisterne i middelalderens diskussion med nominalisterne at hævde opfattelsen af almengyldigheden som den dominerende forestilling. Den forestilling forstærkes senere gennem Kant, der ganske vist fremsætter denne forestilling på nye præmisser.

Kategorisk imperativ - enten alle fortabte eller alle frelste

Dansk teologi har gennem århundreder været præget af tysk filosofi og tysk teologi. Den filosofiske inspiration har været stærk også i moderniteten. Den tyske filosof Immanuel Kant har med sin filosofiske etik sat nye præmisser ikke bare på kontinental og skandinavisk tænkning. På samme måde som Platons filosofi i antikken blev den, som alle efterfølgende måtte forholde sig til, sådan er Kants filosofi i moderniteten i Vesteuropa blevet retningsgivende. Kants kategoriske imperativ har fået stor betydning for teologisk tænkning både lokalt og globalt og både i moderniteten og den postmoderne tid. Platon og Kant er de to største filosoffer i den vestlige verden. Begge har sat præg på den tænkning, der leder frem til teologers lære om alles endelige frelse.

³) Citatet er direkte gengivet fra min artikel om den funktionelle antinomisme (Petersen 2018: 246-247).

⁴) Referencerne med dokumentation er udeladt af citatet. De er hentet fra Augustin 1984: 91,98,110-113,117,123,126,187.

Kants tænkning er abstrakt og kompliceret, men i den korte fremstilling *Grundlæggelse af moralens metafysik* fra 1785 er etikken sammenfattet i to sætninger; det kategoriske imperativ og formålsformelen. Disse to sætninger er blevet styrende for megen teologi.

Det kategoriske imperativ lyder: ”handl kun efter den maksime, om hvilken du tillige kan ville, at den bliver en almen lov” (Kant 1993: 54). Det kan sagtens formuleres mere forståeligt. Det betyder enkelt formuleret, at princippet bag enhver handling, som man vælger at udføre, skal være universelt. Hvis ikke grundlaget for handlingen er almengyldig, er den ikke etisk kvalificeret.

Kant nævner eksempler på anvendelsen af det kategoriske imperativ. 1) En person er trist over livets lidelser og vil berøve sig selv livet. Hvis selvmordet vælges, så skal alle mennesker i lignende situationer vælge samme løsning ifølge det kategoriske imperativ. Det vil få uoverskuelige konsekvenser, og derfor skal man afstå fra selvmordet. 2) En person ønsker at låne penge af en anden person og lover at tilbagebetale beløbet vel vidende, at han ikke kan betale lånet tilbage. Det vil stride imod universaliteten i det kategoriske imperativ og nedbryde al tillid imellem mennesker, hvis grundprincippet er, at man giver løfter imod bedre vidende. 3) En person er veludrustet med evner men forsømmer at bruge evnerne, og i stedet spildes talenterne med morskab og fornøjelser. Hvis princippet bag sådanne handlinger gøres almene, så vil ingen bruge sine evner til gode for fællesskabet, og verden vil bryde sammen. 4) En person har mulighed for at hjælpe et andet menneske i nød, men vælger at sige: Hvad angår det mig? Hvis man også i dette tilfælde gør egoismen til princip for sine handlinger, er der ingen, der får den fornødne hjælp (Kant 1993: 54-57). Derfor skal der altid ligge et universelt princip bag enhver handling, ellers er handlingen umoralsk. Det er konsekvensen af den universelle gyldighedsprætention i det kategoriske imperativ.

På Kants egne præmisser er der mening i det. Verden vil bryde sammen, hvis alle må lyve og stjæle. Derfor må man aldrig hverken lyve eller stjæle. At lyve og stjæle gøres ud fra egoistiske motiver. Det er umoralsk. Kants kategoriske imperativ står i livets tjeneste, for hvis en person overvejer at få foretaget en abort eller at begå selvmord, så skal princippet bag handlingen universaliseres, og menneskeheden vil i yderste konsekvens uddø.

Derfor leder det kategoriske imperativ hos Kant frem til en formålsformel, der lyder således: ”Handl således, at du altid bruger menneskeheden, såvel i din egen som i enhver andens person, altid tillige som formål, aldrig som middel” (Kant 1993: 63). Dette formålsprincip er kaldt menneskeværdsprincippet (Grenholm 1997: 110).

Der er noget ædelt i Kants etik, og man kan reflektere over, om hans etik er et ekko af Bjergprædiken. Men ved en dybere analyse er der fundamental forskel på grundlaget for etikken hos Jesus og Kant (Petersen 2019b: 147-160).

Diskussionen om Kants etik er gået videre de godt 200 år, siden Kant fremsatte den. I teologien har Kant fået stort gennemslag, idet universalismen har fået stor fremgang.

Hvis Gud vil handle i overensstemmelse med det kategoriske imperativ, har han to muligheder:

- 1) Hvis Gud vil lade ét menneske gå fortabt, skal han lade alle mennesker gå fortabt.
- 2) Hvis Gud vil frelse ét menneske, skal han frelse alle mennesker.

I betragtning af, at Kant filosofi er lettilgængelig i den forenklede form, og at det netop er Kants tænkning, der er basis for de første 21 paragraffer i FNs menneskerettighedserklæring af 1948, er hans tænkning blevet en del af vestlig kultur. Kant havde en forestilling om, at hans etik kunne blive grundlag for en varig politisk fred. Det fremgår af hans bog *Den evige fred*. Denne fred forestiller han sig kan etableres som et dennesidigt rige, formålenes rige, menneskenes rige, når menneskeheden er blevet moden nok (Kant 1990, Appelbaum 1995: 135, Hauge 2020).

Det er ikke svært at se, at universaliseringsformlen og formålsformelen lægger et pres på menneskers tænkning, så det også får betydning for tænkningen om Gud. Meget teologi har taget farve af Kants tænkning. Hos Kant selv fik det teologiske følger: "Åbenbaringen, som havde været troens indledende fase, skulle erstattes af fornuften, som var den religiøse bevidstheds kronjuvel" (Appelbaum 1995: 8). Det var ikke længere Skriften, der var norma normans, men derimod fornuften, der skulle styre ifølge Kant. Han tager det for givet, at der findes en åbenbaring, som kristendommen hævder at være udtryk for og en "ren fornuftsreligion", som alene beror på de rene fornuftsbegreber. Åbenbaringen er en ydre koncentrisk cirkel, og fornuftsreligionen udgør den indre og vigtigste cirkel omkring centrum (Widmann 2008: 139). Kant tolker derfor den kristne lære på et rent moralsk grundlag med henvisning til, at Jesus i Bjergprædiken tilsidesætter ceremonier til fordel for et rent moralsk sindelag (Widmann 2008: 147). Kriteriet for sand religion er for Kant den rene fornuft, som mennesket har i kraft af sin natur. For skrifttolkningen indebærer det, at de skriftsteder, som overgår fornuften og strider imod den, skal udlægges i overensstemmelse med fornuften (Kvist 1986: 129).

I 1900'tallet fik tankebygningen, at det gode findes, og at modpolen er intet, udbredelse gennem eksistensteologien. Bultmann mente i 1958, at bibelteksterne rummer meget mytologi, som det moderne menneske ikke kan bruge. "Historiens forløb har modbevist mytologien" skrev Bultmann. Den moderne historieforskning regner ikke med, at Gud, djævelen eller dæmoner griber ind i historiens forløb. Det anses for mytologisk, at Jesus er en gudesøn, et præeksistent himmelsk væsen, som er undfanget ved Helligånden og født af en jomfru og som led døden på et kors for vor forløsnings skyld. Mytologien skal udlægges, så den "forklarer den almindelige mening" (Bultmann 1967: 14,19). "Det moderne menneske kan ikke mere antage disse mytologiske forestillinger om himmel og helvede", mente han (Bultmann 1967: 21).

Det er også bemærkelsesværdigt, at Barth i sin behandling af spørgsmålet om Gud og det onde kalder afsnittet "Gott und das Nichtige". I behandlingen af spørgsmålene om forsyn og forudbestemmelse kritiserer Barth de gammellutherske teologer, fordi de i deres tankegang er præget af Aristoteles, Cicero og Seneca i stedet for Bibelen. Kritikken af teologers afhængighed af filosofien falder tilbage på ham selv, fordi hans opfattelse af det onde som "das Nichtige" er hentet fra Heideggers skrift fra 1929 "Was ist Metaphysik?" (Hägglund 1990: 59-71).

Kant mente selv, at hans tænkning var en kopernikansk vending. Det har han ret i, for filosofien og teologien efter Kant er blev antropocentrisk. Mennesket er i centrum og mål for alting. Det er en alternativ tilgang til den bibelske og klassiske opfattelse, som er teocentrisk. Gud var som Skaber til før skaberværket. Gud hviler i sig selv og opretholder skaberværket og griber ind i skaberværket ved at skabe frelseshistorie. Gud er også endemål, hvor de frelste skarer af alle folk, stammer og tungemål skal lovprise ham i evighed.

Fra en ikke-filosofisk og ikke-teologisk vinkel, forekommer Kants tænkning at være et middel til ensretning. I mødet med bibelteksterne, fører det til kritik af Guds handlen, som beskrives i GT og NT. I GT er der en bærende del af historien, at Gud kæmper for at holde fast i sit folk imod sine og folkets fjender. Der er forskel på godt og ondt, tro og vantro, lydige og ulydige mennesker. I NT og kirkehistorisk tid kæmper Guds folk for at vinde flere mennesker for troen på Gud og Jesus Kristus. Guds intention er, at alle burde være i fællesskab med ham. Men mange afviser fællesskabet med Gud.

Guds intention om frelse ses i lignelsen om det store gæstebud hos Lukas og lignelsen om kongesønnens bryllup hos Mattæus. Der er ingen tvivl om, at kongen i lignelsen er billede på Gud. Lignelsen handler om Himmeriget. Alt var gjort klar til den store fest, men de indbudte prioriterede ikke festen. Nogle var mere optaget af deres bedrifter på mark og i forretning, mens andre blev provokeret over invitationen til Himmerigets fest, så de dræbte budbringerne. Men indbydelsen gik videre ud, hvor vejene ender, så bryllupssalen kunne blive fuld. Tre gange blev invitationen sendt ud. Imidlertid viser lignelsen, at Gud ikke ser med milde øjne på de, som tilsidesætter invitationen og endda forfølger de, der bragte invitationen. Kongen blev vred, og de fik deres velfortjente straf af kongen/Gud. Dertil viser lignelsen, at den, der bliver bortvist af kongen, bliver bortvist, fordi han selv vil sætte sine egne præmisser for festen i stedet for kongens/Guds præmisser. Det slipper man ikke godt fra. Denne person blev ikke blot bortvist til intet, men til en tilstand af gråd og tænderskæren. Det er en konsekvens af den respektløse og egenrådige adfærd at tilsidesætte kongens/værtens præmisser for festen (Luk 14:15-24, Matt 22:1-14).

Det er en grundlæggende bibelsk tanke, at Gud ikke viser personsanseelse og forskelsbehandling jf. GT: 5 Mos 10,17; 2 Krøn 19,7; Job 34,19 og ifølge NT: ApG 10,34; Rom 2,11; Gal 2,6; Ef 6,9; 1 Pet 1,17. Det ser vi i lignelsen om kongesønnens bryllup, at indbydelsen når ud, hvor vejene ender. Men der er tydeligvis forskellig reaktion fra forskellige menneskers side. Invitationen til Himmerigets fest gjorde en forskel for modtagerne. At afvise Guds invitation fører til en retfærdig reaktion fra Guds side.

Ifølge Bibelen ender det ikke godt for alle til sidst. Der er retfærdigvis en adskillelse af de, som har taget imod Guds retfærdighedsklædning, Kristi retfærdighed, og de, som i egenrådighed både elskede og udøvede løgn og det, som er værre: *"Jeg er Alfa og Omega, den første og den sidste, begyndelsen og enden. Salige er de, der har vasket deres klæder, så de får ret til livets træ og går gennem portene ind i byen. Udenfor skal hundene være og troldmændene og de utugtige og morderne og afgudsdyrkerne og enhver, der elsker og øver løgn"* (Åb 22:13-15).

Flere afveje

Oprindeligt var det Origenes, der var fortaler for alles frelse, men der var naturligvis andre op gennem historien, der gik ind for universalismen, selv om den officielle kirkelære afviste alles endelige frelse. I moderniteten var det Schleiermacher, der blandt teologer beredte vej for universalismen i 1800'tallet, og Barth var den største skikkelse i 1900'tallet. I 1970'erne har hovedstrømmen i tysktalende akademisk teologi stort set accepteret universalismen (McClymond 2018: 118).

De store kirkesamfund, der har et bekendelsesgrundlag har alle afvist universalismen. Den ortodokse Kirke henviser til det femte økumeniske koncil i 553 e.Kr., hvor Origenes' tænkning blev fordømt. Den romersk-katolske Kirkes kirkelære er senest stadfæstet i *Den katolske kirkes Katekismus* i 1994, men der har efter Karl Rahners tanker om anonyme kristne og Hans Urs von Balthasars skrifter været en omfattende debat om sagen (McClymond 2018: 119). De kirker, der efter reformationen fik deres egne bekendelser, er alle afvisende overfor universalismen. Men i mange af disse kirkesamfund har der været debat. Blandt evangelikale kristne har der været debat, fordi John Stott, som har haft betydning for Lausannebevægelsen, har åbnet for, at de fortabte bliver tilintetgjort (Stott 1988: 312-329, Peterson 1994: 553-568, Stott 2014: 48-55). Det kaldes typisk annihilationslæren. I evangelikale sammenhænge kaldes det også "conditionalism", og det hviler på en påstand om, at det kun er i troen på Jesus Kristus, at mennesker får en udødelig sjæl givet.

Annihilationslæren rummer et problem for antropologien. Hvis mennesker, der ikke har troet på Jesus Kristus efter døden, kan tilintetgøres, så de er i samme status, som før de blev undfanget, er det ikke kun Bibelens tale om evig straf, der står på spil. Det er i så faldt også menneskets gudbilledlighed, der tilintetgøres, hvis de ikke-frelste udslettes efter døden. Mennesket er skabt i Guds billede til forskel fra dyrene (1 Mos 1:26). Og menneskets gudbilledlighed er en basisforudsætning for inkarnationen, kristologien, frelsesværket (Salme 8:5-7, Hebr 2:5-9).

For kristologien rummer annihilationslæren et problem. Den nikænske Trosbekendelse siger, at Jesus Kristus var af samme guddommelige væsen som Gud Fader. Det 4. økumeniske Koncil i Chalcedon (451 e.Kr.) sagde, at vi samstemmende bekender, at vores Herre Jesus Kristus er den ene og samme Søn, fuldkommen i guddommelighed og fuldkommen i menneskelighed, sand Gud og sandt menneske med en fornuftig sjæl og et legeme, efter sin guddommelighed af samme væsen som Gud Fader og efter sin menneskelighed af samme menneskelige væsen som os, bortset fra synd. Det græske udtryk for "af samme væsen" er "homoousios", som på engelsk oversættes til "consubstantial" (Kelly 1993:339) og på norsk "vesensett" (Skarsaune 2010: 116). Det omtales som Jesu Kristi dobbelte konsubstantialitet. Det betyder, at Jesus Kristus er af samme menneskelige væsen med ethvert menneske i verden bortset fra synden. Ved inkarnationen påtog han sig den fulde menneskelige natur, og han vil være sandt menneske for tid og evighed samtidig med, at han er sand Gud. Inkarnationen var irreversibel. Når han kunne dø, skyldes det, at han fik tilregnet/pålagt synden. Syndens løn er død (Rom 6:23). Men han kunne ikke fastholdes af døden (ApG 2:24). Med sin sejr over synden og døden opstod han, og derfor skal alle opstå (1 Kor 15:20-22). Alle skal opstå for at få sin sag for den store dommer. Nogle skal gå ind til deres Herres glæde, mens andre skal få evig straf. Som den oldkirkelige bekendelse siger, er Jesus Kristus med sjæl og legeme af samme væsen som

os, og hans menneskelighed lever evigt. Det gør vores sjæl og legeme også, fordi vi er af samme grundlæggende menneskelige væsen/substans som han. Den er den del af Guds skaberværk, der er bærer af gudbilledligheden og kan derfor ikke tilintetgøres/udslettes.

Gud er den eneste, der har udødelighed i sig selv (1 Tim 6:16). Det udtrykkes også, at Faderen og Sønnen har livet i sig selv (Joh 5:26). Gud er fra evighed til evighed. Ved skabelsen skabte Gud mennesker i sit billede, og lagde noget af sin egen udødelighed ind i mennesket. Det er forudsætningen for, at Gud ved inkarnationen selv kunne blive menneske i sin Søn. Når et menneske bliver til, så har det en dødelig sjæl og et dødeligt legeme. Det fremgår også med Jesus af Nazareth. Hans dødelige legeme kunne slås ihjel, men det kunne sjælen ikke. Ved opstandelsen blev sjælen iklædt et genkendeligt legeme med en ny kvalitet; udødelighed (1 Kor 15:53). Fordi Jesus Kristus opstod, skal alle opstå, enten til salighed eller til fordømmelse. Derfor er annihilationslæren (engelsk: conditionalism) i strid med de oldkirkelige fædres bekendelser. I denne sammenhæng vil der ikke være en længere drøftelse af annihilationslæren. Emnet er alene læren om alles endelige frelse, som et falsk håb, en falsk trøst.

Teologien påvirket af Kant

I 1900'tallet var der nogle teologer, som i særlig grad fik stor indflydelse. Sådan er de store teologer i 1900'tallet, Karl Barth (reformert schweizisk teolog), Karl Rahner (katolsk tysk teolog) og Jürgen Moltmann (tysk lutheraner) alle præget af tankegangen om en universel gyldighedsprætention, der ligger i vestlig tænkning efter Kant.

Det er med en slet skjult dagsorden at fremme universalismen, at Origenes og Karl Barth føres frem som teologer, der har håbet om alle tings genoprettelse. Deres teologi tenderer imod universel frelse. Det sker i Tom Greggs' bog: *Barth, Origen, and Universal Salvation: Restoring Particularity*, der bruger Origenes og Karl Barth til at udvikle en lære om alles frelse, universalisme. Det er med front imod forskellig udgang på livet, at Greggs mener, at universalismen samler al partikularitet sammen, så der til slut bliver en stor universel enhed (Greggs 2009).

Det er ikke helt samme dagsorden, som Morvenna Ludlow har med fremstillingen i *Universal Salvation: Eschatology in the Thought of Gregory of Nyssa and Karl Rahner*. Det er snarere det bønfyldte håb, der ligger i udsagnet om "Gud, vor frelser, som vil, at alle mennesker skal frelses og komme til erkendelse af sandheden" (1 Tim 2:3-4). Rahner har ikke en lære om alle endelige frelse, men på nogle punkter underbygger hans teologi denne lære (Ludlow 2000: 243-244).

Den tyske teolog Jürgen Moltmann er kendt for at fremme en håbets teologi. Nicolas Ansell har skrevet en omfattende monografi om Moltmanns teologi; *The Annihilation of Hell: Universal Salvation and the Redemption of Time and the Eschatology of Jürgen Moltmann*. Moltmann har fået lov at skrive et forord, hvor han sonder mellem frelsens universalisme og troens og afvisningens partikularisme. Moltmann taler om, at tilintetgørelsen af Helvede fandt sted ved Kristi nedstigning til Helvede og hans opstandelse fra Helvede (Ansell 2013, Foreword). Ansell forklarer selv, at Helvede er erfaringen af gudsforladthed. Det er korsets teologi, der begrunder det kristne håb om universel

frelse og genoprettelse af alt. Ansell opholder sig ved Moltmanns gådefulde udsagn om 1) Guds beslutning om at frelse og 2) menneskers beslutning for og imod troen. Ansell mener, at det korresponderer med evighed og tid (Ansell 2013, 5). Der er en række skriftsteder nævnt af Moltmann, der peger i retning af universel frelse, Efes 1:10-11, Kol 1:20, Fil 2:10, 1 Kor 15, Rom 5:18, 11:32. Ansell nævner også en række skriftsteder, der peger i retning af forskellig udgang på livet; Matt 7:13-27, 12:32, 25:31-46, Mark 9:45-48, 16:16, Luk 16:23, Joh 3:16, 3:36, Fil 3:19, 1 Kor 1:18, 2 Kor 2:15 (Ansell 2013, 45-46). Ansell tolker Moltmann således, at de universalistiske tekster skal ses som Guds frelsesvilje, mens de partikularistiske tekster repræsenterer dommens aktuelle resultat. Ansell tolker Moltmann til fordel for universalisme, fordi Guds overordnede mål er frelse, hvorunder alt andet må indrettes (Ansell 2013, 46).

De nævnte tilfælde er eksempler, som viser, at i spørgsmålet om alles endelige frelse er der meget filosofisk påvirkning, der har overtruffet bibelteksterne i den brede akademiske teologi hen over årtierne efter Anden Verdenskrig. Hverken Barth, Rahner eller Moltmann har distanceret sig fra læren om alles endelige frelse. Der råder stor diskussion om de selv gik ind for den, eller det blot er deres fortolkere, der lærer den. Det står klart, at deres fortolkere bestræber sig på at tolke dem, så de bidrager til den opfattelse, at flest mulig tror på alles endelige frelse.

Barthiansk forkyndelse

Af de tre nævnte store teologier har Karl Barth i særlig grad påvirket dansk teologi og kirkeliv. Det skete gennem det oprindelige Tideherv og de såkaldte kirkelige barthianere. Efter Anden Verdenskrig har der imidlertid været mange, der har været negative til Barths teologi, om end der i Danmark stadig var fagteologer, der skrev afhandlinger om Barth. Der er nogle karakteristika, som viser, at Barth fik stor betydning for forkyndelsen. Det er ikke bare i Den danske Folkekirke. Det brede udsnit af forkyndelse på den teologiske højrefløj forkynnder noget, der ligner et ekko af barthiansk forkyndelse (Petersen 2018: 210-254).

Luther mente, at Gud ikke er nådig, før mennesket har erkendt, at det er dømt. Men Barth mener, at Luther har en for stærk accentuering af, at mennesket må fortvivle under lovens strenghed, før det bliver beredt til nåden (Widmann 1990: 44,49). Barth var også kritisk til Calvins sammenkobling af dobbelt udgang med dobbelt prædestination. Udvælgelsen er gjort universel, så Kristus har taget både fortabelsen (korset) og frelsen (opstandelsen) på sig (Mikkelsen 2006: 339-340).

Den svenske teolog Bengt Hägglund gav i sin teologihistorie en kort karakteristik af den barthianske forkyndelse. Barth lærte dobbelt prædestination. Alle er syndere, men der er ingen fordømmelse, for Kristus har taget Guds dom på sig. Kristus blev udvalgt til dommen, og så kan evangeliet forkyndes til frelse for alle (Hägglund 1981, 383-384). Der lyder derfor ingen opfordring til omvendelse fra konkrete synder og ingen analyse og vejledning i helliggørelsens kamp i fristelser og prøvelser. Det er en yderst simpel forkyndelse, som mange gerne vil høre. Men det er også at svigte tilhørerne ved at give den et falsk håb.

Niels Henrik Gregersen mener, at det er sådan hos Barth, at alle er udvalgt i Kristus. Gud fælder dom over alle i Kristus, og han viser nåde imod alle i Kristus. Komplikationen hos Barth er, at han på den ene side formulerer en udvælgelseslære, der er universalistisk og på den anden side afviser apokastasis (Gregersen 2000: 137). Gregersen tolker dette i lys af annihilationslæren, så det er »den gamle Adam«, der skal gå til grunde, og »den nye Adam«, der skal opstå. Personen skal ikke dø, men »syndens u-væsen skal dø«. Det onde er »das Nichtige«, som i dommen skal blive til »det absolutte Nichts« (Gregersen 2000: 151). Det element, som forhindrer Barth i at ende i en frelsesuniversalisme, er hævdelser af menneskets frihed (Gregersen 2000: 154). Der er imidlertid ikke tvivl om, at i dansk teologi er konsekvensen af anvendelsen af Barths tænkning, at evangeliet forkyndes på en måde så det kan opleves som et falsk håb.

Kaj Mogensens teologi, som vil blive inddraget i det følgende, forekommer at have en stærk barthiansk tendens, at alle er fortabte og under dom i Kristus, og alle er under frelse i Kristus. Det stemmer med Kants kategoriske imperativ. De, som forknyder barthiansk, har et favoritskriftsted: *”For Gud har indesluttet alle i ulydighed for at vise alle barmhjertighed”* (Rom 11:32). Kaj Mogensen er glad for det skriftsted (Mogensen 2013: 38,103,215,319). Der er et skriftsted, hvor første del ligner det nævnte, men hvor anden del tydeligt afviger, fordi det markerer troens nødvendighed: *”Men Skriften har indesluttet alt under synd, for at løftet ved tro på Jesus Kristus kunne gives dem, som tror”* (Gal 3:22). Det skriftordet og skriftordet, der siger: *”Det er ikke alle der har troen”* (1 Tess 3:2) er ikke nævnt i Kaj Mogensens bog på 437 sider. De fremgår ikke af skriftstedsregistret (Mogensen 2013: 426-432), og det forstår man, for de passer ikke til Kaj Mogensens teologi.

Barthiansk forkyndelse fører let til en forstandstro uden anfægtelse, en forstandstro som ikke forandrer mennesker, sådan som Bibelens Gud gør. Fra kaldelsen af Abraham og gennem resten af GT, i de fire evangelier og i Apostlenes Gerninger griber Gud ind i menneskers liv og forandrer dem. Paulus’ breve er skrevet til mennesker, hvis liv blev forandret ved troen på Jesus Kristus, og som fortsat skal forandres, idet de skal døde kødet for at leve i ånden (Gal 5:13-26), og de skal aflægge det gamle menneske og iklæde sig det nye (Efes 4:17-32, Kol 3:8-10).

Tendensen de seneste par århundreder

I de seneste århundreder har Kants filosofi sat nye præmisser for tænkningen, og i teologiens verden var det i 1800’tallet Schleiermacher, der for alvor søgte at berede vej for universalismen. I 1900’tallet var det Barth, der tilrettelagde sin teologi, så det for hans læsere ser ud til, at universalismen er impliceret. Barth drog ikke selv konsekvensen, at alle bliver frelst, men der var en tendens i den retning (McClymond 2018: 679-691,863). Det kritiske spørgsmål er, om Barth var så præget af reformert tankegang, at Gud ikke kan dømme to gange (Petersen 2019a: 111). Klassisk calvinisme mener, at Gud kun dømmer det enkelte menneske engang; enten for de frelste, da Gud dømte synden og ondskaben ved Kristi død på korset; eller for de fortabte, når Gud dømmer et menneske til fortabelse for vantro, synd og ondskab på dommens dag (Jeffery 2008:268,278).

I den romersk-katolske kirke har man traditionelt sagt, at der ikke er frelse udenfor kirken jf. Cyprians berømte sætning *Extra ecclesiam nulla salus est*. Det fastholdes, men omformuleres i *Den katolske*

kirkens katekismus fra 1994, der senere er oversat til mange sprog. I § 846 siges, at al frelse kommer fra Kristus, hovedet og gennem kirken, som er hans legeme. De mennesker, der ved om Kristus, men som ikke vil anerkende frelsen i ham, kan ikke frelses (Den katolske kirkes katekismus 2008: 251). Men stærke røster i katolsk teologi søger i retning af universel frelse for alle. Tendensen viser sig i Karl Rahners tanker om ”anonyme kristne” og Hans Urs von Balthasars teologi, der er ”unmissional” (McClymond 2018: 930).

Frelse gennem egen lidelse?

Efter Kant går tendensen i retning af universalisme. Men ikke alle tænker i retning af flere reinkarnationer som den nødvendige opdragelse på vejen til den lykkelige afslutning for de, som er noget genstridige, sådan som Origenes forestillede sig. McClymond nævner, at i angelsaksisk teologisk litteratur har der fra 1999 været en lind strøm af bøger, der fremmer universalismen, men der har også været bøger, der går imod denne stærke strøm. I angelsaksisk teologi ses mange teologiske spørgsmål i et spekter mellem calvinisme og arminianisme. Thomas Talbotts bog fra 1999 *The Inescapable Love of God* og Rob Bells bog fra 2011 *Love Wins* er eksempler på det. Men hovedstrømmen er den samme de seneste årtier. Som McClymond ironisk bemærker, er læren om alles frelse et oprindeligt ”kætteri”, som nu er blevet den nye ”ortodoksi” (McClymond 2018: 941). Den til enhver tid rådende politiske korrekthed, som kaldes tidsånden, er stærk.

Talbotts bog antyder calvinsk inspiration, at Guds nåde er uimodståelig. Men det er ikke Calvins lære om, at det kun er de, som er udvalgt til frelse, der underkastes den uimodståelige nåde, men det er alle mennesker. Men spørgsmålet er, om de frelses af nåde. Det er ikke tilfældet, for indholdsmæssigt er Talbotts opfattelse en filosofisk begrundelse for alles endelige frelse, som er hentet fra den græske filosof Epikur og den senere Lactantius. Ræsonnementet består af følgende 3 påstande:

- 1) En al-kærlig Gud ønsker ikke synd, ondskab og lidelse i sit skaberværk.
- 2) En al-mægtig Gud kan beskytte sit skaberværk imod synd, ondskab og lidelse.
- 3) Synd, ondskab og lidelse eksisterer ikke i Guds skaberværk.

Kritikken ud fra denne opstilling er, at de tre elementer strider imod hinanden, så mindst et element må være usandt. Der eksisterer ikke en al-elskende og al-mægtig Gud, for hvis Gud er al-kærlighed, så kan han ikke lade nogen gå evigt fortabt, og han kan ej heller lade nogen lide under synd og ondskab her i tiden. Talbott går derfor den modsatte vej og hævder, at en al-kærlig Gud må føre alle til evig frelse. Dermed ophæver Talbott eksistensen af Bibelens Gud til fordel for filosofiens Gud (McClymond 2018: 952). Hvis man tænker bibelsk, er opstillingen anderledes og meget mere nuanceret:

1) En al-kærlig Gud ønsker, at alle skal befries fra synd, ondskab og lidelse, men fordi han er kærlig, kan han ikke tvinge sine skabninger, og hvis han tvinger dem, er det ikke kærlighed men overgreb.

2) En al-mægtig Gud kan fjerne synd, ondskab og lidelse fra verden med sin magt, men vil så også tilintetgøre sine skabninger. I stedet vælger han fra syndefaldet og fremefter at føre et opgør med synd, ondskab og lidelse. Det opgør kulminerede på Golgata, da Jesus døde og vil igen kulminere,

når Jesus Kristus kommer igen for at dømme levende og døde. Men opgøret føres i verden, i kirken og i de kristnes liv, hvor den syndige drift, kødet, det gamle menneske skal dødes.

3) Gud ønsker ikke, at de skabninger, der vil være sammen med ham, skal leve i synd, ondskab og lidelse. Derfor eksisterer synd, ondskab og lidelse ikke efter dommen i den nyskabte salighed. Dommen over Djævelen, dæmoner og onde mennesker er evig, så der ikke er mulighed for come-back gennem skærsild, reinkarnation eller andre lignende forestillinger.

Citatet af Paulus om dem, som ikke er lydige imod Jesu Kristi evangelium, at *"De skal straffes med evig undergang fjernt fra Herrens ansigt og fra hans herlighed og magt"* (2 Tess 1:9), tolker Talbott sådan, at de bliver alle frelst. Hans tolkning går på, at det onde selv skal gå til grunde og et nyt selv skal fødes. Talbotts tolkning af frelsen indebærer, at Jesu soningsdød mister betydning. Mennesker kan blive frelst uden at modtage Guds tilgivelse. Deres egen lidelse efter døden, "postmortem suffering", kan blive deres frelse ifølge Talbott (McClymond 2018: 953,996).

Universalisme og gudsbilledet

McClymond giver et modspil til universalismen (McClymond 2018: 999-1066). Han påpeger, at der er problemer med universalisternes opfattelse af Gud. Hos Origenes begynder det med hans subordinationslære, hvor Sønnen ikke har samme guddommelige status som Faderen, og at det enkelte menneske har en præeksistent sjæl. Fordi det ikke er Bibelen, der er styrende for frelsesopfattelsen, bliver frelsen afdramatiseret, og forståelsen af nåden og troen bliver ændret. Selvom universalisterne holder fast i bibelcitater, at Gud er kærlighed, fremmer det en anden kærlighedsopfattelse end den bibelske. Universalisternes kærlighed er lidenskabsløs, når den ikke tager et opgør med det, som ødelægger kærlighedsrelationerne.

I bibelteksterne er der tydelig forskel på det gode og det onde, og det onde er personificeret i Den onde, Djævelen. Der forløber en kamp mellem Gud og Djævelen fra det første syndefald i engleverden og det syndefald, som er beskrevet i historisk tid med Adam og Eva. Denne kamp vil forløbe, indtil Gud sender Jesus Kristus til verden for at dømme levende og døde, som den apostolske trosbekendelse siger. Kampen er ikke lige. Gud vil nedkæmpe sine fjender, men stridens centrale element er, hvor mange mennesker Djævelen kan få med sig, og hvor mange mennesker, der i tro vil tilegne sig Jesu Kristi forsoning til frelse. I skabelsen indlagde Gud en mulighed/risiko for frafald for engle og mennesker. I sin frelsesplan har han lagt muligheden for frelse ud til mennesker ved tro og tilegnelse af Jesu Kristi frelsesværk. Efter faldet i engleverden og i menneskeverdenen, er der ikke bare principiel forskel på godt og ondt. Der er kamp og strid mellem godt og ondt, fordi der er strid mellem god vilje og ond vilje.

Min påstand er, at Gud har en universel frelsesvilje (1 Tim 2:4), og at Jesu soningsdød er for alle mennesker for hele verdens synd (1 Joh 2:1-2, 1 Tim 2:6). Fra Pinsedag år 33. e.Kr. er Guds projekt at få mennesker til at bære budskabet om denne frelse ud til mennesker, så de kan tage imod frelsen, for uden troen på Jesus Kristus er de uden for frelsen. Jesu Kristi frelsesværk er en afsluttet universel

objektiv forsoning. Frelsesværket lægges frem gennem Ordet og sakramenterne til individuel retfærdiggørelse af tro på Jesus Kristus.

Kaj Mogensens universalisme

I 2012 udgav den danske sognepræst Kaj Mogensen bogen *Frelse og fortabelse*. Den blev udgivet i andet oplag i 2013.⁵ Bogen er på 437 sider, og er en lang afvisning af, at der er to forskellige udgange på menneskelivet; frelse og fortabelse. Bogens titel er derfor misvisende. Bogen er fra begyndelse til slut en bekræftelse på, at Kants filosofiske tænkning har taget styringen over bibeltolkning, selv om Kant ikke nævnes i bogen, hverken i bibliografi eller emneindeks. Kaj Mogensen har selv reageret på, at hans teologi skulle være ”en slags humanisme” (Mogensen 2001c), som er præget af ”moderne humanisme” (Mogensen 2013:160). Der er dog intet, som indikerer, at Mogensen har forstået betydningen af den moderne humanismes grundsætninger i teologien, nemlig Kants universaliseringsformel og formålsformel.

Bogen er lang, og Mogensens udredninger er på tilfældige steder i kapitlerne udstyret med korte afsnit med kursiveret tekst uvist af hvilken grund. I disse kursiverede afsnit bringes engagerede påstande, og blandt disse er der mange gentagelser. Der er ikke tale om opsummeringer eller konklusioner, for de kursiverede afsnit står inde i kapitlerne. Det virker som afsnittene i kursiv er en overtryksventil, hvor Kaj Mogensen får afløb for sin frustration over, at nogen har kunnet mene og stadig kan mene noget andet, end han selv gør.

I det følgende vil Kaj Mogensens bog blive inddraget og kommenteret. Kaj Mogensen har gennem årene skrevet en del kommentarer om samme emne i *Præsteforeningens Blad* og *Kristeligt Dagblad*. I 2001 blev Kaj Mogensen synspunkt genstand for en omfattende debat. En del af denne debat fra 2001 til 2021 vil blive inddraget, fordi det er med til at belyse problemstillingen. Det er ikke Kaj Mogensens fremstilling, der sætter præmisserne for følgende analyse og diskussion. Det skyldes en række forhold i Kaj Mogensens ytringer.

1) Mogensen er vred over, at artikel 17 i *Confessio Augustana*, er en del af Den danske Folkekirkes bekendelsesgrundlag. Der sondres udtrykkeligt mellem de troendes evige salighed og de ugudelige menneskes fordømmelse til evig straf (Mogensen 2013: 15-17). Mogensen mener, at artikel 17 i *Confessio Augustana* er ”et levn fra den katolske middelalder” (Mogensen 2007a). Som ordineret præst i Den danske Folkekirke har jeg gennem mit præsteløfte med god samvittighed forpligtet mig på Bibelen og kirkens bekendelser og ifølge præsteløftet lovet at ville ”bekæmpe sådanne lærdomme, som strider mod folkekirkens trosbekendelse”. Det løfte er jeg overbevist om rigtigheden af. Jeg føler mig forpligtet på det, også selv om jeg ikke sidder i et fast præsteembede. I sit præsteløfte har Kaj Mogensen lovet at ville ”beflitte sig på at forkynde Guds ord rent og purt, således som det findes i de profetiske og apostoliske skrifter og i vor danske evangelisk-lutherske folkekirkes symbolske bøger”. Når Kaj Mogensen eksplicit og offentligt frasiger sig en del af bekendelsesgrundlaget, som han gør

⁵ Der vil i det følgende i parenteser blive henvist til andet oplag: Mogensen 2013.

ved at frasige sig *Confessio Augustana* 17, så er byrden i samvittigheden hans. Det er en byrde, som ingen andre kan bære.

2) Mogensen er også vred over, at *Den athanasianske Trosbekendelse* er en del af Den danske Folkekirkes bekendelsesgrundlag, fordi den også understøtter de vantro menneskers evige fortabelse. Mogensen ytrer ønske om, at den bekendelse blev fjernet som bekendelsesskrift (Mogensen 2013: 21). Også her er problemet på Kaj Mogensens side.

3) Mogensen har lejlighedsvist udtrykt sin vrede over, at der i nogle danske kirker er kalkmalerier, der illustrer adskillelsen af frelste og fortabte (Mogensen 2001c, Mogensen 2003c: 536, Mogensen 2021).

4) Mogensen er også vred over, at personer i miljøerne omkring Menighedsfakultet, Dansk Bibel-Institut og Evangelisk-Luthersk Netværk lærer, at der er forskel på evig frelse og evig frelse. Mogensens frustration ses i en lang række debatartikler i *Kristeligt Dagblad* og *Præsteforenings Blad* fra 2001, hvor debatten eskalerede, og i årene derefter og specielt i kommentarer til personer som Peter Legarth, Børge Haahr Andersen, Hans-Ole Bækgaard, Henrik Højlund, Jørgen Sejergaard, Leif Andersen og Jens Ole Christensen i bogen fra 2012/2013. Kaj Mogensens bog er præget af en polarisering mellem ”dem og os”, altså ”dem”, der lærer dobbelt udgang og ”os”, der lærer alles frelse, set fra hans egen position.

Et eksempel på polariseringen, som Mogensen foretager, skete, da Jørgen Sejergaard skrev om Jesus som vores frelser og beskytter. Jørgen Sejergaard skrev blandt andre ting; ”Jesus er døren til Himmeriget” (Sejergaard 2003a: 462). Det affødte følgende kommentar fra Kaj Mogensen: ”Hvis Jørgen Sejergaard anfører, at jeg nedtoner Guds vrede, så må jeg til gengæld anføre, at jeg ikke i hans fremstilling kan få øje på andet end den vrede Gud” (Mogensen 2003c: 536). Desværre er det betegnende, at Mogensen ikke kan se nuancer og anerkende, at hans modstandere viser vejen til frelse og evig salighed gennem Jesus Kristus. Det skyldes ikke kun en teologisk uenighed, men også en blokering.

Kaj Mogensen kritiserede Jens Ole Christensen for at lave karikaturtegning af læren om alle frelse (Mogensen 2013: 356). Ifølge Kaj Mogensens opfattelse er alforsoning og genoprettelse ikke en fredsslutning med ondskaben i verden, men indebærer en tilintetgørelse af ondskaben ved en lutring gennem ild. Kaj Mogensen kritiserede også Jakob Wolf for at lave karikaturtegning af læren om alles frelse. Han finder, at Jakob Wolf karakteriserer apokastasistroen på ”en forenklet måde” (Mogensen 2009: 743, Mogensen 2013: 370). Det er tydeligt, at Kaj Mogensen mener, at det er hans egen udgave af alforsoning og genoprettelse, som skal holdes frem som sammenligningsgrundlag. Men der findes ikke nogen standardiseret lære om alles endelige frelse. Ingen kirkelig bekendelse i de store anerkendte kristne kirkesamfund understøtter den, så når der ikke er nogen normativ standard for apokastasislære, er det ej heller muligt at lave karikaturtegninger. Imidlertid gør Kaj Mogensen sig sårbar overfor kritik, når han overfor Jens Ole Christensen skriver: ”Hvis der er nogen, der med rette kunne kaldes „bibeltro“, var det Origenes” (Mogensen 2013: 356). Kaj Mogensen roser Origenes, der

lærte, at Satan, dæmonerne og de onde vantro mennesker bliver frelst til sidst efter en række opdragelsesreinkarnationer. Den position blev afvist på det femte økumeniske kirkekoncil i 553 e.Kr., som er en del af den fælles lærertradition, der er samlende for alle de store kirkesamfund.

Jakob Wolf havde en seriøs indvending imod apokatastasislæren, fordi Gud i den lære kommer til at gøre forskel på sine børn. Nogle frelser han nu, mens andre først bliver frelst senere, og de sidste får lov at sprælle i syndens net længe. Logisk set er det ondt, mener Jakob Wolf. Vi kan godt anfægtes og klage, men må bøje os i ærefrygt for fænomener som vulkanudbrud og fortabelse, gør Jakob Wolf gældende (Wolf 2008: 1161-1164).

En del af forhistorien for Kaj Mogensens bog fremgår af den debat om frelse og fortabelse i *Præsteforeningens Blad* i 2003 og 2004. Kaj Mogensen skrev mange indlæg, som bærer præg af bebrejdelser imod andre debattører, som Kaj Mogensen ikke mente havde gengivet hans synspunkter helt korrekt. Problemet, som Kaj Mogensen bærer med sig, er, at han ikke selv fører et klart teologisk sprog. Det bærer både han polemiske debatartikler og hans bog fra 2012/2013 præg af.

Mogensen og *Confessio Augustana* 19

Ifølge Niels Henrik Gregersen har Kaj Mogensen ”ført en en-mandskamp for apokatastasislæren” (Gregersen 2021:419-420). Det har stået på fra 2001 til 2021 kulminerende med bogen *Frelse og fortabelse*, der blev udgivet i 2012 og genudgivet i 2013. Det har været en hård kamp for Kaj Mogensen, og han har ikke magtet at svare relevant på de kritiske spørgsmål, der er rejst til hans synspunkter.

I 2008 kritiserede Stig Christensen kærlighedsopfattelsen i Kaj Mogensens teologiske opfattelse. Hvis Gud i den sidste ende frelser alle, så bliver det en form for ”tvang vedrørende evigheden”. Selv om det sker i kærlighedens navn, bliver det en form for tvang og undertrykkelse imod de mennesker, der er ikke ønsker fællesskab med Gud. Stig Christensen mener, at Gud har givet alle mennesker fra Adam og Eva og fremefter den frihed og respekt, at de kan fravælge Gud (Christensen 2008a). Kaj Mogensen undveg spørgsmålet, da han næste gang skrev et debatindlæg (Mogensen 2008b), hvilket fik Stig Christensen til at spørge, om Mogensen regner den menneskelige frihed for en illusion. Stig Christensen anførte, at det jo viser sig, at ”mange siger nej tak til Kristi tilbud” (Christensen 2008b).

I Kaj Mogensens forsøg på svar til Stig Christensen stod: ”Stig Christensen foregiver i sit indlæg at forsvare den menneskelige frihed i borgerlig juridisk forstand, men forstår ikke hvad kristen frihed er”. Dernæst skrev han ”Han tager ikke stilling til det væsentlige i mit indlæg: Er Kristi forsoning universel?” (Mogensen 2008c). Det er en ualmindelig dårlig måde at svare på. For langt de fleste – bortset fra calvinister – vil sige, at naturligvis er Kristi forsoning universel, men den gavner ikke nogen, hvis det enkelte menneske afviser forsoningen. Den universelle forsoning er en falsk trøst, et falsk håb, hvis ikke der hos den enkelte er en frelsestilegnelse. Det var ikke den borgerlige juridiske frihed, men den bibelske, som Stig Christensen forsvarede. Det var derfor unødvendigt nedladende, når Mogensen skrev: ”Stig Christensen forveksler en liberal frihedsopfattelse med et evangelisk-luthersk syn på frihed. Frihed i evangelisk forstand er ikke frit at kunne vælge mellem forskellige

tilbud” (Mogensen 2008c). Det er en forkert gengivelse af Stig Christensens synspunkt. Værre er det, at Mogensen for sin egen del hverken har basis i Bibelen eller i de evangelisk-lutherske bekendelser for sit eget standpunkt.

I Bibelen viser det sig, at Gud indrømmede Adam og Eva frihed til at fravælge Guds bud, men han foreholdt dem konsekvenserne ved at gøre det. Grundlæggende ser vi i Israels historie, at Gud gav Israel mulighed for at fravælge ham. Det ville få konsekvenser, men friheden til fravalg var der (5 Mos 30:15-20). Samlet set endte det, som profeten Esajas sagde: »Selv om Israels børn er talrige som havets sand, skal kun en rest frelses; for Herren har besluttet at gøre regnskabet op på jorden.« (Rom 9:27-28). Den samme frihed til fravalg ser vi hos Jesus. Da den rige unge mand skuffet forlod samtalen med Jesus, som stillede krav til ham, så lod Jesus ham gå i frihed og respekt (Matt 19:16-22). Da Jesus sagde; *”Jerusalem, Jerusalem! du, som slår profeterne ihjel og stener dem, der er sendt til dig. Hvor ofte ville jeg ikke samle dine børn, som en høne samler sine kyllinger under vingerne, men I ville ikke”* (Matt 24:37), udtrykte han den samme holdning, at de havde frihed og mulighed for at fravælge Gud og hans sendebud, men det ville have konsekvenser. I GT ser vi det samme gennem profetens ord, der på Guds vegne forklarer, at Gud rakte sine hænder ud i imødekommenhed, men folket var genstridigt (Esaj 65:2). De ville ikke.

Det er dette bibelske aspekt, som reformatorerne sammenfattede i *Confessio Augustana* 19, hvor de udtaler sig om syndens ophav. Gud skabte alt godt, og han opretholder verden, men når der alligevel findes synd og ondskab i verden, så findes det ”opphav i de ondes, dvs. djevelens og de ugudeliges vilje”. Det er den onde vilje, der udnytter friheden til at vende sig bort fra Gud (Mæland 1984: 36). Kaj Mogensen kommer skævt ind på denne problemstilling. De, som lærer frelse og fortabelse, mener ikke, at mennesket selv kan vælge frelsen. Menneskets vilje er ikke fri til at skabe frelsen. Nåden er Guds, og den er 100 % nåde, ikke 99 % nåde og 1 % gerning fra mennesket. Nej, som Paulus skriver: *”Og er det ved nåde, er det ikke længere af gerninger; ellers ville nåden jo ikke længere være nåde”* (Rom 11:6). Mennesket kan ikke tage frelse af sig selv. Men mennesket kan fravælge Guds frelse, og beklageligvis er der mange, der gør det. De bruger den frihed, Gud gav dem til fravalg.

I sin en mands kamp for apokatastasis-læren kommer Kaj Mogensen til at spørge retorisk ”Skulle et lille syndigt menneske kunne forhindre den almægtige og kærlige Gud i at gennemføre sin frelsesplan?” (Mogensen 2008c). Mogensen har enten ikke evne eller vilje til at ville se det paradoksale i, at Gud vil, at alle mennesker skal frelses (1 Tim 2:3-4), men at mange menneskelige individer udnytter den gudgivne frihed til at svare afvisende på Guds fuldbårte frelse, der tilbydes dem gennem Ordet og sakramenterne.

Det enkelte menneskes frelse afhænger af dets forhold til Jesus Kristus. I troen på ham er kristne døde med ham, og så skal kristne også leve med ham. Men ”fornægter vi ham, vil han også fornægte os”, skrev Paulus (2 Tim 2:12). Peter fornægtede Jesus, men han fortrød, angrede og fandt tilgivelse og oprejsning og et ny forhold til Jesus Kristus. Anderledes er det med et menneskes vedholdende fornægtelse af Jesus Kristus og Gud. Det umuliggør en positiv relation til Gud i tid og evighed. Det er gennem Ordet og sakramenterne, at Guds Helligånd formidler evangeliet til mennesker. Den, der

således fastholder sin modstand til Helligåndens gerning, *"får ikke tilgivelse, hverken i denne verden eller i den kommende"* ifølge Jesus (Matt 12:32).

Troen kommer altså af det, der høres, og det, der høres, kommer i kraft af Kristi ord (Rom 10:17). Gud formidler sig gennem Ordet og sakramenterne, som er konstitueret af Ordet. Det sker ikke gennem tvang og overgreb imod det stædigt afvisende menneske. Guds Ånd arbejder for menneskers frelse ikke med tvang med frihed, og det siges klart: *"»Herren« er Ånden, og hvor Herrens ånd er, dér er der frihed"* (2 Kor 3:17).

Kaj Mogensen er i sin kamp for læren om alles frelse dybt afhængig af Jürgen Moltmanns bog *Das Kommen Gottes*. Der skriver Moltmann, at Gud ikke er en skæbnemagt eller en tvangsmagt, som bestemmer over mennesker uden at spørge dem, men kærlighedens kraft som gennem evangeliet kalder til tro og fri afgørelse (Moltmann 1995: 271-272). Det lyder rigtigt, hvad angår dette liv. Menneskers modstand kan være stærk. Mange vil ikke have, at nogen – hverken mennesker eller Gud – påvirker dem gennem dominans. Det opleves intimiderende. Sådan er det i livet, i døden og i dommen. Så forestillingen om, at Guds kærlighed overvinder al modstand i dommen er urealistisk. Når Moltmann lærer alles frelse og tillige afviser, at Guds kærlighed er en skæbnemagt eller en tvangsmagt, så har han ikke været i stand til at levere en plausibel forklaring, hvorfor Helligånden ikke giver frihed til at afvise Guds kærlighed i dommen. Det forekommer, at der er en selvmodsigelse indbygget hos Jürgen Moltmann og Kaj Mogensen.

En mulig forklaring på denne selvmodsigelse kan være, at Jürgen Moltmann og Kaj Mogensen ikke sonder tydeligt mellem skabelsesaspektet, der er universelt og frelsesaspektet, der er partikulært. Skabelsesaspektet er sammenfattet i 1. trosartikel, mens frelsesaspektet er sammenfattet i 2. og 3. trosartikel i Apostolicum. Hos Kaj Mogensen flyder det sammen, specielt når han skriver om Guds kærlighed (Mogensen 2008f). I bibelteksterne krydser det universelle skabelsesplan med det partikulære frelsesplan eksempelvis i Jesu ord: *"Men jeg siger jer: Elsk jeres fjender og bed for dem, der forfølger jer, for at I må være jeres himmelske faders børn; for han lader sin sol stå op over onde og gode og lader det regne over retfærdige og uretfærdige"* (Matt 5:45). Som den gode Skaber lader han sol og regn falde over alle, men som Frelser må han se, at nogle tog imod, og andre afviste hans frelsestilbud. Derfor sondres mellem retfærdige og uretfærdige.

Kaj Mogensen har intet bibelsk belæg for, at alle bliver frelst til sidst, og at de sidste, der bliver frelst kommer med i et opsamlingsheat gennem en lutring i ild i dommen efter døden. Når Mogensen siger, at det er absurd at forestille sig, at nogen kan sige nej til Guds kærlighed, når man møder den efter døden (Thuesen 2007), er det ønsketænkning. Kaj Mogensen giver mennesker et falsk håb, en falsk trøst.

Omvendelse er nødvendig

Jesus vidste godt, at disciplen Peter ikke var kommet i mål med troen. Jesus sagde, at Peter skulle omvende sig (Luk 22:32). Det skete senere gennem anger over synden og tro på tilgivelsen. Den, som

vedholdende fornægter Gud og Jesus Kristus har ikke noget gudsforhold, og derfor ingen frelsende relation til Gud hverken for tiden eller evigheden.

Gennem Bibelen løber et gennemgående omvendelseskrav til det faldne menneske (1 Kong 8:47, 2 Krøn 6:37, Ezek 33:7-9 og 17-20, Dan 4:24, Matt 3:2 og 4:17, Mark 6:12, Luk 5:32, 15:10, ApG 3:19, 17:30, 26:20, 2 Tim 2:25, Åb 2:21 og mange flere). Gud giver mennesker en besøgelsestid, et gunstigt øjeblik, en "frelsens dag" som Paulus kalder det (2 Kor 6:2), hvor muligheden findes. At omvende sig og modtage frelsen gør en forskel i det enkelte menneskes liv. Det er et før og et efter. Det er et brud med livet i synden, som Paulus skriver om: *"Er nogen i Kristus, er han en ny skabning. Det gamle er forbi, se, noget nyt er blevet til!"* (2 Kor 5:17). Det skyldes, at Jesus Kristus tager bolig i det kristne menneskes hjerte (Joh 14:23, Efes 3:17). Det kristne liv er derfor kvalitativt forskelligt fra et liv i ateisme eller almenreligiøsitet.

Kaj Mogensen har ikke været i stand til fra 2001 til 2021 at etablere en sammenhængende argumentation for apokatastasislæren uden, at Guds kærlighed er en overgribende magt. Kaj Mogensen tror ikke, at Gud sender sine engle ud og med magt tvinger nogen ind i saligheden, ligesom politifolk slæber en modstræbende forbryder ind i arresten. Kaj Mogensen forestiller sig derimod Guds kærligheds magt så stor, at ingen efter døden vil afvise den. Han ser bort fra, at Gud har givet mennesker mulighed og frihed til permanent at afvise fællesskabet med Gud. I bibelteksterne er der mange beskrivelser både i urhistorien før Abrahams kaldelse og gennem Israels historie og i NT, hvor menneskers forhærdelse imod Guds beskrives tydeligt. I livets erfaringer viser det sig også, at mange mennesker er meget vrede og forbitrede på Gud. Det ses hos to grupper mennesker.

Den ene gruppe oplever, at de er påført lidelse, og at det er uretfærdigt. Det kan være, at de er født med et fysisk handicap, en personlighedsforstyrrelse eller en psykisk lidelse, eller har været udsat for svigt, overgreb, tillidsbrud eller har mødt livets modgang i form af kærestesorg, uberettiget firing, vilkårligt påført trafikskade af en beruset bilist eller tab af barn eller ægtefælle ved vilkårlig eller bevidst påført vold eller ved uhelbredelig sygdom. Mange mennesker kan ikke bære lidelsen og retter i stedet vreden imod Gud, for hvis Gud var god og almægtig, så kunne han have forhindret, at det onde ramte.

Den anden gruppe er den udad reagerende persontype, der helt bevidst og med fuldt overlæg begår onde handlinger, og benægter alt, og i stedet legitimerer ondskaben med løgne. Det sker i nære relationer, på arbejdspladser, i forskellige større og mindre sammenhænge og på verdensplan, som det er illustreret gennem diktatorer.

Blandt mennesker i den første gruppe fører lidelsen nogle tættere på Gud, mens andre føres længere væk fra Gud gennem lidelsen.

Blandt de, der er aktive udøvere af ondskaben i større eller mindre målestok, er der hån, spot og latterliggørelse af Guds frelsestilbud i Jesus Kristus. Det ses i tilspidset udgave, idet mange kristne forfølges for deres tro. Interessant er de to røvere, som Jesus blev korsfæstet sammen med. Begge

hånede Jesus i starten (Mark 15:32). Da dødstidspunktet kom tættere på, fortsatte den ene med sin hånd af Jesus, men den anden kom til besindelse og fortrød sine ugerninger (Luk 23:39-43). Hos nogle bliver modstanden mod Gud stærkere i alvorens stund.

Kaj Mogensen mener, at Guds kærlighed er så overvældende, at den til sidst frelser alle. I det konkluderende afsnit i hans bog er forklaringen:

”Gud er den kærlighed, som evangeliet rækker os. Hans dom over menneskets fortabte liv skaber kærlighedens klarhed og er udgangspunktet for fornyelse og genoprettelse. Han skænker i sin nåde den tillid, der griber hans kærlighed” (Mogensen 2013: 407).

Og videre skriver han om Guds kærlighed,

”at den skaber og opretholder livet, at den er selvhengivende og når sit højdepunkt i Jesu død på korset, at den forsoner og fornyer og bliver ved med det, indtil hele den skabte, faldne og genløste menneskehed fuldtone kan deltage i den evige lovprisning af Gud, hvor hvert knæ skal bøje sig, og hver tunge skal bekende til Gud faders ære, at Jesus Kristus er Herre (Fil 2,10). Guds kærlighed hører aldrig op, og derfor henter den hvert eneste menneske ind i evigt liv og glæde” (Mogensen 2013: 407-408).

Der er huller i forklaringen. Hvordan skal Guds kærlighed overvinde de mennesker, som i stædig modstand vil fastholde deres løgne, forhærdethed og afvisning af Gud og Jesus Kristus? Hvis de mennesker skal slippe deres modstand, må de gennemgå resignationens lidelse, hvor de skal slippe det helt grundlæggende i deres identitet, den indgroede modstand imod Gud. Det indebærer, at de bliver frelst gennem egen lidelse efter døden (postmortem suffering).

Når mennesker efter Kaj Mogensens opfattelse bliver frelst trods deres permanente afvisning af Gud og Jesus Kristus, er Gud Helligånd sat helt til side, for som Paulus skriver: »Herren« er Ånden, og hvor Herrens ånd er, dér er der frihed (2 Kor 3:17). Kaj Mogensens opfattelse af frelsen efter døden indebærer et stort problem i treenighedslæren, for i dommen efter døden eksisterer friheden til fravalg ikke længere.

Men også i dette liv reduceres Helligåndens betydning ifølge Kaj Mogensens opfattelse. Ifølge Paulus er de troende hele troslivet sat i en kamp mellem kødet og ånden (Gal 5:13-26). Kristne kan ikke varigt leve efter kødets begæringer uden at skade troen, bedrøve Guds Ånd og miste arveretten til Guds rige. Guds Ånd skal drive de kristne, men de kan ikke tvinges. De kan følge kødets, den syndige drifts vej, så Guds Ånd viger, og derved mister de arveretten til Guds rige. Helligåndens gerning er meget afgørende i de troende i dette liv. Hvis Gud frelser alle til sidst, reduceres Helligåndens betydning her i livet. Til kristne mennesker skrev Paulus om vigtigheden af Helligåndens gerning: *”Men I er ikke i kødet, I er i Ånden, så sandt som Guds ånd bor i jer. Den, der ikke har Kristi ånd, hører ikke ham til”* (Rom 8:9). Dette vigtige, at leve under Helligåndens ledelse i dette liv, gøres ligegyldigt, hvis alle bliver frelst til sidst.

Tanken indebærer, at Guds kærligheds magt er uimodståelig. Selv om Kaj Mogensen er dybt uenig med Calvins dobbelte forudbestemmelseslære, så indebærer Kaj Mogensens position samme problem som Calvin, at Guds kærlighed og nåde er uimodståelig for de, som bliver udsat for den.

Dertil kommer, at selv om Kaj Mogensen er dybt uenig i Den romersk-katolske Kirkes lære, så indebærer Kaj Mogensens position samme problem som Den romersk-katolske Kirke, der lærer skærsild (Den katolske kirkes Katekismus 2008: 292-293). Gennem skærsilden kan den troende, hvis helliggørelse ikke er fuldendt, gennemgå en proces, så de kan blive rene og skære inden den evige salighed, efter den opfattelse. Kaj Mogensens opfattelse ligner dette på et bestemt punkt, at mennesket efter døden i dommen kan blive ren og skær, før det indgår i saligheden. Men hvor det efter katolsk opfattelse er de troende, der bliver rensset, er det, de vantro, efter Kaj Mogensens opfattelse.

Frelse gennem kærlighedens tvang?

Paulus skriver, at Kristi kærlighed tvinger "os" (2 Kor 5:14). Det skriver han til mennesker, der har taget imod evangeliet. Når man har taget imod Kristi kærlighed, oplever man sig under kærlighedens tvang til at overbevise andre mennesker om Kristi kærlighed, dvs. man får drift til mission og evangelisation. Det er den samme kærlighed, der drev Guds Søn til frivilligt at fornede sig og blive menneske og frivilligt af kærlighed ofrede sig og gik i døden for at frelse andre.

Den samme frivillige kærlighed, som findes mellem Faderen og Sønnen, ønsker Jesus også skal findes mellem Gud og de, som tror (Joh 17:21-23). Den kærlighed driver den, som har modtaget den i troen på Jesus Kristus, og som lever i en relation til ham. De, der ikke har noget positivt gudsforhold, bliver ej heller påduttet det ved kærlighedens tvang. Man skal mærke sig hvem det er, der oplever sig under kærlighedens tvang.

Paulus siger ikke, at Kristi kærlighed tvinger nogle til omvendelse, som vedholdende gør modstand. Derimod formaner han indtrængende. *"Så er vi altså udsendinge i Kristi sted, idet Gud så at sige formaner gennem os. Vi beder på Kristi vegne: Lad jer forlige med Gud! Ham, der ikke kendte til synd, har han gjort til synd for os, for at vi kunne blive Guds retfærdighed i ham"* (2 Kor 5:20-21).

Niels Henrik Gregersen forsøger at finde en enkel måde at fremstille vejen til den evige frelse på. Han koger det ned til to spor. Et spor handler om, at Gud alene handler. Der er tre varianter. Den første indebærer, at Gud har forudbestemt nogle til frelse og andre til fortabelse, og alt sker efter Guds forudbestemmelse og handlen (prædestinationslæren). Den anden variant er, at Gud handler til frelse for nogle og til tilintetgørelse/udslettelse for andre (annihilationslæren). Den tredje variant indebærer, at Gud alene handler med sin kærligheds magt, som til sidst overvinder synd og død (apokatastasislæren). Det er tydeligvis Kaj Mogensens position.

Det andet spor handler om, at der er et guddommeligt og et menneskeligt aspekt ved frelsens proces. Det indebærer, "at Gud – netop som kærlighed – ikke med vold og magt påtvinger mennesket en frelse, som det ikke ønsker, eller endnu ikke er parat til". Det skyldes, at frelsen ikke er en proces, der går hen over hovedet på mennesket (Gregersen 2021: 368). Gregersen forestiller sig dommens dag som den sidste frelsesmulighed. Er det så muligt, at nogen er så fastholdt i syndens projekt, at man så ikke vil acceptere frelsen, spørger han. Ifølge Gregersens forestillinger vil de, der stædigt afslår frelsen "gå fortabt", og det vil i Gregersens terminologi blive "en radikal tilbageførsel til

intetheden” (Gregersen 2021: 369). Gregersen ønsker, at Guds kærlighed når alle, men han forstår, at nogle mennesker er uden for pædagogisk rækkevidde, så de i forhærdethed bestandigt afviser Gud. Det er kun denne fortabelsens æt, der går fortabt, skriver han med henvisning til Grundtvig (Gregersen 2021: 369). Dette forbehold tog Gregersen allerede i 2001: ”Dette er fortabelsens residuale mulighed. Gud vil nemlig ikke frelse nogen, som ikke vil frelses, men står fast på sin vrede, en forurettelse eller et hovmod”. Gregersen forestiller sig dommens dag som en kamp mellem Guds tålmodighed og menneskets stædighed, hvor Guds kærlighed er en rensende ild (Gregersen 2001). Gregersen gentog dette i 2003: ”Dette er fortabelsens residuale mulighed. Gud vil nemlig ikke frelse nogen, som ikke vil frelses, men står fast på sin vrede, en forurettelse eller et hovmod”. Da tilføjede han en henvisning Grundtvigs salme om fortabelsens æt, der går fortabt (Gregersen 2003: 285).

Gregersen lærer således mulighed for omvendelse på dommedag. Det er der ikke bibelsk belæg for. Mennesker må kende deres besøgelsestid, og som de lever, sådan dør de. Men Gregersen har dog på et punkt ret – i modsætning til Kaj Mogensen – at frelsen ikke går hen over hovedet på mennesker. Ifølge Gregersens position, bliver de, der er resistente overfor Guds kærlighed, til intet. Her er den filosofiske inspiration fra Platons idélære, som blev videreført af Augustin – som der er redegjort for i det ovennævnte - tydelig. Den fører til annihilation af de vantro, deres udslettelse/tilintetgørelse. Gregersens håb er muligheden for omvendelse på dommedag, ”den anden chance”, hvor mennesker ser deres liv i et spejl i regnskabets time, som er en krise. Håbet er, at mange vil resignere på deres modstand mod Gud og anerkende ham (Gregersen 2021: 351-380). Gregersen medgiver, at det er et teoretisk tankeeksperiment, at mange vil slippe deres modstand mod Gud i denne endelige krise. Men han er realistisk i forhold til, at der er mennesker, der simpelthen ikke vil frelses (Gregersen 2021: 369).

Ifølge Jesus er det ikke sådan. De mennesker, der har mødt evangeliet som frelsestilbud gennem Helligåndens arbejde gennem Ordet og sakramenterne, kan ikke forvente at få en anden chance efter døden. De, som har fastholdt deres modstand mod Helligåndens gerning, ”*får ikke tilgivelse, hverken i denne verden eller i den kommende*” ifølge Jesus (Matt 12:32).⁶ Aleksander Radler slår fast, at

⁶ Kaj Mogensen retter kritik af Jens Ole Christensens opfattelse af, at læren om alles frelse må indebære, at Gud „slutter fred med koncentrationslejrene, folkemordene, de seksuelle overgreb, utroværdigheden og ondskaben. Og en evighed, hvor vi skal eksistere videre sammen med disse magter” (Mogensen 2013: 356). I stedet mener Mogensen, ”at vi der er onde, lutres i Guds kærligheds ild og forvandles efter Jesu billede” (Mogensen 2013: 356).

Jens Ole Christensen foregiver ikke at beskrive Kaj Mogensens opfattelse. Han nævner slet ikke Kaj Mogensen. Jens Ole Christensen beskriver helvede som Guds vrede. Mennesker skal frygte ham, der kan slå både sjæl og legeme ihjel i Helvede. Gud hævner og straffer, siger bibelteksterne. Gud er retfærdig, god og kærlig, når han dømmer. Af GT fremgår, at Gud er hævnens Gud (Sl 94,1-3) og i NT beder martyrerne om, at Gud vil hævne (Åb 6:9-11) (Christensen 2009: 142-145).

Alternativet til Bibelens tale om helvede ”kunne være en Gud, der slutter fred med koncentrationslejrene, folkemordene, de seksuelle overgreb, utroværdigheden og ondskaben. Og en evighed, hvor vi skal eksistere videre sammen med de magter” (Christensen 2009: 145). Det er Jens Ole Christensens forsigtige gæt på, hvordan evigheden vil være, hvor der ikke er nogen fortabelse. Efter Bultmanns afmytologisering kan det se sådan ud. Men hos de der regner med en evig salighed, består frelsen ikke en fredsslutning med ”koncentrationslejrene, folkemordene, de seksuelle overgreb, utroværdigheden og ondskaben”. Det er snarere en fredsslutning med de mennesker, der i tiden stod bag de nævnte moralske ondt. I Kaj Mogensens udgave indebærer dommen en renselse af ondskaben, som må efterlades i dommen før saligheden.

afgørelsen på et menneskes frelse og fortabelse falder i dødsøjeblikket. Han anfører en lang række skriftsteder fra NT, som viser, at troende i dødens øjeblik møder Kristus. Det er tilfældet for røveren, der angrede (Luk 23:43, Joh 14:2-3, 17:24), Stefanus (ApG 7:55, 59) og Paulus (Fil 1:21-23, 1 Tess 5:10) (Radler 2006: 652,666).

Jens Ole Christensens udlægning er meget forsigtig, og han skriver til følsomme mennesker, hvor der er familiemedlemmer, der har forladt troen. ”Derfor er jeg kommet til den konklusion – som nogen sikkert vil kalde slatten – at hvis disse tekster (især 1 Pet 4,6) lukker døren på klem for en tanke om omvendelse efter døden, så er det i hvert fald ikke sket med en tydelighed, som på nogen måde giver os ret til at ændre vores handlingsmønster. Vi har alene fået én ting at agere, leve og tro på: Der er ikke givet menneskene noget andet navn end navnet Jesus, i hvilket der er frelse. Og vi kender ikke noget løfte, der giver os ret til at forvente en omvendelse til ham efter døden” (Christensen 2009: 152).

Udtrykket ”lukker døren på klem” er uklart og rummer en sproglig selvmodsigelse. Hvis en dør er lukket, er den ikke på klem. Hvis en dør er på klem, så er den faktisk åben. Den danske ordbog kender udtrykket at ”lade en dør stå på klem”, og det betyder at ”holde en mulighed åben” (jf.

https://ordnet.dk/ddo/ordbog?subentry_id=59001748&query=lade+en+d%C3%B8r+st%C3%A5+p%C3%A5+klem).

Det er vel også kun, hvis døren er åbnet på klem for omvendelse efter døden, at konklusionen er ”slatten”. Jens Ole Christensen er naturligvis klar over, at teksterne i 1 Pet 3:18-20 og 1 Pet 4:4-6 hos nogle har givet anledning til overvejelser om mulighed for omvendelse efter døden for de mennesker, der levede i fjerne egne langt fra Israel i gammeltestamentlig tid før Jesu Kristi frelsesværk blev fuldført. Udtrykkene ”i den forløbne tid” og ”Nu da I ikke længere” (1 Pet 4:3-4) antages af nogle til at pege i den retning. Udførelsen af Kristi frelsesværk må antages at have kosmisk betydning, så fra dets udførelse handler det om at sprede evangeliet mest muligt.

Den ligefremme læsning af de nævnte tekster peger imidlertid ikke i retning af mulighed for omvendelse efter døden. De, der henvises til i Noas dage havde haft deres tid og mulighed for en god relation til Gud, men de misbrugte den, og derfor karakteriseres de som ”ulydige” (1 Pet 3:20). Der siges ej heller, at Kristus prædikede evangeliet for de døde, og slet ikke at nogen omvendte sig. Teksten i 1 Pet 4:4-6 siger i sig selv intet, der umiddelbart lægger op til overvejelser om omvendelse efter døden. Tanken om mulig omvendelse efter døden forekommer at være en fejllæsning af 1 Pet 3:20, der derefter indlæses i 1 Pet 4:4-6. Jens Ole Christensen nævner det gode tolkningsprincip, at de uklare skriftsteder skal læses i lyset af de klare (Christensen 2009: 152). Det kan derfor undre, at han ikke selv i denne forbindelse inddrager de klare skriftsteder.

Som en teologisk sammenfatning på hele verdenshistorien frem til år 33 e. kr. skriver Paulus: ”For Gud gør ikke forskel på nogen. De, som har syndet uden loven, vil også gå fortabt uden loven. Og de, som har syndet under loven, vil blive dømt efter loven” (Rom 2:11-12). Det forudsætter, at Gud er Skaberen af hele skaberværket og alle mennesker, der uden undtagelse står til ansvar for ham med deres liv. Utallige skriftsteder i GT underbygger det. Det forudsætter også, at Gud har givet sig til kende i den naturlige gudsåbenbaring og den naturlige moralåbenbaring (Rom 1:18-21 og 2:14-15). Men uden undtagelse dyrkede de skabningen i stedet for Skaberen. De undertrykte sandheden ved uretfærdighed, og derved er de uden undskyldning. Paulus understreger ved gentagelse, at mennesker er uden undskyldning (Rom 2:1). Så langt på baggrund af den naturlige gudsåbenbaring, og større ansvar har den, som har fået det åbenlyse evangelium om Jesus Kristus tilbudt.

Karl Barth er kendt for at afvise den naturlige åbenbaring, og efter Barth står indsigten fra Rom 1 og 2 svagt, og spekulationerne om tolkningen af Peters breve er kommet hos de, der er præget af Barths præmisses.

Jens Ole Christensen skriver til sårbare kristne, der har børn der har forladt kristentroen (Christensen 2009: 149-150). Når vi i dagens Danmark diskuterer den problemstilling, er det ved derfor helt andre bibeltekster, der skal i spil, nemlig de bibeltekster, der siger noget om mulighederne, hvor der har været rigelig forkyndelse af det, som Gud har åbenbaret. I Danmark har der været rige muligheder, også selv om der er meget forkyndelse uden kristen kvalitet.

Generelt gælder, at de, som har fået meget betroet, må der også forventes meget af (Luk 12:48). Jesus forudsætter, at dommen bliver hårdere jo mere åbenbaring, der har været til rådighed. Derfor nævner han, at dommens hårdhed må være gradueret: Det vil gå Sodoma og Gomorra tåleligere på dommens dag end Tyrus og Sidon (Matt 11:20-24).

Der er en bibeltekst, som taler ind i den beklemt situation, hvor nogen frygter andre familiemedlemmers fortabelse. Der er bekymring for ”fem brødre”. Men anmodningen om hjælp fra dødsriget afvises med følgende bemærkning: ”Hvis de ikke hører Moses og profeterne, vil de heller ikke lade sig overbevise, selv om en står op fra de døde” (Luk 16:19-31). Det blev sagt i en jødisk sammenhæng på Jesu tid, og i dagens Danmark kan tilføjes: De har også Jesus og apostlene. Tillige er der rigelig tilgængelighed til Bibelen, kristne bøger, forkyndelse, kristen undervisning, Alpha-kurser og kristen påvirkning via internettet mv.

På baggrund af den sidstnævnte bibeltekst er der ingen dør på klem for omvendelse efter døden for de, som har haft rigelig muligheder i dette liv.

Det er imidlertid interessant, at Gregersen skitserer de tre mulige tolkninger, hvor Guds alenevirken betones, det kan enten føre til dobbelt prædestination, annihilationslære og apokatastasislære, som hos Kaj Mogensen. Det er dette spor Kaj Mogensen følger, hvor menneskets trosreaktion er mulig og i nogle tilfælde virkelig, men den er ikke nødvendig i dette liv.

Gregersen har derimod ret i, at frelsen ikke går hen over hovedet på mennesker, og at der er et både guddommeligt og et menneskeligt spor i frelsen. Det guddommelige er, at frelsen er fuldbragt af Jesus Kristus, og den tilbydes mennesker gennem Ordet og sakramenter. Nogle modtager frelsen i tro, og andre afviser den i vantro.

Det kritiske spørgsmål blev stillet flere gange til Kaj Mogensen. Kurt J. Pedersen stillede spørgsmålet: ”Bliver mennesker mod deres vilje anbragt i himlen?” (Pedersen 2001). Kaj Mogensen fik senere stillet spørgsmålet: ”Hvad med de mennesker, der ikke ønsker at blive frelst? Tvinger du ikke frelsen ned over hovederne på dem?”. Han svarede ”I det øjeblik at man efter døden står over for så megen kærlighed, er det absurd at tro, at der ikke er nogen, der ønsker frelse” (Thuesen 2007). Hvis man ser på livet i denne verden, er der mange mennesker, der binder sig ind i løgne, illusioner og forhærdethed, at de til enhver tid benægter deres onde handlinger, og under ingen omstændigheder fortryder dem, for de har gjort sig selv til gud/højeste autoritet i deres eget liv. I denne verden har der været diktatorer, vaneforbrydere og psykopater, som aldrig erkender deres synd og skyld. Mange binder sig ved troskabsløfter i bander, broderskaber og ideologiske grupperinger. De vil hellere dø end indrømme og fortryde. Mellem år og dag er der i Danmark forbrydere, der begår selvmord i arresten mellem anholdelsen og domfældelsen. Kaj Mogensen må leve i en eventyrverden, når han mener, at det er absurd, at mennesker kan modstå Guds kærlighed i dommen. Bibelteksterne er meget mere realistiske, når der tales om menneskers forhærdelse. Det er en slags immunitet og resistens i forhold til Guds sandhed. Det er mennesker, der sælger deres sjæl til løgnen. Udgangen på dommen ser skitseret tydeligt i bibelteksterne; *”Salige er de, der har vasket deres klæder, så de får ret til livets træ og går gennem portene ind i byen. Udenfor skal hundene være og troldmændene og de utugtige og morderne og afgudsdyrkerne og enhver, der elsker og øver løgn”* (Joh Åb 22:14-15). Vantroen har sine konsekvenser.

Mogensen og *Confessio Augustana* artikel 4 - Uden frelestilegnelse ingen frelse

I 2006 var Kaj Mogensen forurettet over, at det kunne diskuteres, hvad hans opfattelse af kristen tro er. Mogensen mente selv, at troen er ”den modtagelse af evangeliet, som dets forkyndelse ved Guds ånd og ved Guds nåde frembringer” (Mogensen 2006c: 739). Det er for så vidt meget rigtigt og enkelt, men Kaj Mogensen var selv årsag til, at hans syn på troen var tvivlsom og med rette kunne problematiseres.

I et debatindlæg, hvor Kaj Mogensen anklagede de, der lærer dobbelt udgang, skrev han: ”Spørgsmålet er imidlertid om den enkeltes tro på Kristus skal opfattes som en betingelse for alforsoningen og rækkevidden af alle tings genoprettelse” (Mogensen 2006b: 553). Kaj Mogensen mener, at de, som han er uenig med, gør troen til betingelse, og så ”bliver troen som den enkeltes

tilslutning til Kristusforkyndelsen ikke blot frelsesledsagende, men frelsesforårsagende” (Mogensen 2006b: 553). Mogensen skrev tre år senere: ”Det er dobbelt udgang, der er gerningsretfærdighed, fordi frelsen til syvende og sidst er menneskets egen sag” (Mogensen 2009: 748).

Det er meget tydeligt, hvorfor Kaj Mogensens trosopfattelse blev draget i tvivl. Han mener, at læren om dobbelt udgang, gør troen til en betingelse, så det må kaldes gerningsretfærdighed. Det er en karikaturtegning af troen.

Kaj Mogensen bringer sig i opposition til hele grundstrukturen i *Confessio Augustana* og særligt til artikel 4. Der siges nemlig, at

”menneskene ikke kan bli rettferdiggjort overfor Gud ved egne krefter, fortjenester eller gjerninger, men de blir rettferdiggjort uten vederlag for Kristi skyld ved troen, når de tror, at de bliver taget til nåde, og at synderne bliver forlatt for Kristi skyld, han som ved sin død har gjort fyldest for våre synder. Denne tro tilregner Gud som rettferdighed for seg, Rom 3 og 4” (Mæland 1985: 30).

Det er den samme bekendelse, som i artikel 17 lærer dobbelt udgang i dommen efter døden.

Der er forskel på tro og vantro, men troen er ikke en gerning, som skal ydes. Troen er ikke frelsesforårsagende ifølge den lutherske opfattelse af retfærdiggørelse ved tro, som fremgår af *Confessio Augustana* 4. Når Kaj Mogensen kan fremsætte den påstand, gør han sig skyld i en alvorlig fejltagelse. Derimod er troen frelsesmodtagende.

I Luthers *Lille katekismus*, som er bekendelsesskrift i Den danske Folkekirke, siges udtrykkeligt:

”Jeg tror at jeg ikke av egen fornuft eller kraft kan tro på Jesus Kristus, min Herre, eller komme til ham, men Den hellige Ånd har kalt meg ved evangeliet, opplyst meg med sine gaver, helliggjort og bevart meg i den rette tro” (Mæland 1985: 284).

Kaj Mogensen blev da også kritiseret for sin karikaturtegning. For de, som lærer dobbelt udgang er troen ikke frelsesfrembringende. Der blev henvist til Luthers *Store katekismus*: Frelsesværket er udført og fuldbåret af Kristus, men det skal udbredes og forkyndes, ellers bliver det ikke til gavn for nogen (Andersen 2006a: 647). Mere fra Luthers *Store katekismus* kunne tilføjes:

”Verken du eller jeg kunne noen gang vite noe om Kristus eller tro på ham og gjøre ham til vor herre, hvis det ikke først var tilbudt oss og lagt ind i vore hjerter ved forkynnelsen av evangeliet ved den Hellige Ånd” (Mæland 1985: 347).

Man bør bemærke sig Luthers sprogbrug, at frelsen er et tilbud; tysk: ”angetragen” / ”angeboten” og latin: ”offeretur” (Die bekenntnisschriften, 654). Ligesom ved forsoningsværket således er det med dåben, hvis ikke Guds gaver tages i mod i tro er det ikke til gavn, men til skade. Luther skriver i *Store katekismus*: ”Uten troen er dåben til ingen nytte, selvom den i seg selv er en guddommelig, uendelig rik skatt” (Mæland 1985: 368).

I *Confessio Augustana* artikel 20 siges om troen:

”For det første, at våre gjerninger ikke kan forsone Gud eller fortjene syndsforlatelsen og nåden, men at vi bare får dette ved troen, når vi tror at vi bliver tatt til nåde for Kristi skyld, han som er satt til eneste mellommann og forsoning, han som Faderen bliver forsonet ved.

Derfor, den som stoler på at han fortjener nåden ved gerninger, han forkaster Kristi fortjeneste og nåde og søger en vei til Gud uten Kristus, enda Kristus har sagt om seg selv: «Jeg er veien, sannheten og livet» (Joh 14,6)” (Mæland 1985: 37).

Kaj Mogensen har i de mange år, debatten har stået på, ikke ladet sig påvirke af argumenter. I bogen fra 2012/2013 opholder han sig ved ordene af Paulus i 2 Kor 5 om forligelsen: *”Så er vi altså udsendinge i Kristi sted, idet Gud så at sige formaner gennem os. Vi beder på Kristi vegne: Lad jer forlige med Gud! Ham, der ikke kendte til synd, har han gjort til synd for os, for at vi kunne blive Guds retfærdighed i ham”* (2 Kor 5:20-21). Kaj Mogensen gør opmærksom på, at det græske ord *katallagein* i NT er oversat med to forskellige danske ord i den autoriserede oversættelse fra 1992: forsoning og forligelse (Mogensen 2013: 294). Kaj Mogensen drager den slutning, at Gud i Kristus har både forsonet og forligt sig med verden. Han skriver, at forligelsen er universel. Mogensen mener, at når Gud har forligt sig med verden, så skal der stadig prædikes og leves i tro, håb og kærlighed (Mogensen 2012: 295). Mogensen nævner i denne forbindelse ordet om, at Gud vil, at alle skal frelses og komme til sandhedserkendelse på baggrund af, at Jesus Kristus er givet som løsesum for alle. Mogensen er helt afvisende til begrebet frelsesvilje. ”Der er intet om, at evangeliet skal modtages i tro, hvis Gud skal frelse” skriver Kaj Mogensen angående 1 Tim 1:2-6 (Mogensen 2013: 297). Det er den slags udsagn, som får Mogensens modstandere til at hævde, at troen er ligegyldig for Kaj Mogensen.

Det afviser han, men hans afvisning er kun delvis rigtigt. For efter Kaj Mogensens opfattelse, så vil de, der ikke lever i tro på Jesus Kristus i dette liv, i dommen blive overvældet af Guds kærlighed, så de alligevel bliver frelst til sidst. Kritikken af, at troen er ligegyldig for Kaj Mogensen, har så meget ret, at troen ikke er nødvendig i dette liv for at få evig salighed, for Gud sørger i dommen for, at Guds kærlighed overvinder de vantro mennesker, så de kan indgå i saligheden, hvor Gud er alt i alle. Kaj Mogensen anser det for absurd at tro andet (Thuesen 2007).

Kaj Mogensen kritiserer, at det er en karikeret opfattelse, når læren om ”alles frelse er en forestilling om „frelse for den, der *ikke* tror” Mogensen 2013: 356). Det er et citat fra Jens Ole Christensen (Christensen 2009: 140).

Der er en sandhed i den kritik. Den sandhed ligger i det, at læren om alles frelse er en lære om frelse også for de, der ikke tror i dette liv. Kaj Mogensens position bliver tydeligere, når den ses i lyset af sondringen mellem de tre modale kategorier; mulighed, virkelighed og nødvendighed. Ifølge Kaj Mogensens tænkning er troen mulig i dette liv, og den er virkelig for nogle. Men den er ikke nødvendig i dette liv, for efter døden vil Guds kærlighed frelse alle. Kaj Mogensen har ikke været i stand til at forklare det sagligt og tydeligt.

Kaj Mogensens grundholdning er modsatrettet i forhold til Paulus, der anser troen for nødvendig i dette liv, hvis man vil nå evig salighed. Det viser Paulus med følgende udsagn til korinterne om *”det evangelium, som jeg har forkyndt jer, det som I også har taget imod, som I også står i, og som I også frelses ved, hvis I da holder fast ved det ord, hvormed jeg forkyndte jer det – ellers var det til ingen nytte, I kom til tro”* (1 Kor 15:1-2). Ved at miste troen i dette liv, mister man også den evige salighed.

I bogen fra 2012/2013 skrev Kaj Mogensen:

”Tilhængerne af læren om dobbelt udgang har i forhold til disse tekster en enslydende argumentation. Forligelsen er ganske vist objektiv, men hvis ikke den tilegnes subjektivt sættes den ud af kraft. På den måde beror alt på mennesket. Uanset, hvor mange gange man taler om, at frelsen skyldes Gud, så er der tale om selvfrelse, og så er det lille menneske stærkere end skabelsens og forsoningens Gud” (Mogensen 2013: 296).

Her bemærkes at Kaj Mogensen bruger ordet ”alt”. Senere i fremstillingen vil ordet ”alt” blive underkastet en analyse. Her må det blot noteres, at Kaj Mogensen ud fra sin egen terminologi mener, at hans modstandere gør frelsesmodtagelsen til alt og dermed Kristifrelses værk til intet. Det er ikke en gengivelse, der er seriøs, men derimod tendentiøs. Det er en karikaturtegning med indbygget proportionsforvrængning, hvor et lille menneske er større og stærkere end Gud.

Kaj Mogensen er uden forståelse for store dele af de bibelske aspekter, og han fremmed overfor den reformatoriske forståelse af troen som en Guds gave, som mennesker kan afvise i vantro. Når Kaj Mogensen taler om ”selvfrelse”, og at ”alt” beror på mennesket, så er ingen dialog mulig. Karikaturtegningen er for indgroet hos Kaj Mogensen.⁷ Hvis Kaj Mogensen i det ovennævnte citat havde skrevet: Frelsen er ganske vist objektiv, men hvis ikke den tilegnes subjektivt får den ikke frelsende virkning for den, der afviser den, så havde det været rigtigt. Men så kunne han ikke rette en beskyldning om ”selvfrelse”. I Kaj Mogensens tænkning er der en fejlkobling, så han ikke kommer overens med tænkningen i *Confessio Augustanas* mange artikler.

Kaj Mogensen opretholder sin forestilling om, at tilhængerne af læren om dobbelt udgang også står inde for ”gerningsretfærdighed” og ”selvfrelse”. Han har åbenbart behov for at gentage denne fejltagelse, idet han skriver:

”Læren om dobbelt udgang svarer til talemåderne „enhver er sin egen lykkes smed“ og „man ligger, som man har redt“, der som mange andre gamle ordsprog er udtryk for snusfornuftig, småborgerlig tænkemåde, der er i dyb uoverensstemmelse med Jesu forkyndelse” (Mogensen 2013: 360)

og han fortsætter: ”Læren om dobbelt udgang er en lære, der har en „farisæisk“ grundstruktur” (Mogensen 2013: 361). Det er ikke en saglig gengivelse af modstanderne, men et udtryk for Kaj Mogensens animositet.

På det grundlag er der god grund for at problematisere Kaj Mogensens opfattelse af tro. Han ønsker oprigtigt, at mennesker i dette liv må tro på Jesus Kristus. Det er en mulighed, der bliver til virkelighed for nogle. Men i dette liv er troen ikke nødvendig, for de mennesker, som dør uden troen på Jesus Kristus, får frelsen givet med Guds kærligheds renselse i dommen inden saligheden. Når det vil ske i dommen for alle tilbageværende, der var uden tro på dødstidspunktet, så sker det uden Helligåndens tilstedeværelse, for der hvor Ånden er er der frihed (1 Kor 3:17). Så ved dommen må der ske en spaltning af Gud, hvor Helligåndens gerning udfases til fordel for de vantroes frelse under magten af kærlighed.

⁷ I denne sammenhæng udlades Kaj Mogensens mangeårige insinuerende udfald af personlig art, hvor han har beskyldt mennesker for at have den opfattelse, at Gud er ”en sadistisk tyrant”, og ”pervers”.

Det blev imod Kaj Mogensen indvendt med en vis ironi, at han ikke synder på nåden, men på troen. ”Kaj Mogensen siger, at Gud er ligeglad med troen”, skrev Svend Schulz-Hansen noget upræcist (Schulz-Hansen 2007a: 16). Han uddybede senere: ”Kaj Mogensen vil på samme tid fastholde troen som frelsesbetingelse og læren om alles frelse, men de udelukker hinanden”, men troen bliver reduceret til en upersonlig kraft, som Gud giver alle, og det ”er ikke kristentro, men optimisme”. Svend Schulz-Hansen mener ikke, at det sker i frihed, ”men det kan man kun nu engang uden moderat fysisk/psykisk pres, og så er vi da vist kommet på kant med kærligheden?” (Schulz-Hansen 2007b: 187). Kaj Mogensen reagerede på beskrivelsen (Mogensen 2007b: 93-94), og mente, at retfærdiggørelsen af tro, Kristi forsonergerning og troen på det faldne skaberværks fornyelse og genoprettelse ”må kunne forenes i et helhedssyn” (Mogensen 2007c: 395). Det er her, at Kaj Mogensen har mødt grænsen. Når troen er individuel, og Gud har givet mennesker frihed til at afvise troen, så kan man ikke lære alles frelse, for det indebærer, at kærligheden begår pres og tvang. Det strider imod kærlighedens væsen. Men den opfattelse af kærlighed er der grund til bekymring for de, som lærer omvendelse efter døden og alles endelige frelse!

Det er nemlig korrekt, som Aleksander Radler skriver, at Den hellige Skrift og de lutherske bekendelsesskrifter utvetydigt afviser alforsoningslæren. Kritikken af alforsoningslæren viser, at alforsoningslæren tømmer en række centrale punkter i dogmatikken, eksempelvis læren om retfærdiggørelse af tro (Radler 2006: 652).

Ifølge Kaj Mogensens opfattelse er der ingen vej udenom frelsen. Han skrev: ”Hvis Guds kærlighed er af samme væsen, som den tilgivelse, som er indeholdt i den, kan den ikke affinde sig med det syndige menneskes første nej. Et nej udtalt i tiden kan ikke forhindre Guds evige ja” (Mogensen 2003: 154). Kaj Mogensens opfattelse må ses som en form for frelsesvold. Normalt sonderer vi mellem fysisk og psykisk vold, når personer bliver udsat for noget meget ubehageligt imod deres vilje. Alverdens ateister, der frabeder sig Gud, vil blive udsat for åndelig vold i dommen, hvis Kaj Mogensen har ret.

Svend Schulz-Hansen har ret i sit anliggende, at for Kaj Mogensen er troen ikke nødvendig som frelsesmodtagelse i dette liv, når frelsen bliver alles i dommen.

Der er grund til at antage, at Kaj Mogensen undervurderer troen, ja forenkler den. Der er nemlig forskellige slags tro: 1) Der er en banal tro på, at der er en Gud til (credere Deum), og den tro er der ingen retfærdiggørelse i. 2) Stærkere er troen som tillid til Gud, at regne det for sandt, det han har sagt og gjort (credere Deo), men i sig selv er der ikke retfærdiggørelse i den. Den dækker ikke over en personlig relation. Den svarer til, at man tror, at noget er sandt i en avisartikel. 3) Det vigtige er tro som forening med Gud (credere in Deum). Det er denne tro, som er retfærdiggørende, og den skaber noget nyt i personen, nemlig kærlighed og håb (Nørgaard-Højen 2006: 85).

Den banale tro svarer til den naturlige åbenbaring, at der er en Gud til jf. Rom 1:19-20. Det ligger åbent for mennesker, og Paulus tilføjer, at mennesker er uden undskyldning, når dette ikke fører til en gudsrelation. Den tro, som mener, at Gud taler sandt kan anerkende den specielle åbenbaring i

gennem Moses, profeter, Jesus Kristus og apostlene. Men den indebærer ikke nødvendigvis andet end en død forstandstro.

Den tyske teolog Jürgen Moltmann, der selv fremmer alforsoningslæren, stiller det kritiske spørgsmål: Hvorfor skal jeg tro og gøre mig anstrengelser for at leve et godt og retfærdigt liv, når både jeg og alle andre bliver frelst alligevel (Moltmann 1995: 267). Moltmann er klar over, at trosafgørelsen ikke er nødvendig i dette liv, hvis alle bliver frelst. Så undergraver det troen og mennesker drager den slutning: Lad os æde og drikke i dette liv, for Gud frelser os jo alligevel trods alt (jf. 1 Kor 15:32).

Kristi soningsværk er fuldbragt. Det er objektivt og universelt. Det skal tages imod i tro subjektivt og partikulært. Så fører det til individuel retfærdiggørelse af tro for den, som modtager det. Hvis ikke det tages imod i tro, bliver det ikke til gavn og frelse. Afvist frelsestilbud fører til fordømmelse. Uden frelsestilegnelse står Kristi værk ved magt som objektiv universel størrelse, og kommer dem til gavn, som modtager det i tro. Troen som frelsesmodtagelse er mere nødvendig, end Kaj Mogensen antager. Hans position kan ikke harmoniseres med *Confessio Augustana* artikel 4.

Mogensen og *Confessio Augustana* artikel 2

Børge Haahr Andersen nævner, at *Confessio Augustana* artikel 2, skriver, at mennesker

”siden Adams fald fødes uden guds frygt, uden tillid til Gud og med begær, at denne arvede sygdom eller last er virkelig synd, der også nu fordømmer dem, der ikke genfødes ved dåb og Helligånd, og pådrager sig evig død” (Andersen 2013: 121).

Det er på bibelsk grund: ”Så sagde <Jesus> til dem: »Gå ud i alverden og prædik evangeliet for hele skabningen. Den, der tror og bliver døbt, skal frelses; men den, der ikke tror, skal dømmes” (Mark 16:15-16).

Efter Kaj Mogensens opfattelse bliver alle frelst. Derfor er Kaj Mogensen også i modstrid med artikel 2 i *Confessio Augustana*.

Fra syndefaldets dag og frem til dommedag fører Gud et opgør med synd, vantro og ondskab i verden. Hvis ikke Gud fører det opgør, er han uretfærdig. Bibelen viser, at Gud er vred over synden. Det ses både i GT og NT. Nogle tror, at det kun var i GT, at Gud var vred, og at med Kristi værk er Gud ikke længere vred. Men I NT tales om den kommende vrede. Problemet er formentlig opstået som en fejllæsning af ordet fra Joh 1,17: ”Loven blev givet ved Moses, og nåden og sandheden kom med Jesus Kristus”. Det skal læses i en sammenhæng og helhedsforståelse med alt, hvad der står i Bibelen.

I denne verden er der mange, der er vrede på Gud over den modgang og lidelse, som de møder i livet. Vi kristne har det vanskeligt med vreden på en anden måde. I NT advares der ofte imod at lade vores vrede få frit løb eller tage overhånd (2 Kor 12:20; Ef 4:26; Kol 3:6; 1 Tim 2:8). Vi skammer os derfor over at være vrede og siger i stedet, at vi er frustrerede, når noget går os imod.

Psykologerne siger, at vrede er en både naturlig og nødvendig mekanisme i menneskelivet. Når der er mennesker, der opfører sig krænkende og grænseoverskridende, er vreden en berettiget reaktion som beskyttelsesmekanisme.

Guds vrede imod Adam og Eva var berettiget. Der skete et tillidsbrud, hvor de viste større tillid til Fristeren end til Gud. Deres handlinger vidnede imod dem. Hos profeten Ezekiel ser vi voldsomt stærke eksempler på, hvordan Gud ville lade sin vrede og harme gå ud over Israel, fordi de gjorde alt det onde, som Gud havde advaret dem om (f.eks. Ez 22,17-22).

Gud fører et opgør med synden i verden og i mennesker fra syndefaldets dag og frem til dommedag. Han lod sin vrede ramme Jesus på korset, da han døde stedfortrædende for os, men opgøret er ikke forbi, så længe der er synd og ondskab i verden.

Vores problem, som Eva og Adams efterkommere, er, at vi er ramt af arven fra dem. Vi er vredens børn (Ef 2:3). Opgøret med synden, som Gud påbegyndte på syndefaldets dag, bliver først fuldført på dommens dag. Derfor taler NT om den kommende vrede (Rom 1:18, 2:5, 2:8, 3:5; Ef 5:6; Kol 3:6; 1 Tess 1:10).

Det er værd at mærke sig, at det er ord, der er skrevet efter, at Jesus døde på korset under Guds vrede. Et af de elementer, som nogle ikke forstår, er, at Jesus Kristus sonede synden under Guds vrede én gang for alle, og trosmodtagelsen sker senere. *"For mens vi endnu var svage, døde Kristus for ugudelige, da tiden var inde"* og *"Kristus døde for os, mens vi endnu var syndere"*. Det skriver Paulus til mennesker, der havde taget imod evangeliet, og som var retfærdiggjort af tro: *"Så meget mere skal vi, der nu er blevet gjort retfærdige i kraft af hans blod, ved ham frelses fra vreden"* (Rom 5:6-11).

Guds opgør med synden føres i verden, på korset, ved menneskets omvendelse, og i kristnes liv ved helliggørelsen. Derfor kan mennesket ikke frelse sig selv. Selv om Guds vrede over synden ramte Jesus Kristus, da han som syndfri døde i synderes sted, så er synden et problem for mennesker og for Gud, fordi mennesker lever videre i synden. Mange steder i NT læser vi, at synden er et stort problem længe efter, at Jesus døde for synden. Paulus frygtede, at menigheden i Korinth stadig levede i *"strid, misundelse, vrede, egoisme, bagtalelse, sladder, indbildskhed og forvirring"*, og at han skulle få *"sorg af mange af dem, der før har syndet, men som ikke har omvendt sig fra deres urene, utugtige og udsvævende liv"* (2 Kor 12:20-21). Til galaterne skrev han, at *"Kødets gerninger er velkendte: utugt, urenhed, udsvævelse, afgudsdyrkelse, trolldom, fjendskaber, kiv, misundelse, hidsighed, selviskhed, splid, kliker, nid, drukkenskab, svir og mere af samme slags. Jeg siger jer på forhånd, som jeg før har sagt, at de, der giver sig af med den slags, ikke skal arve Guds rige"* (Gal 5:19-21). Når man ikke har arveret til Guds rige, skyldes det, at man med tro enten blot anerkender, at der er en Gud til, eller man holder blot profeters, apostles og Jesu ord for sande som en død forstandstro og fortsætter livet i synden ufortrødent i stedet for at omvende sig til livet med Gud og Jesus Kristus under Helligåndens ledelse.

Uden tro og omvendelse lever man ikke ægte trosliv med Gud, og man er fremmed for et værdigt etisk kristenliv. De lutherske fædre var klar over, at det var den grundlæggende bibelske forståelse af troens liv i denne verden. Det fremgår af *Confessio Augustana* artikel 12, at de, som er faldet fra troen efter dåben, kan få tilgivelse, når de omvender sig gennem boden. Bodens består af angeren, fortrydelsen over det vantro syndige liv og troen på tilgivelsen ved Jesus Kristus. Bodens og troens frugter er de gode gerninger, som de lutherske fædre beskrev i *Confessio Augustana* artikel 20, ligesom troen fører en ny lydighed med sig som nævnt i *Confessio Augustana* artikel 6.

Men intet af det kan bidrage til frelsen, men ved at leve i ubodfærdighed og forhærdelse og ved at leve i ulydighed og synd sætter man frelsen over styr. Det er at afvise Kristi objektive værk, så det ikke får subjektiv betydning for en selv.

Af både de bibelske tekster og reformatorenes forklaring fremgår, at troen sætter frugter i et kristent menneskes liv. Af de bibelske tekster fremgår, at retfærdiggørelse af tro gør en forskel i et menneskes liv. Der er stor forskel på lovgerninger, som gøres ud fra den falske forestilling, at de kan bidrage til frelsen, og så troens gerninger, der skabes ved Guds nærvær i troen, og som udfoldes konkret i håb og kærlighed. I mange lutherske sammenhæng er selve ordet gerning blevet forhadet, og der skældes meget ud over, at gerninger er farisæiske, katolske og selvretfærdige. Men det er en forkert beskrivelse af troens gerninger. I bibelteksterne kan man finde eksempler på gerninger før og efter troen. De gerninger, der kommer før troen, eller som viser, at troen ikke findes eller er ægte i et menneske, kaldes lovgerninger (Gal 3:10), lovløse gerninger (2 Pet 2:8) og onde gerninger (5 Mos 28:20). Gerninger, der udspringer af troen kaldes omvendelsens gerninger (ApG 26:20, Matt 3:8, Luk 3:8), gode gerninger (Matt 5:16, Efs 2:10, Kol 1:10, 1 Tim 6:18, Tit 3:14, Hebr 10:24), troens gerninger (2 Tess 1:11-12). Nogle af dem kan med rette også kaldes kærlighedens gerninger (Joh 15:12) og barmhjertighedens gerninger (Luk 6:36).

Troens gerninger vidner om troen. Der er en organisk forbindelse mellem troen og troens gerninger, ligesom et godt træ bærer god frugt. Derfor tales i NT om dom efter gerninger, fordi et liv uden troens gerninger vidner om, at troen er en død forstandstro i stedet for en levende tro i livsfællesskab med Gud.

Disse aspekter, som fremgår af bibelteksterne og *Confessio Augustana* artikel 6, 12 og 20, er Kaj Mogensens position fremmed for. Ifølge hans position er troen og troens frugter ikke nødvendige i dette liv, for Gud frelser alle til sidst uanset tro eller mangel på samme.

Festen i Guds Rige aflyst?

En række af de, der har søgt at nedbryde læren om dobbelt udgang, har været meget ivrige, men har ikke fremstillet et alternativ. P. G. Lindhardt anstrengte sig på historisk basis at sige, at fortabelsen er menneskers virkelighed, og frelsen er en mulighed (Lindhardt 1964: 61), men i hans optik forstås det eksistentielt som hos så mange, der var præget af Bultmanns eksistensteologi.

Svenskeren Ingmar Hedenius, som ikke var teolog, skrev en bemærkelsesværdig bog, hvor han gennemgår sagen ud fra bibelteksterne. Hedenius forstår bibelteksterne. Han mener, at Jesus ligesom Johannes Døberen er en fantastisk helvedesprædikant. De prædikerede passioneret læren om dobbelt udgang. De tre første evangelier er hovedkilden. Hedenius forstår, at teksterne med den rige mand og Lazarus (Luk 16:19-31) og den yderste dom (Matt 25:31-46) er helt afgørende, og at det står i forlængelse af GT (Esaj 66:22). Hedenius mener imidlertid, at alle tekster er konstrueret af de første kristne og rejser tvivl om, hvorvidt Jesus af Nazareth og Judas Iskariot har eksisteret (Hedenius 1972: 15,27,141). Hedenius er helt afvisende til sagen, fordi tanken om hævn, gengæld, godtgørelse, genoprettelse (ekdikæsis) (Luk 18:7-8) efter hans opfattelse er uforenelig med hans gudsopfattelse. Efter Hedenius kan Gud ikke stå som en forsmået elsker. Han har hentet inspiration fra Nietzsche, der mener, at hævn og gengæld kun findes på primitive kulturstadier (Hedenius 1972: 105-198,172).

Nu er det en betydelig del af det bibelske materiale, at Gud er giveren af livet, opretholdelsen og frelsen fra synd og ondskab, men mange af de, som kaldes ind i fællesskabet med Gud, lever i utroskab mod ham. Det ses i de bibelske tekster eksempelvis, da Jerusalem blev sammenlignet med en utro kvinde (Ezek 16:1-63), og da Israels folk var delt i Nordriget og Sydriget, som begge levede i frafald fra Gud. De blev sammenlignet med to utrugtige søstre, Ohola og Oholiba (Ezek 23:1-49), og i NT sammenlignes forholdet mellem Kristus og kirken i brude-/bryllups-terminologi (Ef 5:21-33). I de bibelske tekster er Gud den forsmåede elsker, når han eget folk vender ham ryggen i deres afgudsdyrkelse og utroskab.

Imidlertid er Hedenius' bog en torso. Han bruger 226 sider på at nedbryde troen på den dobbelte udgang, og at der findes en evig fortabelse. Hvad er Hedenius' alternativ? Det er helt væk, der er intet om det i bogen, så læsere er overladt til selv at fantasere sig til et alternativ.

Når Kaj Mogensen kritiserede Jens Ole Christensen for at lave karikaturtegning af læren om alles frelse (Mogensen 2013: 356), er det ikke noget argument. Jens Ole Christensen nævnte ikke Kaj Mogensen (Christensen 2009: 142-145). Der er mange, der har søgt at nedbryde læren om dobbelt udgang og efterladt folk uden et alternativ.

I den humanistisk prægede kultur i Vesteuropa siden Immanuel Kant har visionen været, at menneskeheden, den autonome menneskehed, kan frembringe en tilstand af evig fred (Kant 1990). De grundlæggende ideer i Kant filosofi er basis for tænkningen bag de første mange artikler i FNs menneskerettighedserklæring af 1948, og tanken om den evige fred ligger som en permanent vision. Imidlertid tænkte Kant, at der kunne blive fred i verden, hvis verden bestod af liberale demokratier. Selv om mange i den vestlige verden har været fascineret af ideen, så er verden ikke sådan. Derfor har FNs projekt været i krise hele vejen (Holm 1996: 42). Mange teologer har været fokuseret på en radikal dennesidighed, hvor Guds frelse vil føre til en fredelig sameksistens af gode og onde kræfter. Det er sådan mange forstod Kirkernes Verdensråds program fra 1980'erne: "Retfærdighed, fred og skaberværkets bevarelse". Når Kaj Mogensen skriver: "Jens Ole Christensen skal nok blive fri for koncentrationslejre og seksuelt misbrug i himmelen, men ikke for tilgivende, lutrede og forvandlede

syndere (Mogensen 2013: 377), så kan Jens Ole Christensens opfattelse ses i lyset af den vision, som den dennesidige økumeniske teologiske tilgang repræsenterede.

Det er imidlertid en variant med hinsidig frelse, som Kaj Mogensen går ind for, en frelse, der kommer efter, at Gud har holdt dom over synden og ondskenen. Kaj Mogensen er dybt afhængig af indholdet i Kants kategoriske imperativ, som indebærer at enten lader Gud alle gå fortabt, eller han frelser alle. Kaj Mogensen skriver nemlig: "Hvis det hele ender med dobbelt udgang, så er der intet at holde fest for" (Mogensen 2013: 205).

Det er i overensstemmelse med Kants kategoriske imperativ, at hvis ét menneske skal frelses, så indebærer universaliseringen, at alle skal frelses. Hvis ét menneske skal fortabes, så indebærer universaliseringen, at alle skal fortabes. Det er et ultimativt enten – eller, som denne teologi underkaster sig på bekostning af indholdet i bibelteksterne. Kaj Mogensen nævner, at troen på skaberværkets genoprettelse og alles frelse som håb og ikke som lære "er søgt begrundet hos en række teologer, f.eks. Karl Barth, Hans Urs von Balthasar, Eberhard Jüngel og stærkest hos Jürgen Moltmann" (Mogensen 2001c). Senere spørger Kaj Mogensen: "Er Barth, Moltmann, Jüngel m.fl. teologer, der læser overfladisk og kun udfolder ønsketænkning?" (Mogensen 2006b: 552-553).

Svaret er enkelt: Ja i den grad de nævnte teologer fra modernitetens tidsalder efter Immanuel Kant følger den universalistiske basistænkning, der ligger i Kants kategoriske imperativ og formålsformel, så udtrykker de ønsketænkning! Den måde at tænke på har givet Den vestlige Verden et grundpræg, der for teologer tilsidesætter det overordnede perspektiv i bibelteksterne til fordel for den moderne humanismes forudsætninger!

Logikken er altså, at hvis ikke alle frelses, så er festen aflyst. Det er godt, at det ikke bliver Kaj Mogensen, der skal være vært ved Guds fest. Det er svært at forestille sig et bryllup eller en konfirmationsfest eller en dåbsfest blive aflyst, fordi en gruppe af de inviterede gæster siger nej tak til invitationen.

Men det, som Kaj Mogensen skriver, er i strid med lignelsen om kongesønnens bryllup. Der er faktisk mange, der satser meget hårdt på at ødelægge festen, og de får en retfærdig behandling. De får ikke lov at ødelægge festen permanent. Men de, som i deres ondskab ikke kun afviser indbydelsen til festen i Guds rige, og som endda slår budbringerne ihjel, får af Gud deres retfærdige behandling.

Fortabelsens hvordan

Der har været folk op gennem historien, som har leveret beskrivelser af fortabelsen, som ikke har bibelsk basis, men som rummer fantasier og spekulationer. Dante Alighieri, Jonathan Edwards og Martin von Cochem nævnes som eksempler på det. Det skyldes, at de ikke har fastholdt sondringen mellem poena damni, straffen i sig selv, og poena sensus, den fysiske oplevelse af straffen. Nogle har fremstillet fortabelsen som en "jättestor plågoanstalt eller noget kosmisk koncentrationsläger". Det er et forsøg på at udpensle poena sensus (Radler 2006: 650-651). Det har de sikkert gjort ud fra ordene i Esaj 66:22-24, Åb 21:8 og flere andre. Der har også været vækkelsesforkyndere, der har truet

tilhørere med fortabelsen på en ubehagelig måde. Kaj Mogensen skælder ud over, at der er blevet truet med fortabelsen, og at man har forsøgt at skræmme folk til tro (Thuesen 2007, Mogensen 2012: 380). Men der er et problem. Hvem i den danske debat fra 2001 til 2021 truer med fortabelsen i sine prædikener? Kaj Mogensen har ikke leveret dokumentation. Kaj Mogensen lever åbenbart i fortiden. Tværtimod kommer mange kristne, som ønsker at være bibeltro, i forlegenhed, når det gælder spørgsmålet om evig fortabelse.

Mange vil snakke undvigende, som Ingmar Hedenius giver et eksempel på. Den daværende svenske biskop Helge Brattgård, som Hedenius med slet skjult ironi kalder en chefembedsmand i Det kongelige Salighedsværket, forklarede, at fortabelsen er at være adskilt fra Gud og uddybede: ”Helvetet är att vara där Gud icke är” (Hedenius 1972: 173). En sådan argumentation falder på sin egen urimelighed, som Hedenius tydeliggør, når han nævner den hæderlige ateist og det lykkelige menneske David Hume. Han levede uden Gud, og det var åbenbart Helvede på denne jord. Aleksander Radler nævner, at de to franske eksistentialister Albert Camus og Jean-Paul Sartre gennem deres forfatterskaber beskriver Helvede som noget, der findes i denne verden (Radler 2006: 651).

Det er en grundlæggende sandhed, at Gud er allestedsnærværende (jf. Salme 139). Når kristne taler om, at nogle kan være der, hvor Gud ikke er, så er det den filosofiske arv fra Platon, der spiller ind. Det er intetheden, der er på spil. Bibelsk tænkning fastholder, at enten er man under Guds nåde i Kristus Jesus, eller man er under Guds vrede, selv om man tilsyneladende i dette liv kan have et fantastisk godt liv.

De folk, der tidligere i historien har fokuseret på poeni sensus, har beskrevet det som svulstige fysiske lidelser. Men i de sidste 50 år er det snarere forlegenheden og henvisningen til intetheden, der er trådt i stedet. Når vi diskuterer det i en skandinavisk luthersk kontekst, så har mennesker i Danmark/Norge/Sverige rige muligheder for møde evangeliet og at tage imod det. Det formidles ikke kun i de store lutherske folkekirker, men også gennem både ikke-lutherske og lutherske frikirker og i diverse vækkelses- og missionsbevægelser. Ser vi 50 år tilbage blev stort set alle døbt, mens dåbsprocenten er faldet til 81% i 1990 og til 59% i 2018. Mennesker har rige muligheder for at bruge Ordet og sakramenterne, men alt for mange afviser at gøre brug af de midler, hvor nåden formidles.

Når mennesker afviser en så dyrt købt frelse, som kostede Guds Søn fornedrelse til at være menneske og derefter forsmædelsen ved den straffliddende død på korset, selv om han havde levet syndfrit, så er det uretfærdigt over for Jesus Kristus og Gud! Talen om synden imod Helligånden kan ikke indkapsles til en enkelt besværlig prædiketekst i kirkeåret (Matt 12:22-32). Gud Helligånd viger fra de, som vedholdende modstår Helligåndens gerning, og derfor det vigtigt at bede om Helligåndens bistand og vejledning, og at frygte for at miste den (Sal 51:13, Esaj 63:10 og Efes 4:30).

I bibelteksterne er der ingen dør på klem for omvendelse efter døden. Om så der kommer nogen fra dødsriget for at prædike omvendelse, så hjælper det ikke mennesker til omvendelse. Mennesker er henvist ikke bare til Moses og profeterne, og men i højere grad til Jesus Kristus og apostlene og

nådemidlerne; Ordet og sakramenterne. Når man er ligeglad med det, så bliver der ikke mulighed for at fortryde efter døden.⁸

Det er et bibelsk eksempel på, at det kan blive for sent at fortryde. Det sammenlignes med den åndelige lidelse, som er poena damni. Om den bibelske person Esau siges: *"Se til, at ingen går glip af Guds nåde, og at ingen er troløs og vanhellig som Esau, der for et eneste måltid mad solgte sin førstefødselsret. For I ved, at da han senere ønskede at arve velsignelsen, blev han vraget, og skønt han med tårer søgte at omvende sig, fik han ingen mulighed for det"* (Hebr 12:15-17).

Esau var født først af de to tvillinger. Han vidste også, hvad førstefødselsretten med den tilhørende velsignelse betød i den mellemøstlige sammenhæng. Men i et øjeblik "her-og-nu-behovstilfredsstillelse" solgte han sin førstefødselsret. Det var ikke bare noget mad for en sulten mave, det handlede om. Det var en tilsidesættelse af det ultimativt vigtige i hans liv. Esaus troløse handling var irreversibel, og han måtte efterfølgende bære lidelsen. På samme måde er Guds frelsestilbud altafgørende, men for nogle skyldes afvisningen bitter modstand imod Gud, men for mange mennesker er det noget, der ikke betragtes som vigtigt. Gud kommer måske ind på 23. pladsen over vigtige forhold i livet. Det er ikke den måde, man med rimelighed behandler universets og livets Skaber, når han fremsætter verdens bedste frelsestilbud. Fortabelsens åndelige substans indebærer, at mange skal erkende, at Gud er Skaber og Dommer, og at det er retfærdigt, at Gud dømmer og straffer (Rom 3:4, 1 Joh 2:29, Åb 16:5-6). At være "troløs", som Esau er at være ligeglad med det, som er vigtigst til fordel for en kortsigtet selvtilfredsstillelse. Den åndelige lidelse kommer til at bestå i at kende sandheden, men også være bevidst om, at man ikke gjorde dét vigtige i overensstemmelse med sandheden. Det er at fortryde på et for sent tidspunkt, hvor det er umuligt at ændre på status. Det er bevidstheden om at gjort gerning ikke kan gøres ugjort og for al fremtid at være under Guds vrede, hvor det havde været muligt at være under Guds nåde.

Mennesket er skabt i Guds billede og dermed har det ansvar for sit eget liv. Det, der kan kendes om Gud, ligger åbent for dagen i kraft af den naturlige åbenbaring (Rom 1:19-21) og den naturlige moralerkendelse (Rom 2:14-15). Gudbilledligheden og den naturlige åbenbaring har været genstand for stor debat. Men det er næppe blot fornuft og samvittighed, som er en del af gudsbilledligheden. Hukommelsen er det formentlig også. I stigende grad opdager vi, at kroppen husker, selv om hukommelsen svigter. På dommens dag vil mennesker blive konfronteret og i kraft af hukommelsen og kroppens erindring må mennesker se i øjnene, at Gud er retfærdig, når han dømmer. Mange mennesker fik et større mål af sandhed, end de vil være ved, men undertrykte sandheden ved uretfærdighed. De har et udestående med Guds vrede (Rom 1:18). De, som ophøjede sig selv til gud i deres eget liv, skal blive detroniseret og må erkende, at Gud er Gud.

⁸ Lignelsen om den rige mand og Lazarus er en meget vigtig tekst. Den kan ikke afvises, blot fordi det er en lignelse. Den kan ej heller afvises, fordi den rige går fortabt, og den fattige bliver frelst og således for en umiddelbar læsning forekommer skabelonagtig. Man skal læse den i sammenhæng med, hvad der tidligere blev talt om i Luk 16:13, at man ikke kan tjene både Gud og mammon. Den rige mand er billede på en, som dyrkede mammon i stedet for Gud (Bailey 2009: 117).

Esau og andre kendte ikke deres besøgelsestid. Mennesket er skabt i Guds billede, og det indebærer, at det enkelte menneske har ansvar for sig selv og sit livs beslutninger. Ingen kan frelse sig selv eller bidrage positivt til frelsen. Frelsen er 100 % Guds værk, men mennesker kan fravælge frelsen. Når man har haft så rige muligheder, men var ligeglad, fordi man selv vil være autonom gud, herre og dommer i sit eget liv, så mister man frelsen.

Det var de lutherske teologer enige om efter reformationen, og de samlede op på sagen i Konkordieformelen: ”Gud har i sin rådslutning, før denne verdens tidsalder, bestemt og forordnet at han selv med sin Hellig Ånds kraft ved Ordet vil skabe og virke i oss alt som hører til vår omvendelse” (Mæland 1985: 530). De forklarede også, hvordan det kan være, at nogle får frelsens tilbud og tilsyneladende tager imod Ordet med glæde, men siden falder fra jf. Lukas 8:13:

”Årsaken er derimot den at de igjen med vilje vender seg bort fra Guds hellige bud, bedrøver og forbitrer Den hellige Ånd, igjen lar seg fange av verdens urenheter, og igjen pynter hjertets bolig for djevelen slik at deres siste tilstand blir verre enn det første, 2 Pet 2(10.20); Luk 11(24.25); Hebr 10(26); Ef 4(30)” (Mæland 1985: 530).

Mennesker kan kort forklaret ikke frembringe eller vælge frelsen, men de kan vælge den fra. Det er derfor en alvorlig misforståelse, når Jürgen Moltmann i sine refleksioner over forholdet mellem på den ene side alforsoning og på den anden side dobbelt udgang skriver, at hvis det er tro eller vantro, der er afgørende for salighed eller fordømmelse, så er Gud overflødig, og der er tale om en karmalære (Moltmann 1995: 273).⁹ Kaj Mogensen refererer Moltmanns tanker om dobbelt udgang som en karmalære med tilslutning (Mogensen 2013: 361).

Jürgen Moltmann og Kaj Mogensens tanker om at dobbelt udgang som en karmalære, og Kaj Mogensen egne formuleringer om gerningsretfærdighed, selvfrelse er en usaglig og urimelig gengivelse af en position, de er uenige i. Moltmann er afvisende til, at Guds frelse er et tilbud, en slags udsalgsvare, der trækker Gud og frelsen ned på et lavt plan (Moltmann 1995: 273).¹⁰ Det er en forståelig tanke, der givetvis forholder sig til empiriske forhold. I betragtning af frelsens omkostninger fra Guds side, Guds Søns fornedrelse og den forsmædelige død i synderes sted, giver det ikke belæg for at tale om billig frelse.

Derimod er der tale om, at læren om dobbelt udgang understreger, at mennesket ikke selv kan frembringe eller tage frelsen. Det er, som Paulus beskriver: *”For hvem giver dig nogen særstilling? Og hvad har du, som du ikke har fået givet? Og når du har fået det, hvorfor er du da stolt, som om du ikke havde fået det givet?”* (1 Kor 4:7). Ingen kan tage det selv, alt er givet livet, dåben, troen, kærligheden, håbet. Men det enkelte menneske kan afvise det. Utallige gange skriver Paulus, at alt det gode er ”givet” (Rom 5:5, 12:3, 15:14, 1 Kor 1:4 og mange flere).

⁹ ”Würden Seligkeit und Verdammnis Folgen menschlichen Glaubens oder Unglaubens sein, dann wäre Gott überflüssig, der »Tun-Ergehens-Zusammenhang« und das Gesetz des Karma würden ausreichen, um den Zusammenhang herzustellen” (Moltmann 1995: 273).

¹⁰ ”Das oft verwendete Schema von »Angebot und Anname« bringt die göttliche Gnade und die menschliche Entscheidung auf eine solche Ebene. Der trivielle Slogan »Kirke im Angebot« macht aus Gott den Lieferanten eines Billigangebots im religiösen Supermarkt dieser Gesellschaft, die zur globalen Vermarktung aller Dinge angetreten ist” (Moltmann 1995: 273).

Derfor skyldes frelsen Gud, og fortabelsen skyldes mennesket selv, når det afviser åbenbaringen både den almene og den specielle.

Kaj Mogensens gudsopfattelse er uretfærdig. Mennesket kan gøre sig selv til gud på Guds bekostning i dette liv, uden at det får konsekvenser i dette liv. Guds lov er jo udtryk for noget centralt ved Guds væsen, fordi Gud er sanddru, god og retfærdig, så kræver Guds lov, at hans skabninger lever i overensstemmelse med sandheden, godheden og retfærdigheden. Mange mennesker vil være gud i deres eget liv. De nægter, at nogen skal være over dem. Guds lov er ikke ligegyldig, det fremgår af Paulus' holdning: "*Så er loven da hellig og budet helligt og retfærdigt og godt*" (Rom 7:12). Mennesker kan planlægge at udføre ondskabsfulde handlinger imod andre mennesker, så det ødelægger deres liv. De kan udføre sådanne handlinger med vilje, med fuldt overlæg. De kan fastholde deres ondskab uden, at det får konsekvenser. De kan være ubodfærdige og angerløse og fastholde det, men i Kaj Mogensens optik gør det ikke noget, for Gud frelser dem efter døden i dommen med sin kærligheds magt.

Kaj Mogensen er naturligvis modstander af ondskabsfulde handlinger, men hans teologi indebærer en gudsopfattelse, som er stærkt problematisk, fordi konsekvensen er, at Gud ikke i dette liv kræver sandhed, godhed og retfærdighed, for det ender jo alligevel godt efter Guds dom. Som Aleksander Radler gjorde gældende, at apokatastasislæren tømmer retfærdiggørelseslæren for indhold, sådan tømmer Jürgen Moltmanns og Kaj Mogensens alforsoningslære etikken for indhold. Selv om Kaj Mogensen vil afvise det, er det konsekvensen, når løgn, ondskab og uretfærdighed ikke får konsekvenser i form af straf. Det fungerer som en legitimering af løgneren, ondskaben og uretfærdigheden.

Kaj Mogensens teologi bringer ham til et opgør med *Confessio Augustana* artikel 17, 2, 4, 6, 12 og 20, som det er begrundet i tur og orden.

Hvad så med kernen i sagen; forsoningslæren? Moltmann og Mogensen lærer alforsoning, men er det samsvarende med sagen i bibelteksterne og *Confessio Augustana* artikel 3 og 4, hvor der forudsættes en bestemt forsoningslære? De spørgsmål henstår, og derfor må de tages op i det følgende.

Tolkningsskabelon?

Peter Legarth søgte som nytestamentlig ekseget at komme i dialog med Kaj Mogensens bog. Men Peter Legarth opdagede, at Kaj Mogensen ikke regner Bibelen for Guds ord, fordi Guds ord er altid mundtligt formuleret ifølge Kaj Mogensen. Peter Legarth opdagede også, at Kaj Mogensen tolker bibelteksterne eksistentielt. Fortabelse er derfor ifølge Kaj Mogensen blot midlertidig, dennesidig og nutidig. Peter Legarth mener derfor, at Kaj Mogensen omtolker relevante bibeltekster, tilbageviser andre relevante bibeltekster og overbetoner isolerede bibelske udsagn løsrevet fra deres bibelske sammenhæng. Det, som Kaj Mogensen sætter op som hovedforudsætning, er "alforsoningen", og derfra trækker Mogensen slutningen, at alle bliver frelst (Legarth 2013).

Kaj Mogensen bekræftede efterfølgende, at han læser bibelteksterne i lyset af: ”Alforsoning og genoprettelse” (Mogensen 2003a: 152). Spørgsmålet er derfor, hvad Kaj Mogensens begreb alforsoning dækker, og om det er holdbart. I det følgende vil nogle hovedspørgsmål blive rejst. De centrale spørgsmål om betydningen af Jesu død vil blive drøftet.

Alforsoningen

Kaj Mogensen brugte i 2001 udtrykket frelsesuniversalisme (Mogensen 2001d), men i 20 år, som er inddraget her, er det begrebet, alforsoning, som han allerhelst har brugt i artikler (Mogensen 2001c, Mogensen 2006a: 354, 2006b, 552-553, 2006d: 945, Mogensen 2009: 743, Mogensen 2010) og sin bog (Mogensen 2013: 19, 20 45, 45, 45, 66, 68, 68, 69, 69, 285, 294, 327, 331, 333, 335, 356, 359, 359, 359, 361, 370, 378, 378, 393, 397, 404). Det er et begreb, som introduceres af Kaj Mogensen, idet han udtrykker, at der i Den danske Folkekirkes bekendelse ikke er udsagn, der udtrykker ”alle tings genoprettelse, alforsoning og alles frelse” (Mogensen 2013: 19). Kaj Mogensen har meget kritik at rejse i forhold til det bekendelsesgrundlag, som han har forpligtet sig selv på med sit præsteløfte.

Jürgen Moltmann bruger begrebet alforsoning i et særligt afsnit i sin bog *Das Kommen Gottes* (Moltmann 1995: 264-273). Kaj Mogensen er meget afhængig af dette afsnit hos Moltmann.

I Kaj Mogensens sprogbrug, er der ikke nogen sammenhæng mellem det, som i teologiens verden kaldes soning og forsoning. I bibelteksterne er der i GT nærmere bestemt Moseloven en række soningsofre, som er pædagogiske forbilleder på det ene endegyldige soningsoffer, som Jesus Kristus har bragt med sin død på korset. De største og tydeligste ofre er påskelammets blod (2 Mos 12) og ofrene på den store forsoningsdag (3 Mos 16). Man kan ikke forstå den teologiske betydning af Jesu død i NT uden baggrunden i GT, for da Jesus indstiftede nadveren, indstiftede han en ny pagt ved udgydelsen af sit legeme og blod til syndernes forladelse (1 Kor 11:23-25).

Der har op gennem teologihistorien været mange forsoningsopfattelser (Ekstrand och Bråkenhielm 2015) og Gustaf Aulén sammenfattede dem i tre hovedtyper, klassisk forsoning (kamp/sejr), objektiv forsoning (synd/soning) og subjektiv forsoning (Guds kærlighedserklæring og hjertets overgivelse) (Aulén 1930). Ofte bliver de tre tolkningstyper fremstillet som falske alternativer, og en af disse tolkningstyper bliver rendyrket på bekostning af de andre. Det er en oplagt fejl. Men den diskussion skal ikke føres her.

Personligt kan jeg tilslutte mig, at Jesu død på korset Langfredag rummer en universel objektiv soning jf. skriftordet ”*Jesus Kristus, den retfærdige; han er et sonoffer for vore synder, og ikke blot for vore, men for hele verdens synder*” (1 Joh 2:1-2). Paulus siger noget om den teologiske betydning af Jesu død: ”*Ham, der ikke kendte til synd, har han gjort til synd for os, for at vi kunne blive Guds retfærdighed i ham*” (2 Kor 5:20-21).

Det er denne sammenhæng mellem objektiv forsoningslære og retfærdiggørelse af tro, der ligger bag det, som ofte er kaldt det salige bytte hos Luther. Han kalder det selv for den ”fantastiske udveksling” i skriftet *Om et kristent menneskes frihed* (Luther 1981: 76). Det lykkelige bytte indebærer, at alt mit

er hans, og alt hans er mit. Der er tale om dobbelt stedfortrædelse. Jesus Kristus påtog sig frivilligt synden og uretfærdigheden, og tog straffen stedfortrædende, da han led døden. Han levede syndfrit og retfærdigt stedfortrædende og kan give syndfriheden og retfærdigheden til den, der retfærdiggøres af tro. Derfor kan Gud tage min synd og i stedet tilregne mig Kristi retfærdighed. Man kan kalde det HCTS = Heavenly Credit Transfer System.

Kaj Mogensen kan med god ret citere Paulus, at Gud har forsonet alt med sig ved at stifte fred ved hans blod på korset (Kol 1,20) (Mogensen 2006a: 354). Kaj Mogensen kan også udtrykke sig med formuleringer om: ”Jesu Kristi forsonergernings universelle rækkevidde” (Mogensen 2012: 51) og ”Kristi forsonergernings altomfattende betydning” (Mogensen 2003: 153). De to nævnte formuleringer er gode, men de strider imod den betydning, som Kaj Mogensen i mange tilfælde lægger ind i begrebet alforsoning. Ved den betydning, som soningen har i GT og NT, ligger frelsesmodtagelsen i forlængelse af soningsdøden på korset. Men Kaj Mogensens begreb alforsoning dækker alle tings genoprettelse, hvor ondskaben dømmes en gang i fremtiden, og alt bliver genoprettet. Kaj Mogensen fører et uklart sprog angående forsoningen. Kaj Mogensen mener, at Kol 1:12-20 og Ef 1:10 er nøgleteksterne, hvad angår alforsoning (Mogensen 2003c: 537). Men Kaj Mogensen fejltolker de skriftsteder, fordi han ikke er i stand til se forskel på det objektive og det subjektive aspekt i bibelstoffet.

Problemet med Kaj Mogensens begreb alforsoning er, at i det er brugt som en etikette, der i sig rummer alles endelige frelse og altings genoprettelse. Det har den funktion at være et synonym for disse begreber. Det er teologisk problematisk og pædagogisk uhensigtsmæssigt sprogbrug. Enkelte steder optræder begrebet ”alforløsning” (Mogensen 2012: 398). Det havde dækket bedre det indhold, som Kaj Mogensen lægger i begrebet alforsoning.

Kaj Mogensens begrebsbrug sonderer ikke mellem objektivt og subjektivt i frelsens sag. Derfor kommer han ikke ind i forståelse af nuancerne i bibelstoffet. Den norske professor i dogmatik Torleiv Austad har givet en god introduktion til betydningen af Jesu død (Austad 2012: 148-162). Begreberne soning og forsoning må ikke forveksles. Soningen er forudsætning for forsoningen. Jesu Kristi offerdød soner for menneskers synd og skyld. Afsvækkelsen af tanken om Guds hellighed og vrede over synden fører til en subjektiv forsoningsforståelse og til, at mange afskriver tanken om dobbelt udgang (Austad 2012: 152).

Ifølge bibelteksterne er forsoningen afsluttet med Jesu død, opstandelse og himmelfart. Derefter følger noget andet end forsoningsværket. Det ses hos Hebræerbrevets forfatter, der skriver om Jesus Kristus som ypperstepræst. Da han havde skaffet renselse for vore synder, tog han sæde ved den Højestes højre hånd i det høje (Hebr 1:3). Forsoningsværket blev afsluttet inden himmelfarten. Derfor er det misvisende at tale om forsoning først ved dommen. Kristi værk er fuldbragt, som han selv sagde på korset.

Det, som skal ske efter påsken og pinsen, er, at budskabet skal forkyndes og udbredes i håb om, at så mange som muligt vil tage imod. Det er missionens, kirkens og frelsetilegnelsens tidsalder før Kristi genkomst. Det er ikke Kristus, der er den aktive i den fase, men Helligånden.

Kaj Mogensen nævner selv skriftordet om Kristus: *"For i ham besluttede hele guddomsfylden at tage bolig og ved ham at forsones alt med sig, på jorden som i himlene, ved at stifte fred ved hans blod på korset"* (Kol 1:19-20) (Mogensen 2013: 291). Ifølge det udsagn skete forsoningen på korset, og det er inkonsistent med Kaj Mogensens brug af begrebet alforsoning. Den danske bibeloversættelse (DO92) bruger begrebet forsoning, hvor det sagtens kunne bruges soning og dermed være en smule mere klart.

I 2008 skrev Kaj Mogensen en aviskronik med titlen "Enten gælder Kristi forsoning alle, eller også findes den slet ikke" (Mogensen 2008a). Titlen hentyder til Kol 1:20, at Kristus har forsonet alt med sig ved at stifte fred ved Kristi blod på korset. Men Kaj Mogensen viser sine problemer med at forstå sagen, når han skriver: "I forkyndelsen af "den dobbelte udgang" døde Jesus forgæves. Helvede og Himmel bliver symmetriske størrelser, som mennesker egentlig selv kan vælge imellem" (Mogensen 2008a). Når Kaj Mogensen postulerer, at Jesus døde forgæves er det en påstand uden valør. Det er etisk set i orden at være uenig og at gøre op med en position, som man er uenig i. Men det er uvederhæftigt at karikere den position, man vil gøre op med. Frelsen og fortabelsen er ikke symmetriske størrelser, men derimod meget asymmetriske. Mennesket kan ikke selv vælge frelsen, det er kun Gud, der i sin nåde kan give den. Men mennesket kan afvise den, og deri ligger asymmetrien.

Det forholder sig omvendt. Jesu lidelse og død på korset mister sin kraft og betydning, hvis Gud alligevel frelser alle, der afviser korset, for som Paulus siger: For vel er ordet om korset en dårskab for dem, der fortæbes, men for os, der frelseres er det en Guds kraft (1 Kor 1:18). Frelsesværket står urokket som en objektiv størrelse, men når enkeltindivider afviser det, får de ikke subjektivt gavn af frelsesværket.

Kaj Mogensen forstår ikke forskellen på soning og forsoning. Det fremgår, når han skriver:

"Hvis talen om forsoning skal give mening, må der være noget, der skal forsones. Forsoning betyder genoprettelse af et brudt forhold. Det er Gud, der ved Jesus bringer forsoningen i stand, (han er „forsoningens subjekt”)" (Mogensen 2013: 292).

Han uddyber, at der er fire afgørende forhold: 1) Det er Gud, der forsoner. 2) Forsoningen er altomfattende. 3) Forsoningen omfatter det, som teksten i Kol 1 handler om; alt det skabte. 4) Forsoningen betyder, at der er stiftet fred, og at det gode forhold mellem skaber og skabning er genoprettet (Mogensen 2013: 292-293).

Det er ikke svært at være enig i punkt 1 og 2. Men punkt 3 er en gentagelse af punkt 2, så punkt 3 er egentlig overflødig. Punkt 4 er decideret fejlagtigt. Forsoningen har fra Guds side stiftet fred. Det skete på korset jf. Kol 1:19-20. Men det betyder ikke, at mennesker har fred med Gud.

Der er både sproglig og indholdsmæssig inkonsistens, når Mogensen på baggrund af Kol 1 påstår ”at det gode forhold mellem skaber og skabning, er genoprettet” (Mogensen 2013: 293) og efterfølgende skriver om forligelsen. I NT er der ikke en entydigt fastlagt begrebsbrug, da forskellige forfattere bruger begreber lidt forskelligt. Derfor skal man være opmærksom på indhold og sammenhæng og være opmærksom på, at der både er en objektiv og en subjektiv side af forligelsen.

Den objektive side kommer frem, når Paulus skriver: *”Men alt dette skyldes Gud, som forligte os med sig selv ved Kristus og gav os forligelsens tjeneste, for det var Gud, der i Kristus forligte verden med sig selv og ikke tilregnede dem deres overtrædelser”* og umiddelbart derefter føjer den subjektive side til i samme sekvens: *”men betroede os ordet om forligelsen. Så er vi altså udsendinge i Kristi sted, idet Gud så at sige formaner gennem os. Vi beder på Kristi vegne: Lad jer forlige med Gud! Ham, der ikke kendte til synd, har han gjort til synd for os, for at vi kunne blive Guds retfærdighed i ham”* (2 Kor 5:18-21).

Kaj Mogensen gør opmærksom på, at det græske ord *katalegein* i NT er oversat med to forskellige danske ord. Det er ikke noget problem. Men det giver ikke mening, når Kaj Mogensen præsenterer det som en kendsgerning, at forholdet mellem Skaberen og hans skabning er genoprettet, og så alligevel beder apostlen mennesker om at forlige sig med Gud. Det går galt, når Kaj Mogensen skriver: ”Det ene er, at forligelsen er bragt i stand ved Guds handling i Jesus Kristus. Det andet er, at forligelsen er universel” (Mogensen 2013: 295). Her har Kaj Mogensen ikke forstået, at der er en subjektiv side af forligelsen: *”Vi beder på Kristi vegne: Lad jer forlige med Gud!”* (2 Kor 5:20). Kaj Mogensen støder an imod den autoriserede oversættelse fra 1992, som faktisk indholdsmæssigt giver god mening, fordi Gud i år 33 e.Kr. blev forsonet og på baggrund af Kristi fuldbragte sonings- og frelsesværk, og derefter sender Helligånden budbringere ud til jordens ender med budskabet til mennesker om at forlige sig med Gud og tage imod evangeliets indbydelse til Gudsrigets fest.

Forsoningslæren i *Confessio Augustana*

I *Confessio Augustana* artikel 3 og 4 ligger nogle klare formuleringer, der er meget betydningsfulde, hvad angår forsoningslæren.

I artikel 3 indledes med en tilslutning til den oldkirkelige kristologi, at Jesus Kristus er sand Gud og sandt menneske, og at han ”virkelig har lidt, er korsfæstet, død og begravet, for at han kunne forsones Faderen med os og være et offer ikke bare for arvesynden, men også for alle menneskenes syndige handlinger” (Nørgaard-Højen 2007: 47).

Den norske oversættelse skriver, at han ”i sandhed har lidt, er korsfestet, død og begravet, for at han skulle forlike Faderen med oss og være offer, ikke bare for arveskylden, men også for alle menneskenes gjerningssynder” (Mæland 1985: 30).

Det er interessant at se den latinske og tyske grundtekst. Bekendelsernes to sproglige versioner på latin og tysk har lige rang (Nørgaard-Højen 2006: 185), så derfor er det relevant at inddrage begge for at få den fulde betydning med. Den latinske lyder: ”ut reconciliaret nobi spatrem et hostia esset non tantum pro culpa originis, sed etiam pro omnibus actualibus hominem peccatis” og den tyske: ”dass er ein Opfer wäre nicht allein für die für die Erbsund, sunder auch für alle andre Sunde und Gottes Zorn versohnet” (Nørgaard-Højen 2007: 46).

Det er helt afgørende for den implicite forsoningsforståelse i *Confessio Augustana*, at det er Faderen, der bliver forsonet ved Kristi død på korset. I den tyske tekst udtrykkes, at det er Guds vrede, der forsones. Guds vrede er objekt for forsoningen. Det forudsætter samme gudsopfattelse i GT og NT, at Gud er hellig og derfor distancerer sig i vrede fra synd og vanhellighed. Derfor er soning af synden nødvendig for Guds skyld. Gud måtte i kærlighed ofre sin egen Søn stedfortrædende for syndere. Det er grundlæggende i den objektive forsoningslære, at Gud Faders vrede over synden sones af Guds Søn gennem offerdøden på korset.

I *Apologien for Confessio Augustana* fremgår det, at Romerkirkens svar gennem *Konfutationen* ikke førte til indvendinger imod artikel 3 i *Confessio Augustana* (Mæland 1985: 71).

Artikel 4 i *Confessio Augustana* handler om retfærdiggørelsen, men den rummer også en interessant bemærkning vedrørende forsoningslæren:

”Ligeledes lærer de, at mennesker ikke kan retfærdiggøres over for Gud ved egne kræfter, fortjenester eller gerninger, men at de retfærdiggøres af nåde for Kristi skyld ved troen, når de tror, at de tages til nåde, og at synderne tilgives for Kristi skyld, han, som ved sin død har gjort fyldest for vore synder. Denne tro anser Gud for retfærdighed for sig (Rom 3 og 4)” (Nørgaard-Højen 2007: 49).

Den afgørende sætning lyder i norsk oversættelse: ”og at syndene bliver forlattet for Kristi skyld, han som ved sin død har gjort fyldest for våre synder” (Mæland 1985: 30).

Den latinske tekst lyder: ”quia sua morte pro nostris peccatis satisfecit” og den tyske: ”dass Christus für uns gelitten habe und das uns umb seinen willen die Sunde vergeben, Gerechtigkeit und ewiges leben geschenkt wird” (Nørgaard-Højen 2007: 48). Kristus gjorde fyldest for menneskers synder.

I *Apologien for Confessio Augustana* fremgår det, at Roms svar gennem *Konfutationen* førte til indvendinger imod artikel 4 i *Confessio Augustana*. Artikel 4 i *Apologien for Confessio Augustana* er derfor meget lang (Mæland 1985: 71-128). Hovedemnet er uenigheden om retfærdiggørelse af tro alene eller retfærdiggørelse af tro og gerning. Men der er også en uddybende forklaring til forsoningsforståelsen. Problemet er Guds vrede over synden. Guds vrede nævnes en del gange i den lange forklaring. Kristus har gjort fyldest for verdens synder. Han er mellemmand og forsoner (Mæland 1985: 77). Kristus blev løsepenge for vore synder, da menneskers gerninger og fortjenester

ikke kunne betale den nødvendige pris (Mæland 1985: 79). Guds vrede kunne ikke forsones ved vore gerninger, så derfor er Kristus forsoneren (Mæland 1985: 82,116). Rom 3:25 og Joh 1:29 anføres som bibelsk begrundelse. Det interessante er overfor hvem eller hvad, der skulle gøres fyldest? Syndige menneskers fyldestgørelse overfor loven er ikke godt nok. Derfor måtte Kristi død og fyldestgørelse til, for at skaffe frelsen til veje. Det er Kristi død, der køber mennesker fri (Gal 3:13) (Mæland 1985: 94). Guds lov krævede sin ret, da den svarer til Guds væsen, og derfor skulle der gøres fyldest.

Der skulle gøres fyldest for synderne. Der skulle ske en satisfaction. De formuleringer indebærer, at der i artikel 3 og 4 forudsættes en objektiv forsoningsforståelse, der rummer en soning for synder under Guds vrede, en fyldestgørelse, der blev ydet af Jesus Kristus som sand Gud og sandt menneske i kraft af, at han påtog sig menneskelig natur ved inkarnationen og levede et stedfortrædende syndfrit liv og led en stedfortrædende straflidende død. Der er i *Confessio Augustana* en sammenhæng mellem kristologien, den objektive forsoning og retfærdiggørelsen af tro.

Denne sammenhæng fremgår meget klart af Brorson salme, *Loven er et helligt bud*. Guds hellighed indebærer, at han er vred over synden. Der må ske en soning. Men sin lovopfyldelse og sin straflidelse har Jesus Kristus betalt. Han har gjort fyldest, som det fremgår af vers 5 i DDS 691 *Loven er et helligt bud*. Det får betydning for de troende, der modtager frelsen i Kristus. Det fremgår af udtrykket ”Har vi ham” i vers 5. Udenfor Kristus er Guds vrede, om end Gud holder den tilbage i håb om at så mange som muligt tager imod frelsen (2 Pet 3:9), før Guds vrede får sit endelige udtryk i dommen.

1

Loven er et helligt bud,
viser os vor Gud alene
frem for alle ting at tjene
og at ære som en Gud;
intet uden ham at ynde,
ham at elske nat og dag,
intet uden ham begynde,
det er Lovens hovedsag.

2

Deraf og nødvendigt må
følge, som udi en kæde,
at vi skal vor næste glæde
og til hænde gerne gå;
hvad man nu sin Gud vil yde,
som det ikke har behov,
dette skal vor næste nyde
efter kærlighedens lov.

3

Dette bud om kærlighed
stod i Adams hjerte skrevet,
blev ved synden sønderrevet,
da han faldt i døden ned;
lyst at ville, kraft at kunne
holde Lovens varetægt
gik ved Adams fald til grunde
for den hele Adams slægt.

4

Da nu hele verden lå
under Herrens dom og vrede,
straffen den var også rede,
som der skulle følge på,
da begyndte Gud at tale
om sin egen kære Søn,
som hans vrede skulle svale
for det ganske Adams køn.

5

Har vi ham, som har betalt,
har vi ham, som fyldest gjorde,
da er Lovens trussel borte,
Jesus har det klaret alt;
ja, han selv os kræfter giver
til at følge Lovens bud,
og Gud Helligånd os driver,
så vor gerning sker i Gud.

Hans Adolph Brorson 1739.

Af Den danske Folkekirkes alterbog er ”Oh du Guds lam!” en del af nadverritualet (Den danske Alterbog 2001: 16). Denne salme fra oldkirken findes i Den danske Salmebog i to versioner.

203

O du Guds Lam uskyldig

© *Det Kgl. Vajsenhus' Forlag*

Mel.: Erfurt 1542

1

O du Guds Lam uskyldig,
for os på korset slagtet!
Din Fader var du lydig,
ihvor du var foragtet.
Al synd har du borttaget,
vi ellers var fortabte.
Forbarme dig over os, o Jesus!

2

O du Guds Lam uskyldig,
for os på korset slagtet!
Din Fader var du lydig,
ihvor du var foragtet.
Al synd har du borttaget,
vi ellers var fortabte.
Miskunde dig over os, o Jesus!

3

O du Guds Lam uskyldig,
for os på korset slagtet!
Din Fader var du lydig,
ihvor du var foragtet.
Al synd har du borttaget,
vi ellers var fortabte.
Giv os din fred, o Herre Jesus!

Agnus Dei. Oldkirkelig latin.
Nicolaus Decius omkring 1525. Dansk 1529.

Salmen henviser til bibelordet i Joh 1:29, at Jesus bar al verdens synd, og som sådan blev han slagtet som påskelammet. Der henvises i hvert vers 3 til den objektive side: ”Al synd har du borttaget”. Sidste sætning i hvert vers er den subjektive bøn om, at det objektive må blive subjektivt delagtiggjort.

439

O du Guds Lam! med korsets skam

© *Det Kgl. Vajsenhus' Forlag*

Mel.: Thomas Laub 1888

1

O du Guds Lam!
med korsets skam,
du bar al verdens synder,
derfra al trøst begynder;
miskundelig
forbarm du dig!

2

O du Guds Lam!
med korsets skam,
du bar al verdens synder,
dermed al fred begynder;
af kærlighed
giv os din fred!

3

O du Guds Lam!
med korsets skam,
du bar al verdens synder,
derfra vort liv begynder;
vor død til trods
opliv du os!

Agnus Dei. Oldkirkelig latin.
Tysk omkr. 1500. N.F.S. Grundtvig 1837.

I versionen fra 1837 indgår sætningen ”du bar al verdens synder”, som er en sætning, der henviser til den objektive forsoning, og sidste linje i hvert vers er en bøn om, at blive subjektivt delagtiggjort.

I gudstjenesten lyder præstens tilsigelse til de, som har modtaget Jesu Kristi legeme og blod, således: ”Den korsfæstede og opstandne frelser, vor Herre Jesus Kristus, som nu har givet os sit hellige legeme og blod, hvormed han har gjort fyldest for vore synder, han styrke og opholde os derved i en sand tro til det evige liv! Fred være med jer!” (Den danske Alterbog 2001: 22).

Det er en del af Bibelen, Den danske Folkekirkes bekendelsesgrundlag, alterbog og salmebog, at der er en objektiv forsoning at fremholde som grundlag for den subjektive frelsesmodtagelse.

Havde Jesu død en betydning?

Det er fremgået, at repræsentanter for læren om alles frelse ganske vist siger, at troen er vigtigt, men analysen af sammenhængen i sagen viser, at troen i dette liv ikke er nødvendig ifølge den opfattelse. Guds kærlighed vinder til sidst.

Spørgsmålet er nu, om de, som lærer alles frelse, har samme problem ved tydningen af Jesu død. Var det nødvendigt, at Jesus skulle dø for, at Gud kan frelse mennesker? Kunne Gud have gjort det på en anden måde? Hvis Gud er generøs, så kunne han vel vise sin kærlighed på en mere smart måde end gennem en brutal og frastødende korsfæstelse.

Spørgsmålet forekommer relevant i 2021. Mange forbinder ikke meget med ordet tilgivelse. Mange kristne har svært med det. Det er ikke længere almindeligt at sige undskyld, når man har gjort noget, der generer eller skader andre. Tilgivelse opfattes blandt mange som en slags eftergivenhed og overbærenhed. I stedet for at fokusere på dårlige hændelser skal man tænke fremadrettet, hævdes det.

Imidlertid befinder vi os i en tid, hvor ufattelig mange gamle sager dukker op til overfladen, hvor mennesker har været udsat for krænkelse, overgreb og meget andet, hvor det ikke har været muligt at feje problemerne ind under gulvtæppet. Spørgsmål om synd, skyld og skam hører ikke fortiden til, men har måske fået en anden fremtrædelsesform. Substansen er den samme. De sager, som hukommelsen har kæmpet med at lægge låg på, bliver husket af kroppen.

Af relevans for sagen er den debat i 2003, hvor Kaj Mogensen blev afkrævet et svar på spørgsmålet om, hvilken betydning Jesu død har.

Udgangspunktet for den del af debatten, som er relevant her, er, at Kaj Mogensen skrev: "Den opfattelse er pervers, at afvist kærlighed fører til, at den, der afvises, påfører den, der afviser, tidsubegrænset smerte" (Mogensen 2003b: 338). Jørgen Sejergaards indvending imod det er, at Gud ikke påfører mennesker en tidsubegrænset smerte, for menneskeheden har selv pådraget sig en tidsubegrænset smerte, da syndefaldet skete. "Helvedes pine er samvittighedens pine", skrev Jørgen Sejergaard og begrundede det med, at Helvede er at møde Gud uden at være forsonet med ham (Sejergaard 2003a: 462). Guds vrede er ikke ond, men retfærdig. Gud gengælder ikke ondt med ondt, men Gud gengælder ondt med retfærdighed. Derfor er Jesus kommet for at forsoner, således at den, som tror på ham, ikke rammes af Guds vrede og forbandelse. Der er en sammenhæng mellem objektiv forsoningslære og dobbelt udgang. Guds vrede er fælles, og de, som ikke tager imod Guds frelse gennem troen på Jesus, har et udestående med Guds vrede. Jørgen Sejergaard mente derfor, at både Kaj Mogensen og Niels Henrik Gregersen nedtonede Bibelens forkyndelse af Guds vrede, at man må spørge, "hvad de så egentlig mener, Jesus har gjort for os med sin død" (Sejergaard 2003a: 463).

Når et menneske søger frelse hos Herren, er det ikke forsøg på at frelse sig selv, men at søge Herrens frelse. Det er at undgå Guds vrede. Guds vrede er ikke ond, men retfærdig i sin straf over kærlighedens modsætning; ondskaben. Det primære i oplevelsen af Guds vrede er samvittighedspinen. Men den forplanter sig senere til kroppen jf. Sal 32:3-4 (Sejergaard 2003b: 673). Den dårlige samvittigheds pine her i livet er den evige pine på forskud. Efter dommens dag kommer den i fuld skala, og der er ikke længere mulighed for at søge frelse. Jørgen Sejergaard afviser også muligheden for omvendelse efter døden, og han gør opmærksom på, at Kristus ikke prædikede for afdøde mennesker i dødsriget, men for de ulydige ånder fra Noas dage (1 Pet 3:19). Jørgen Sejergaard er også uenig i, at Guds

kærligheds magt kan frelse mennesker på dommens dag. Han er derfor også helt afvisende til, at ordet, at hvert knæ skal bøje sig i Jesu navn, i himlen og på jorden og under jorden, og hver tunge bekende: Jesus Kristus er Herre, til Gud Faders ære (Fil 2:10-11) indebærer, at alle bliver frelst. Det er nemlig baseret på omvendelseskravet fremsat i Esajas 45:22-24: *"Vend dig til mig, og bliv frelst, hele du vide jord! For jeg er Gud, der er ingen anden. Jeg sværger ved mig selv, sandhed udgår af min mund, ord, der ikke vender tilbage: For mig skal hvert knæ bøje sig, hver tunge skal sværge ved mig. Om mig skal man sige: Kun hos Herren er der retfærdighed og styrke. Alle, der raser mod ham, skal komme til ham og blive til skamme"*.

Det fremgår tydeligt, at det ikke er en profeti om, at alle skal blive frelst til sidst, men at de, som ikke vil omvende sig og modtage Herrens frelse, skal bøje deres knæ, og de skal blive til skamme. To grupper af mennesker skal på dommens dag bøje knæ og bekende, at Jesus Kristus er herre. Den ene gruppe skal gøre det til frelse og den anden gruppe til fortabelse (Sejergaard 2003b: 674 og Sejergaard 2003c: 815). Det kan tilføjes, at i den bibelske sammenhæng er det at blive til skamme ensbetydende med at have mistet frelsen. De, som ikke bliver til skamme, er de, der forholdt sig modtagende til frelsen (Rom 5:5, 9:33, 10:11 og 1 Pet 2:6).

Ved afslutningen af debatten efterlyste Jørgen Sejergaard et svar på, hvad Kaj Mogensen mener, at Jesus udrettede i sin død (Sejergaard 2003c: 815). Niels Henrik Gregersen trak sig ud af debatten uden at svare på det spørgsmål.

Kaj Mogensen trak sig ikke ud af debatten men trak debatten ud. Han markerede modsætning til Jørgen Sejergaard ved at skrive: "Jo jeg finder både dobbelt udgang og objektiv forsoningslære (i den stereotype, juridiske udformning) i uoverensstemmelse med evangelisk kristendom" (Mogensen 2003c: 537). Når det gjaldt Jesu døds betydning var der ikke noget direkte svar men egentlig en indirekte afvisning af spørgsmålet: "Der er tale om billedsprog, når vi taler om Jesu gernings form, indhold og betydning" (Mogensen 2003c: 536). Det er på den baggrund, at Kaj Mogensen senere i debatten skrev: "Spørgsmålet om Jesu døds betydning er omfattende, og jeg kan kun her anføre det, der for mig er hovedsagen. Der er også i NT forskellige opfattelser af betydningen af Jesu død. Den objektive forsoningslære kan efter min opfattelse kun meget vanskeligt begrundes ud fra NT" (Mogensen 2003f: 913). Kaj Mogensen er afvisende overfor Guds vrede over synden, og deraf følgende konsekvenser; straf og soning.

Hovedsagen for Kaj Mogensen er, at der ikke er nogen objektiv forsoning. Betydning af Jesu død er ikke særlig vigtig for ham: "Jeg kan ikke se andet, end at Jesus døde forgæves, hvis frelsen kun vil omfatte en lille udvalgt skare, mens hovedparten af skaberværket – herunder mennesker som aldrig har fået evangeliet forkyndt, vil pines tidsubegrænset" (Mogensen 2003f: 913). Den måde at stille sagen op på, vidner ikke om, at Jesu død er noget afgørende. Debatten efterlod imidlertid et indtryk af, at Kaj Mogensen var forvirret om forsoningslæren. I diskussion med Jørgen Sejergaard skrev Kaj Mogensen: "Min opfattelse af Jesu døds betydning er den samme, som kommer til orde i salmen »Hil dig frelser og forsoner«" (Mogensen 2003f: 913). Salmen er DDS 192:

1

Hil dig, Frelser og Forsoner!
Verden dig med torne kroner,
du det ser, jeg har i sinde
rosenkrans om kors at vinde,
giv dertil mig mod og held!

2

Hvad har dig hos Gud bedrøvet,
og hvad elsked du hos støvet,
at du ville alt opgive
for at holde os i live,
os dig at meddele hel?

3

Kærligheden, hjertegløden
stærkere var her end døden;
heller giver du end tager,
ene derfor dig behager
korsets død i vores sted.

4

Ak! nu føler jeg til fulde
hjertets hårdhed, hjertets kulde.
Hvad udsprang af disse fjelde,
navnet værd, til at gengælde,
Frelsermand, din kærlighed?

5

Dog jeg tror, af dine vunder
væld udsprang til stort vidunder,
mægtigt til hver sten at vælte,
til isbjerge selv at smelte,
til at tvætte hjertet rent.

6

Derfor beder jeg med tårer:
Led den ind i mine årer,
floden, som kan klipper vælte,
floden, som kan isbjerg smelte,
som kan blodskyld tvætte af!

7

Du, som har dig selv mig givet,
lad i dig mig elske livet,
så for dig kun hjertet banker,
så kun du i mine tanker
er den dybe sammenhæng!

8

Skønt jeg må som blomsten visne,
skønt min hånd og barm må isne,
du, jeg tror, kan det så mage,
at jeg døden ej skal smage,
du betalte syndens sold.

9

Ja, jeg tror på korsets gåde,
gør det, Frelser, af din nåde.
Stå mig bi, når fjenden frister!
Ræk mig hånd, når øjet brister!
Sig: vi går til Paradis!
Belgien

Amulf af Louvain før 1250
N.F.S Grundtvig 1837

I objektiv forsoning er det Gud, der er genstand for påvirkning/forandring, idet Guds vrede stilles. I klassisk forsoning er det Satan, synden og døden, der er genstand for påvirkning/forandring, idet han/de besejres. I subjektiv forsoning er det det enkelte menneske, der er genstand for påvirkning/forandring, idet det vender sig om til Gud.

I salmen er der to strofer, der hidrører til den objektive forsoning: Vers 6: strofe 5: ”som kan blodskyld tvætte af!” og Vers 8: strofe 5: ”du betalte syndens sold”. Syndens sold betyder straffen for synden.¹¹

I salmen er der to strofer, der handler om klassisk forsoning: Vers 8: strofe 4: ”at jeg døden ej skal smage” og vers 9: strofe 3: ” Stå mig bi, når fjenden frister!”.

I salmen er der i øvrigt meget, der stemmer med den subjektive forsoningsforståelse og det kristne trosliv i øvrigt.

Det er udtryk for forvirring hos Kaj Mogensen, når han på den ene side så tydeligt afviser den objektive forsoningslære og på den anden side tilslutter sig en salme, der udtrykkeligt også lærer objektiv forsoningslære. Salmen udtrykker stedfortrædertanken, at Jesus Kristus betalte syndens straf/sold og derigennem kan rense blodskyld.

Den forvirring ville ikke kunne opstå, hvis Jesu død var altafgørende for kristentroen hos Kaj Mogensen. Konklusionen er derfor, at læren om alle endelige frelse på afgørende måde svækker betydningen af Jesu død.

Jørgen Sejergaard afsluttede debatten for sin del ved at understrege, at det er Guds vrede, som mennesker skal frelses fra, men at Jesu død også er en sejr og et forbillede. Jørgen Sejergaard måtte nøjes med Kaj Mogensens ord: ”Efter min opfattelse har Jesu død den betydning, at den sammen med Jesu opstandelse funderer frelsen i Guds egen selvhengivende, livgivende og genoprettende kærlighedsmagt”, og Jørgen Sejergaard tilføjede: ”Det er sandt, men ikke noget svar på, hvad Jesus udrettede i sin død” (Sejergaard 2004: 53).

Guds opgør med synden og ondskaben har stor betydning for Jesu soningsdød, den objektive forsoningslære, retfærdiggørelse af tro og dobbelt udgang. Disse elementer svækkes hos de, som lærer alles frelse. Når man ser bort fra forvirringen om den nævnte salme, er der hos Kaj Mogensen tale om en variant af den subjektive forsoningsopfattelse.

Prædikenen Langfredag

I analysen af Kaj Mogensens syn på alle frelse er inddraget tekster fra 2001 til 2021. Der gøres hermed en undtagelse, fordi pastor Kaj Mogensen skrev prædikenvejledninger for præstekolleger, og hans prædikenvejledning til Langfredag i 1995 er interessant (Mogensen 1995: 268-269).

¹¹ Jf. https://ordnet.dk/ddo/ordbog?subentry_id=59010494&query=syndens+sold

Langfredags tema er lidelsen, mener Kaj Mogensen. Jesu ord på korset ”Min Gud, min Gud hvorfor har du forladt mig” viser det. Det er nemlig ”syndefaldets mennesker”, der ”korsfæstede Jesus af Nazareth og Guds elskede søn” (Mogensen 1995: 268). Men råbet er på en måde ethvert menneskes råb gennem hele livet, for Kaj Mogensen mener ikke, at der findes mennesker, der ikke tror på Gud. ”Jeg tror ikke, at der findes egentlige ateister, men der findes dem, hvor oplevelsen af gudsforladthed blev så stærk, at de gjorde oprør mod den Gud, som de i hjertet véd findes, ved at fornægte hans eksistens” (Mogensen 1995: 269). ”Langfredagens trøst” er, at vi midt i gudsforladtheden deler vilkår med Guds egen kære søn, fordi han ud fra sin guddommelige kærlighedsmagt valgte at dele vilkår med os” (Mogensen 1995: 269).

Den trøst, som Kaj Mogensen finder i Jesu død langfredag, skyldes ikke, at Jesus døde en stedfortrædende død for syndens skyld, men derimod at Jesus døde en repræsentativ død, som den enkelte kan se sig selv i, når man oplever gudsforladtheden.

En mulig forklaring på Jesu lidelse og død må afvises, fordi det så ikke er rigtig lidelse og død, skriver Kaj Mogensen. ”Den objektive forsoningslære kan gå hen og blive en underlig forestilling, hvor en vred Gud kræver blod”. Den afviser han, og han mener i stedet:

”Ægte forsoning må være, at det er Gud selv, der som Kristus giver sig hen for os med en nærværende og selvhengivende kærlighed. At Gud skulle ofre Jesus til sig selv, fordi hans retfærdighed kræver blodhævn er for mig en pervers tankegang”, skriver Kaj Mogensen (Mogensen 1995: 269).

Set i lyset af den etablerede fagterminologi er der hos Kaj Mogensen tale om et opgør med objektiv forsoningslære. Der er ej heller tale om klassisk forsoningslære, fordi Satan ikke spiller nogen rolle i Kaj Mogensens teologi. Tilbage står en variant af subjektiv forsoningslære.

På den baggrund er det selvmodsigende, når Kaj Mogensen også skriver: ”Der er ikke noget ophøjet og storslået over lidelse og død. Heller ikke, når det er Guds søn, der lider (Jf. Esajas 53)” (Mogensen 1995: 268). Det er bemærkelsesværdigt, at Kaj Mogensen henviser til GT, fordi GT rummer en lang række blodritualer, der peger på, at synd skal sones ved udgydelse af blod. Det forklares også i NT, at *”der finder ingen tilgivelse sted, uden at der udgydes blod”* (Hebr 9:22). Jesus Kristus har som den sande ypperstepræst *”frembåret ét eneste, eviggyldigt offer for synder og derefter taget sæde ved Guds højre hånd, hvor han kun venter på, at hans fjender skal blive lagt som en skammel for hans fødder”* (Hebr 10:12-13).

Det gamle Testamente rummer mange blodritualer, der pegede frem imod det endelige blodoffer, som Jesus Kristus var på korset. Selv omskærelsen, som er et blodritual hørte til den gamle pagt. Betydningen var, at det skulle koste blod at tilhøre Guds folk. Allerede i GT vises, at blodritualet blot skulle have foreløbig karakter (5 Mos 10:16, Jer 4:4). Guds hellighed skulle afspejles i ofrene, der skulle ofre det bedste af det bedste (3 Mos 22:20-25) for at kunne være forbillede på Jesu Kristi syndfrihed. Men Israels folk og præster manipulerede og ofrede, blinde og halte, ja endog stjålne dyr, hvorved ofrene mistede deres karakter af offer (Mal 1:6-14).

Når Kaj Mogensen anfører Esajas 53 i sin prædikenvejledning, er det næppe særligt gennemreflekteret, fordi der i den tekst er temmelig meget, der peger i retning af objektiv forsoningslære. Påskelammet, der slagtes for at skaffe frelse, er med, men følgende siges tydeligt i 7 sekvenser: 1) *"Men han blev gennemboret for vore overtrædelser og knust for vore synder. Han blev straffet, for at vi kunne få fred"* (Es 53:5). 2) *"men Herren lod al vor skyld ramme ham"* (Esaj 53:6). 3) *"For mit folks synd blev han ramt"* (Esaj 53:8). 4) *"Man gav ham grav blandt forbrydere og gravplads blandt de rige, skønt han ikke havde øvet uret, der fandtes ikke svig i hans mund"* (Esaj 53:9). 5) *"Det var Herrens vilje at knuse ham med sygdom. Når hans liv er bragt som skyldoffer, ser han afkom og får et langt liv, og Herrens vilje lykkes ved ham"* (Esaj 53:10). 6) *"Min tjener bringer retfærdighed til de mange, og han bærer på deres synder"* (Esaj 53:11). 7) *"han hengav sit liv til døden og blev regnet blandt lovbrydere. Men han bar de manges synd og trådte i stedet for syndere"* (Esaj 53:12).

I disse mange vers udtrykkes både en stedfortrædende retfærdighed og en stedfortrædende straflidelse og en retfærdighed, der kan deles ud til andre. Det udtrykkes eksplicit, at det var Gud Herren, der satte det i værk: *"men Herren lod al vor skyld ramme ham"* (Esaj 53:6). *"Det var Herrens vilje at knuse ham med sygdom"* (Esaj 53:10). Den henvisning, som Kaj Mogensen gav til Esaj 53 giver belæg for, at Herren ofrede Herrens tjener for at andre kunne få frelse for deres synder. Det er gode argumenter for objektiv forsoning og dermed i modstrid med den polemik, som Kaj Mogensen i øvrigt fører imod den objektive forsoningslære. Det illustrer den manglende indre sammenhængskraft i Kaj Mogensens forsøg på at lære alforsoning, alle tings genoprettelse og alles frelse.

Bibelteksterne: Hvad betyder "alle"?

Den ovenstående analyse har vist, at det forsøg på argumentation for alles endelige frelse, der er opstillet på dansk grund, er mislykket. Der er så mange fejl og huller i argumentationen, at den ikke er bæredygtig.

Der er noteret et alvorligt problem med treenighedslæren, idet Helligånden, der er kendetegnet som frihedens ånd, ikke kan fungere i den dom, sådan som Kaj Mogensen forestiller sig, at dommen skal finde sted. Derudover er det konstateret, at Kaj Mogensen befinder sig i udtrykkelig opposition til indholdet i artiklerne 2, 3, 4, 17 og 19 i *Confessio Augustana*, og at hans position står i kontrast til noget af indholdet i artiklerne 6, 12 og 20.

Forsøget på at fremme læren om alles frelse er fremført med en overdreven retorik. Kaj Mogensen skriver i sin bog: "Læren om dobbelt udgang findes ikke i Bibelen og hører ikke til det væsentlige i bekendelsesskrifterne" (Mogensen 2013: 21).

Den seriøse faglitteratur refererer til en lang række skriftsteder, der peger i retning af dobbelt udgang, og en lille gruppe skriftsteder, som fortalere for alles frelse tolker til fordel for deres position. De to skriftord, som særlig sættes i forbindelse med alles frelse, er 1 Kor 15:28 og Fil 2:9-11. Det sidstnævnte er tilbagevist i ovenstående. Det førstnævnte skal behandles i det følgende.

Kaj Mogensens udsagn fra 2012/2013 er en voldsom skærpelse i forhold til 2001, hvor han udtrykte, at Bibelen rummer udsagn, der taler for dobbelt udgang og udsagn, der taler om alles frelse (Mogensen 2001a og 2001b), hvorfor man må søge at forstå, hvorfor det er sådan. Resultatet i 2012 er, at Kaj Mogensen er kommet frem til at tilkende det mindretal af skriftsteder, som taler om alles endelige frelse, gyldighed på bekostning af flertallet af tekster, der taler om dobbelt udgang. Det er en kendt variant af bibeltolkning at vælge en kanon i kanon. I dette tilfælde er det et mindre udvalg af tekster, der bruges til at tolke andre tekster og til at frasortere andre tekster. Uanset hvem, der har gjort det tidligere, er det et forkert princip.

Universalisterne trækker ofte et trumfkort frem. De henviser til Paulus udsagn om, at til sidst er Gud ”alt i alle” (1 Kor 15:28). Men hvad betyder det udsagn? Og hvad kan det bruges til? Kan det overtrumfe alle de ord af Jesus og apostlene, som peger på, at de vantro mennesker går fortabelsen i møde? En kritisk analyse viser, at universalisterne ikke forstår udsagnet i deres rette sammenhæng.

Kaj Mogensen henviser nogle gange udtrykkeligt til 1 Kor 15:28, og andre gange nævner han i flæng, at Gud skal være alt i alle (Mogensen 2013: 36, 39, 87, 171, 326, 409). Det kan undre, at Kaj Mogensen i sin gennemgang af den paulinske brevsamling ikke gennemgår teksten i 1 Kor 15 (Mogensen 2013: 285-328). I stedet lægger han hovedvægten på Ef 1:3-23. I den tekst tales om Guds frelsesplan, der virkeliggøres ved forløsningen i Jesu blod. Det er *sekvensen* ”at sammenfatte alt i Kristus, både det himmelske og det jordiske” (Ef 1:10), der er afgørende for Kaj Mogensen. Han ved godt, at det er afgørende, hvordan man forstår ”hele skaberværket („alt“)” (Mogensen 2013: 286). Han tolker det sådan, at det himmelske og det jordiske, der sammenfattes, er hele skaberværket. Der er intet, der er udelukket (Mogensen 2013: 286). Kaj Mogensen er klar over, at teksten er skrevet til mennesker, der tog imod evangeliet, blev Kristustroende, og som udgør en lokalmenighed. Men Kaj Mogensen drager en altomfattende slutning, at det, som gælder menigheden nu, kommer til at gælde hele kosmos i Guds fremtid, men illustrerer selv problemet med følgende sekvens. ”Selv om det ikke er udtalt i teksten” (Mogensen 2013: 288). Det er ikke en overbevisende forklaring. Den rejser blot spørgsmålet om, hvad ordet ”alt” betyder i en række bibeltekster.

Det skriftord, som står stærkest hos tilhængerne af universalismen, er 1 Kor 15:28, hvor Paulus siger, at Gud skal være ”alt i alle”. Det interessante spørgsmål er: Hvad betyder ”alt”? Tillige er spørgsmålet: Hvem er ”alle”?

Af relevans for opklaringen er, at Jean-Paul Sartre langt inde i sit hovedværk *Væren og Intet* gør opmærksom på, at de gamle grækere havde for vane at skelne mellem den kosmiske totalitet, som de kaldte ”to pan” og den totalitet, der er konstitueret af den menneskelige bevidsthed, som de kaldte ”to holon” (Sartre 2007: 503). Teologiske universalister, hvis teologi er defineret af filosofiske præmisser, vil let kunne sige, at på de præmisser, mener Paulus, at alle mennesker til alle tider og steder i den kosmiske totalitet vil blive frelst til sidst. Men klassisk græsk er ikke det samme som nytestamentlig græsk.

De nytestamentlige forfattere bruger de græske ord og begreber på en anderledes måde, og de lægger ofte et nyt og anderledes indhold i ordene. Evangelisten Johannes' brug af begrebet logos i Joh 1:1 er dristig, hvor han benytter stoikernes begreb for verdensfornuften, som er upersonligt, til at sige, at Guds Ord, Guds personlige Søn blev inkarneret og trådte frem som mennesket Jesus fra Nazareth. Denne brug af ordet Logos og hele den betydningsfylde, som ligger i den nytestamentlige teologi om Guds Søns betydning, er fremmedartet og anstødelig for de stoiske filosoffer. De reagerede, da de fik de kristne grundsandheder præsenteret (ApG 17:18).

I NT spiller det græske ord for "alt", "alle", "det hele", (græsk: pas) og alle dets bøjninger en interessant rolle, som ikke understøtter universalismen, tværtimod.

Det centrale ord i 1 Kor 15:28 findes i en sammenhæng i 1 Kor 15, hvor der er tale om, at alle mennesker under normale forhold afgår ved døden frem til det tidspunkt, hvor Jesus Kristus kommer igen for at dømme levende og døde. Ved denne genkomst skal der være en generel fysisk opstandelse for alle afdøde: *"For ligesom alle dør med Adam, skal også alle gøres levende med Kristus"* (1 Kor 15:22). Alle skal opstå og derefter gennemgå deres livs dom. Paulus forklarer, hvordan Gud kan være alt i alle. Det sker ved, at Gud tilintetgør døden, der har truet mennesket og verden. Verdensordenen, som vil blive etableret, er, at Gud Fader er øverst, og Guds Søn er underlagt ham, og hele skaberværket er underlagt Faderen og Sønnen. Denne underlæggelse indebærer, at Gud kan være alt i alle (1 Kor 15:24-28).

Dette underlæggelsesaspekt er det samme som i Fil 2:10-11, hvor det, som tidligere nævnt, bygger på omvendelseskravet i Esajas 45:22-25. Det viser, at de, som ikke vil modtage frelsen, skal blive til skamme. Alle skal underlægge sig Gud Fader og Jesus Kristus, nogle gør det i tro, mens andre i vantro afviser det og må blive til skamme, når de ser sandheden i øjnene, at Gud er Gud, og Jesus Kristus er Herre. Gud kan være alt i alle, enten gennem sin nåde eller gennem sin vrede.

I de bibelske skrifter bruges ord som "alt", "alle", "det hele" og lignende på måder, som burde give tilhængere af universalisme problemer, når de vil anføre ordet fra 1 Kor 15:28 til støtte for alles endelige frelse. I det følgende vil 8 eksempler på tekster, der viser noget om betydningen af ordet alhed/helhed i bibelteksterne, blive trukket frem:

1) Udsagnet *"Fra hele jorden kom folk til Egypten for at købe korn hos Josef, for hungersnøden var hård på hele jorden"* (1 Mos 41:57) skal ses i perspektiv. Dette udsagn vil for en umiddelbar betragtning indebære, at Egypten var centrum og fra alle jordens folkeslag kom repræsentanter til Egypten for at købe korn. Spørgsmålet er, om der kom folk fra de egne, vi i dag kalder Australien, Angola, Argentina og Alaska? Ved nærmere eftertanke forekommer det ikke sandsynligt, så udsagnet "hele jorden" indebærer formentlig, at der fra de kendte omkringliggende egne, der var ramt af hungersnød, kom folk til Egypten for at købe korn. Her betyder helheden/alheden en begrænset del af virkeligheden.

2) Udsagnet *"Samme nat vil jeg gå gennem Egypten, og jeg vil dræbe alle førstefødte i Egypten, både af mennesker og af kvæg, og iværksætte mine straffedomme over alle Egyptens guder. Jeg er Herren!"* (2 Mos 12:12), skal ses i en frelseshistorisk sammenhæng. Gud fældede dom over "alle førstefødte i Egypten", men anviste en frelsesmulighed gennem påskelammets blod, der skulle stryges på dørstolperne. Det var den gamle pagts påskelams liv og bod, der var forudsat, da Jesus indstiftede nadveren: »Tag det og spis det; dette er mit legeme.« Og han tog et bæger, takkede, gav dem det og sagde: »Drik alle heraf; dette er mit blod, pagts blod, som udgydes for mange til syndernes forladelse» (Matt 26:26-28). Det var den nye pagts blod (Luk 22:20). Ifølge Jesu egne ord måtte der udgydes blod, for at synder kan tilgives. Her er det sådan, at domsaspektet gjaldt alle førstefødte i Egypten og frelsesaspektet gjaldt de modtagelige. At Gud ville dræbe "alle" førstefødte i Egypten førte ikke til, at alle førstefødte blev dræbt.

3) En afledning af ordet alle/det hele, (græsk: "pas") findes i juleevangeliet. Kejser Augustus udskrev folketælling i "hele verden" (græsk: pasan tæs oikoumenæn) (Luk 2:1). Betyder det, at Kejser Augustus også fik mennesker talt op i de egne, som vi i dag kalder Kina, Congo og Cuba? Det er næppe tilfældet, for Kejser Augustus var ikke kejser i Kina og for den sags skyld ej heller i Congo og Cuba, men derimod i den afgrænsede del af verden, der kaldtes Romerriget. Det er et eksempel på, at alheden/helheden blot er udtryk for alhed/helhed i en afgrænset sammenhæng.

4) Et fjerde eksempel er, hvor det siges, at "Hele folket (græsk: "pas ho laos"), som hørte ham (= Jesus), også tolderne, gav Gud ret og lod sig døbe med Johannes' dåb. Men farisæerne og de lovkyndige forkastede Guds plan med dem og lod sig ikke døbe af ham" (Luk 7:29-30). Det er igen interessant, at "hele folket" ikke er en statistisk fuldtallig gengivelse af folket, for farisæerne og de lovkyndige tilhørte også det jødiske folk på Jesu tid. Også her betyder alle/hele folket en begrænset del af helheden.

5) Jesu ord: *"Derfor siger jeg jer: Al synd og bespottelse (græsk: pasa harmatia kai blasfemia ...) skal tilgives mennesker, men bespottelsen mod Ånden skal ikke tilgives"* (Matt 12:31), rummer en dobbelthed, selv om det for en formel betragtning ser ud til at rumme en helhed. Men alheden/helheden er en begrænset størrelse. Begrænsningen udspecificeres i den anden del af sætningen. Gud kan tilgive alle, som har en modtagende holdning til hans frelse i Jesus Kristus, men de, som modstår Helligåndens gerning ved Ordet og sakramenterne, sætter sig udenfor frelsen.

6) Jesu ord til de sande disciple: *"Og I skal hades af alle (græsk: hypo pantân) på grund af mit navn. Men den, der holder ud til enden, skal frelses"* (Matt 10:22) udtrykker også en umiddelbar alhed, men substantielt viser det, at alheden er begrænset til de mennesker, som ikke er sande disciple af Jesus.

7) Paulus skrev mange breve til de nye menigheder, der var kommet. Han formaner dem til at leve et nyt liv, hvor de onde lyster skal dø og hvor de onde handlinger skal afstås, og troslivet skal leves ud i ord og handling. Ind i det kristne menighedsfællesskab skriver Paulus: *"Her kommer det ikke an på at være græker og jøde, omskåret og uomskåret, barbar, skyte, træl, fri, men Kristus er alt og i alle"*

(græsk: alla ta panta kai en pasin Xristos) (Kol 3:11). I denne snævre sammenhæng, hvor de første kristne menigheder var et mix af jødekristne og hedningekristne, siger Paulus som standardvending, at Gud er alt i alle. Det har i den sammenhæng intet med alles frelse at gøre, men det betegner, at Gud er den, som skyldes alt godt i stort og småt.

8) Der er flere skriftord, som udtrykkeligt bruger vendingen, at Gud er alt i alle som standardvending, hvor det eksplicit kun gælder den kristne menighed. *"Der er forskel på nådegaver, men Ånden er den samme. Der er forskel på tjenester, men Herren er den samme. Der er forskel på kraftige gerninger, men Gud er den samme, som virker alt i alle"* (1 Kor 12:4-6). Det er bemærkelsesværdigt, at det alene er Guds ånd, der udruster med nådegaver blandt den kristne menigheds mennesker, men forklaringen er, at Gud virker alt i alle. Det indebærer, at begreberne "alt" og "alle" i dette konkrete og i andre tilfælde betyder alhed/helhed i en begrænset del af den totale virkelighed.

Der er noget gådefuldt over, at Gud ønsker at frelse alle, og har fuldbragt en frelse til alle. Det er uforklarligt, hvorfor det modtages i tro af nogle og afvises i vantro af andre. Forsøget på at sige, at det er selvfrelse, gerningsretfærdighed og udtryk for karmalære er en form for overfladiskhed, der ikke tør leve i tro på, at Gud besvarer gåden ved tidens ende. Forsøget, på at hævde at alle bliver frelst, er en rationalistisk forklaring på noget, der ikke lader sig forklare. I det fremførte er 8 eksempler på brug af ord som alt, alle, det hele som viser at sådanne udtryk langt fra betyder, at 1 Kor 18:28 indebærer, at alle bliver frelst, selvom det siges, at Gud skal blive alt i alle.

Der er trukket 8 eksempler frem fra bibelstoffet, som alle viser, at udtryk som "alt i alle" ikke nødvendigvis refererer til den totale virkelighed.

Dagligsproget bekræfter ej heller, at ordet "alle" altid betyder den totale helhed som universalisterne mener, når de bruger 1 Kor 15:28 til at begrunde alles endelige frelse. Lad os tage et eksempel fra dagligsproget. En aften da jeg var kommet hjem fra arbejde, sagde jeg til min kone: "I dag afleverede jeg alle bøgerne på Det kongelige Bibliotek". I den sætning indgår ordet "alle". Men hvad betyder det? Lad os se på tre mulige måde at opfatte udsagnet på:

1) Det betyder, at jeg afleverede alle de bøger, som alle lånere på Det kongelige Bibliotek havde lånt, således at Det Kongelige Bibliotek nu har alle sine bøger hjemme i sin samling.

2) Det betyder, at jeg afleverede alle mine bøger, både de bøger, jeg har lånt på Det kongelige Bibliotek, og alle de bøger, som jeg har købt og fået som fødselsdagsgaver og julegaver gennem mange årtier, og som fylder på mit hjemmekontor og på kontoret på min arbejdsplads.

3) Det betyder, at jeg i går netop afleverede alle de konkrete bøger, som jeg personligt har lånt, og som havde begrænset lånetid. Kun de bøger afleverede jeg, så jeg kan tage på sommerferie med god samvittighed, så der ikke kommer rykkere/hjemkaldelser på bøger i ferien. For mig personligt er der ikke længere noget udestående med biblioteket. Det var alle de konkrete bøger i den konkrete sammenhæng, men ikke alle bøger i den totale virkelighed.

I det konkrete eksempel vil jeg mene, at mennesker som opfatter sagen sådan som enten 1) eller 2) skitserer, må have kognitive problemer. Opfattelse 1) og 2) udtrykker en grundlæggende mangel på forståelse for sammenhængen, som sætningen er sagt ind i. Både 1) og 2) er opfattelser i strid med sammenhængen.

Det er vigtigt, at ordene forstås i rette sammenhæng, og ordet ”alle” i mange tilfælde betyder alle i en afgrænset/begrænset sammenhæng. Der er et universelt skabelsesperspektiv i de bibelske tekster. Det skyldes, at Gud er hele skaberværkets skaber opretholder og ejer. Han vil derfor også holde alle ansvarlige for deres valg og handling. Kaj Mogensen sonder ikke tydeligt mellem det universelle skaberplan og det partikulære frelsesplan, hvor der er forskel på tro og vantro. Der er andre, der læser Kaj Mogensen sådan, at det netop er skabelsesaspektet og genoprettelsen af skabelsen, der er det afgørende i hans teologi. Anders Christian Jacobsen påpeger i sin anmeldelse af bogen fra 2012, at Kaj Mogensen mener, at dommen indebærer en renselse ”så det gudbilledlige menneske står tilbage i sin renhed” (Jacobsen 2013:114). Dommen ”fører til renselse og genoprettelse af det oprindelige skaberværk” (Jacobsen 2013:116). Dette skabelsesaspekt tilsidesætter det partikulære frelsesaspekt, fordi det er gået i uhellig alliance med den gældende filosofiske tænkning.

Spørgsmålet: Hvordan kan Gud være alt i alle?

Det er ikke bibelteksterne, der tvinger universalistiske teologer til at lære alles frelse. Det er deres egen vilje til at bestemme, hvad teksterne skal sige, der kommer til at dominere over teksterne selv.

Kaj Mogensen skriver: ”For Gud er intet umuligt” (Mogensen 2013: 407). Med det udsagn vikler han sig ind i en selvmodsigelse, for ifølge Kaj Mogensen er der noget, der alligevel er helt umuligt for Gud, nemlig at Gud kan lade nogle gå fortabt på grund af vantro og frelse andre ved tro på Jesus Kristus. Kaj Mogensen tilsidesætter bibelordet og underlægger sig tænkningen efter Kants kategoriske imperativ, så enten frelses alle, eller Jesu død er forgæves (Mogensen 2008a).

Mennesker kan modstå Gud, for ifølge Kaj Mogensen er det sandt: ”Gud er kærlighed”, som om de, han er uenige med, ikke vidste det. Men Kaj Mogensen forsikrer, at det er en ”magtfuld kærlighed”, som hans håb om alle ting genoprettelse bygger på (Mogensen 2013: 14). Det er et falsk håb. Kaj Mogensens opfattelse af Guds kærlighed er afvigende i forhold til den bibelske. Johannes skriver rigtignok, at ”Gud er kærlighed” (1 Joh 4:8), og forklarer umiddelbart derefter, hvori kærligheden består, nemlig i at Gud har ”sendt sin søn som et sonoffer for vore synder” (1 Joh 4:10). Det er dette sonoffer for synder, som Kaj Mogensen stiller sig afvisende til, og derfor er hans opfattelse af Guds kærlighed afvigende.

Løfterne og profetierne går ikke i retning af alles endelige frelse, for ”Men Skriften har indesluttet alt (græsk: panta) under synd, for at løftet ved tro på Jesus Kristus kunne gives dem, som tror”, skriver Paulus (Gal 3:22). Johannes skrev det endnu tydeligere: *”Han kom til sit eget, og hans egne tog ikke imod ham. Men alle dem, der tog imod ham, gav han ret til at blive Guds børn, dem, der tror på hans navn; de er ikke født af blod, ikke af køds vilje, ikke af mands vilje, men af Gud”* (Joh 1:11-12).

Gud kan være alt i alle de, som tog imod Jesus Kristus, da hans frelse blev rakt til dem gennem Ordet og sakramenterne. Men de, som ikke tog imod ham, bliver ikke tvangsfrelst gennem en magtfuld kærlighed.

Gud er alt i alle også i evighed. Han er som skaber den altbestemmende virkelighed, uanset om det er den evige salighed eller den evige fortabelse. Efter dommen, hvor alle skal erkende sandheden, at Gud er over alle, og hans Søn, Jesus Kristus er Herre, er han permanent den altbestemmende virkelighed både for de salige og for de, som fastholdt deres vantro, og som fra dommens dag og frem efter befinder sig under Guds vrede.

Konklusion

Jesus døde på korset som et sonoffer for verdens synd i den første påske. Helligånden sender kristne mennesker med nådemidlerne, Ordet og sakramenterne, til verden for, at så mange som muligt kan mødes med evangeliet om Jesu døds frelsende betydning. Det budskab gør en forskel. Nogle tager imod i tro, og andre afviser det i vantro.

Op gennem historien har kristne teologer ladet sig påvirke af tre store filosofiske positioner:

1) Platons påstand er, at det onde er intet, blot en mangel på godhed. Den måde at tænke på kommer fra Platons idélære og er besnærende for mange, fordi tanken om de onde handlinger og hændelser og ondskaben i sig selv er ubærlig. Det er anderledes ifølge de bibelske Skrifter. Det onde er ondt, og Gud møder ondskaben med retfærdighed. Derfor er Guds vrede over synd og ondskab retfærdig. Gud fører et opgør med synden fra syndefaldets dag og frem til dommedag. Gud tilregnede Jesus alle menneskers synder, da han døde straffidende på korset. Som sådan har Jesu død en universel betydning. Jesus havde selv levet et syndfrit liv. Ved den individuelle retfærdiggørelse af tro kan Gud tilregne det troende menneske Jesu syndfrihed, således at det salige bytte kan ske for den, som tror på Jesus Kristus. Uden tro på Jesus Kristus er man stadig under Guds vrede og vil møde Guds vrede på dommens dag.

2) Alt sker med absolut nødvendighed. Den måde at tænke på kommer fra stoikerne, og udmøntes i en skæbnetro. Det går, som det skal, siges det. Men det er i modstrid med Bibelens tale om Gud som almægtig og med en egen fri vilje. Gud har ikke underlagt nogle filosofiske principper eller har bundet sig til noget uden for sig selv.

3) Hvis man gør noget, er det kun etisk korrekt, hvis princippet bag handlingen kan gælde universelt. Det er grundlæggende i Kants filosofi. Den tænkemåde er blevet en del af den vestlige verdens ubevidste tankemønster således, at mange tror, at Gud handler i overensstemmelse med det. Men Gud har ikke underlagt sig Kants tænkning. Gud har i sit eget frie valg besluttet, at Jesus Kristus og hans frelsesværk er sat til tro eller forargelse i denne verden, og derfor vil nogle blive frelst, mens andre kommer til at gå fortabt.

Efter Anden Verdenskrig har stadig flere teologer tilsluttet sig læren om alles endelige frelse. Det er i modstrid med indholdet i de bibelske tekster. De teologer, der går ind for læren om alles endelige frelse, fejltolker én type skriftsteder, der siger, at i den evige salighed bliver Gud alt i alle. De tolker ordene i modstrid med sammenhængen. Men det skal forstås ud fra sammenhængen, at Gud bliver alt i alle de, som tog imod frelsen ved Jesus Kristus, dem som tror på Guds Søns navn. I disse mennesker bliver Gud alt i alle i den evige salighed. De andre befinder sig under Guds vrede, og som sådan er Gud den altbestemmende virkelighed også for dem.

Analysen har vist, at for de, som lærer alles endelige frelse, tømmes læren om objektiv forsoning og retfærdiggørelse af tro for indhold.

I det konkrete tilfælde med Kaj Mogensens kamp for alles frelse, undsiger Kaj Mogensen sig indholdet i *Confessio Augustana* artikel 17 og *Den athanasianske Trosbekendelse*. Men analysen af hans teologi fra 2001 til 2021 viser, at han har problemer med treenighedslæren og en række andre artikler i *Confessio Augustana*, nemlig artikel 2, 3, 4, 17 og 19. Dertil kommer, at hans teologi er imod intentionen af noget af indholdet i artikel 6, 12 og 20. Det værste er dog, at Kaj Mogensen ikke tillægger Jesu død afgørende betydning som et sonoffer for synden under Guds vrede. Hvis Kaj Mogensen har ret i det, er vi de ynkværdigste af alle mennesker. Men nu siger Skriften, at Jesu død er et sonoffer, og det giver mulighed for at tro Skriftens ord.

Når tankerækken, at Jesus døde for alle, fører til, at alle bliver frelst, er det et budskab, der giver en falsk trøst og et falsk håb.

Bibliografi

- Andersen, Børge Haahr. 2003. "En kærlighed med rom for alle?". *Præsteforeningens Blad* 2003/5, 74-81.
- Andersen, Børge Haahr. 2013. "Det ender godt". *Præsteforeningens Blad* 2003/5, 117-122.
- Andersen, Finn B. 2006a. "Inkonsekvent vranglære". *Præsteforeningens Blad* 2006/34, 646-648.
- Andersen, Finn B. 2006b. "Blasfemi i kirken". *Præsteforeningens Blad* 2006/40, 793-794.
- Ansell, Nicolas. 2013. *The Annihilation of Hell: Universal salvation and the redemption of Time in the Escatology of Jürgen Moltmann*. Crownhill: Paternoster.
- Appelbaum, David. 1995. *Kants vision*. Viborg: Hernovs Forlag.
- Aristoteles. 1993. *Om mennesket*. Valby: Forlaget Pantheon.
- Augustin. 1984. *Om Guds Stad* 1.-5. bog, oversat af Bent Dalsgaard Larsen. (København: Gads forlag.
- Augustin, 1986. *Om Guds Stad* 6.-10. Bog, udgivet af Bent Dalsgaard Larsen. København: Gads forlag.
- Augustin, 1996. *Om Guds Stad* 19.-22. Bog, udgivet af Bent Dalsgaard Larsen. København: Gads forlag.
- Augustin. 2005. "Tro, Håb og Kærlighed. En Håndbog", i *Augustins småskrifter om troen*, København: Anis, 61-134.
- Aulén, Gustaf. 1930. *Den kristna försoningstanken – Huvudtyper och Brytningar*. Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag.
- Austad, Torleiv. 2012. *Kristologi En innføring*. Oslo: Cappelen Damm Høyskoleforlaget.
- Bailey, Kenneth E. 2009. *Jesus set med mellemøstlige øjne. Studier i lignelsernes kulturelle kontekst*. Bind 2. Fredericia: Kolon / Credo.
- Bækgaard, Hans-Ole. 2003. "Augustins eskatologi". *IXTYC* 2003, 3-13, 62-71.
- Bultmann, Rudolf. 1967. *Jesus Kristus og mytologien*. København: Munksgaard.
- Clark, Gordon H. 1985. *Thales To Dewey*. Jefferson: The Trinity Foundation.
- Christensen, Jens Ole. 2009. *Når tro og liv brager sammen*. Hillerød: LogosMedia.
- Christensen, Kurt (red.). 2004. *Frelse og fortabelse*. Århus: Forlaget Kolon.

Christensen, Stig. 2008a, "Ingen respekt for den menneskelige frihed". *Kristeligt Dagblad* 4. september 2008.

Christensen, Stig. 2008b. "Tvang og frelse". *Kristeligt Dagblad* 29. september 2008.

Den danske Alterbog. 2001. København: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag.

Den danske Salmebog. 2003. København: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag.

Den katolske kirkes Katekismus. 2008. Anden udgave. København: Katolsk Forlag 2008.

Die Bekenntnisschriften der evangelisch lutherischen Kirche. 1992. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Eriksen, Trond Berg. 1994. *Undringens labyrinter*. Oslo: Universitetsforlaget.

Eriksen, Trond Berg. 2000. *Augustin Det urolige hjerte*. Oslo: Universitetsforlaget.

Ekstrand, Thomas och Carl Reinhold Bråkenhielm. 2015. "Kristen försoningslära genom tiderna", i Carl Henrik Bråkenhielm och Göran Möller (red.), *Tala om försoning. Reflektioner över ett centralt tema i kristen teologi*. Stockholm: Verbum.

Gillespie, Michael Allen. 2008. *The Theological Origins of Modernity*. Chicago: Chicago University Press.

Greggs, Tom. 2009. *Barth, Origen, and Universal Salvation: Restoring Particularity*. Oxford: Oxford University Press.

Gregersen, Niels Henrik. 2000. "Karl Barth og annihilationsteorien", *Dansk Teologisk Tidsskrift* 63 årgang, 2000, 134-155.

Gregersen, Niels Henrik. 2001. "Fortabelsen: To Helvedesteorier". *Kristeligt Dagblad* 29. november 2001.

Gregersen, Niels Henrik. 2003. "Tortur eller tilintetgørelse? – to helvedesteorier". *Præsteforeningens Blad* 2003/14, 282-285.

Gregersen, Niels Henrik. 2021. *Ind i fællesskabet – En samtidsteologi om gudsriget og det evige liv*. København: Eksistensen.

Grenholm, Carl-Henric. 1997. "Deontologiska teorier", i Göran Bexell & Carl-Henric Grenholm, *Teologisk etik. En introduktion*. Stockholm: Verbum, 106-123.

Haystrup, Helge. 2007. *Augustin fra sandhedssøgen til kamp for frihed og forudbestemmelse*. København: Credo Forlag.

Hauge, Lars Steinar. 2020. "Kants moralfilosofi – og politiske tenkning", i Lars Steinar Hauge, *Veien til fred*. Bergen: Bondoni Forlag.

Hedenius, Ingemar. 1972. *Helvetesläran*. Stockholm: Bonniers.

Hick, John. 1977. *Evil and the God of Love, revised version*. San Francisco: Harper & Row.

Holm, Hans-Henrik. 1996. "Drømmen der brast. Om FN's identitetskrise i det internationale system". *Politica* årgang 28, nr. 1, 37-52. jf. <https://tidsskrift.dk/politica/article/view/67994/98497>

Hägglund, Bengt. 1981. *Teologins Historia. En dogmehistorisk oversikt*. Lund: LiberLäromedel.

Hägglund, Bengt. 1990. "Försynsläran hos Karl Barth mot bagrunden av den gammalprotestantiska traditionen" i Peter Widmann og Theodor Jørgensen (red.), *Karl Barth og den lutherske tradition. Et teologisk opgør i nordisk perspektiv*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 59-73.

Haaning, Aksel. 2009. *Antikrist*. København: Forlaget Vandkunsten.

Jacobsen, Anders-Christian. 2006, "Frihed og forsyn i Origenes' teologi", i Bo Kristian Holm og Else Marie Wiberg Pedersen (red.), *Nåden og den frie vilje*. København: Forlaget ANIS, 39-64.

Jacobsen, Anders Christian. 2013. "Opgør med Confessio Augustana 17". *Præsteforeningens Blad* 2013/6, 113-116.

Jeffery, Steve and Mike Ovey, Andrew Sach. 2007. *Pierced for our Transgressions*. Nottingham: Inter Varsity-Press.

Johansen, Karsten Friis. 1991. *Den europæiske filosofis historie Bind I Antikken*. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.

Kant, Immanuel. 1993. *Grundlæggelse af moralens metafysik*. København: Hans Reizels forlag.

Kant, Immanuel. 1990. *Den evige fred*. København: Det sikkerheds- og nedrustningspolitiske Udvalg.

Kelly, J.N.D. 1993. *Early Christian Doctrines*. London: A & C Black.

Kjær, Torben. 1996. *Afguder og afgudsofferkød. En analyse af 1.Kor.8,1-11, 12,1-3, 1.Tess.1,9; 2.Kor.6,16 og Rom.2,22*. København: Dansk Bibel-Institut.

Kvist, Hans-Olof. 1986. *Immanuel Kant i teologihistoriens växling*. Åbo: Institutionen för Systematisk Teologi vid Åbo Akademi.

Legarth, Peter V. 2013. "Frelse og Fortabelse" (anmeldt). *Dansk Tidsskrift for Teologi og Kirke* / 01 / 13, 67-77.

Ludlow, Morvenna. 2000. *Universal Salvation: Eschatology in the Thought of Gregory of Nyssa and Karl Rahner*. Oxford: Oxford University Press.

Luther, Martin. 1981. *Martin Luther Skrifter i udvalg*. København: Credo Forlag.

Luther, Martin. 1983. *Om den trælboundne vilje*, Luthers Skrifter i Udvalg V. Århus: Forlaget Aros 1983.

McClymond, Michael J. 2018. *The Devil's redemption*. Vol 1. & 2. Grand Rapids: BakerAcademic.

Mikkelsen, Hans Vium. 2006. "Opgøret med mennesket som autonomt subjekt: Løgstrup og Barth om nåden og den frie vilje", i Bo Kristian Holm og Else Marie Wiberg Pedersen (red.), *Nåden og den frie vilje*. København: Forlaget ANIS, 315-65-89.

Mogensen, Kaj. 1995. "Langfredag", *Præsteforeningens Blad* 1995/12, 268-269.

Mogensen, Kaj. 2001a. "Den dobbelte udgang eller alles frelse". *Kristeligt Dagblad* 12. marts 2001.

Mogensen, Kaj. 2001b. "Guds magt er størst". *Kristeligt Dagblad* 8. maj 2001.

Mogensen, Kaj. 2001c. "Den dobbelte udgang – nok engang". *Kristeligt Dagblad* 20. august 2001.

Mogensen, Kaj. 2001d. "Lære og håb". *Kristeligt Dagblad* 28. november 2001.

Mogensen, Kaj. 2003a. "Ikke dommen, men fordømmelsen". *Præsteforeningens Blad* 2003/8, 153-154.

Mogensen, Kaj. 2003b. "Alle tings genoprettelse". *Præsteforeningens Blad* 2003/15-16, 338-339.

Mogensen, Kaj. 2003c. "Den tidsubegrænsede smerte". *Præsteforeningens Blad* 2003/24, 535-537.

Mogensen, Kaj. 2003d. "Guds vrede". *Præsteforeningens Blad* 2003/33, 710-711.

Mogensen, Kaj. 2003e. "Kierkegaard og den dobbelte udgang". *Præsteforeningens Blad* 2003/33, 711-713.

Mogensen, Kaj. 2003f. "Gudsopfattelse, frelsesforståelse og forståelsen af Jesu Kristi betydning". *Præsteforeningens Blad* 2003/41, 912-913.

Mogensen, Kaj 2006a. "Overfladisk om dobbelt udgang". *Præsteforeningens Blad* 2006, 353-354.

Mogensen, Kaj 2006b. "Evangeliets frelsesvirkelighed". *Præsteforeningens Blad* 2006, 552-555.

Mogensen, Kaj 2006c. "Symbolforpligtelsen". *Præsteforeningens Blad* 2006, 738-741.

Mogensen, Kaj 2006d. "Håbet om alle tings genoprettelse og forsoningens universalitet". *Præsteforeningens Blad* 2006, 944-945.

Mogensen, Kaj. 2007a. "Der knytter sig flere problemer til den dobbelte udgang". *Kristeligt Dagblad* mandag 19. februar 2007.

Mogensen, Kaj. 2007b. "Ligeglad med troen?". *Præsteforeningens Blad* 2007/5, 93-94.

Mogensen, Kaj. 2007c. ”Replik til Svend Schulz-Hansen”. *Præsteforeningens Blad* 2007/18, 395-396.

Mogensen, Kaj. 2008a. ”Enten gælder Kristi forsoning alle, eller også findes den slet ikke”. *Kristeligt Dagblad* 30. august 2008.

Mogensen, Kaj. 2008b. ”Frelse og fortabelse. Kristi forsoning har universel gyldighed”. *Kristeligt Dagblad* 23. september 2008.

Mogensen, Kaj. 2008c. ”Skaberværkets genoprettelse. Et kristent menneskes frihed”. *Kristeligt Dagblad* 7. oktober 2008.

Mogensen, Kaj. 2008d. ”Alles frelse. Evig fortabelse er sadistisk”. *Kristeligt Dagblad* 20. oktober 2008.

Mogensen, Kaj. 2008e. ”Den rigtige biskop”. *Kristeligt Dagblad* 9. december 2008.

Mogensen, Kaj. 2008f. ”Kristentroens budskab er enkelt. Gud er kærlighed”. *Kristeligt Dagblad* 17. december 2008.

Mogensen, Kaj. 2009. ”Håbet om alle tings genoprettelse”. *Præsteforeningens Blad* 2009/36, 740-749.

Mogensen, Kaj. 2010. ”Nej til stammegud. Kristi frelse er universel”. *Kristeligt Dagblad* 30. marts 2010.

Mogensen, Kaj. 2013. *Frelse og Fortabelse*. Frederiksberg: Aros Forlag.

Mogensen, Kaj. 2013a. ”Frelse og fortabelse – et responsum til Peter V. Legarth”. *Dansk Tidsskrift for Teologi og Kirke* / 02 / 13, 148-156.

Mogensen, Kaj. 2021. ”Forkyndelsen af dobbelt udgang er et magtmiddel, få lader sig anfægte af”. *Kristeligt Dagblad* 9. februar 2021.

Moltmann, Jürgen. 1995. *Das Kommen Gottes*. Gütersloh: Chr. Kaiser/Gutersloher Verlagshaus.

Moltmann, Jürgen. 1999a. ”The World in God or God in the World?”, i Richard Bauckham (ed.), *God will be all in all: The Eschatology of Jürgen Moltmann*. Edinburgh: T&T Clark, 35-41.

Moltmann, Jürgen. 1999b. ”The Logic of Hell”, i Richard Bauckham (ed.), *God will be all in all: The Eschatology of Jürgen Moltmann*. Edinburgh: T&T Clark, 43-47.

Mæland, Jens Olav (red.). 1985. *Konkordieboken Den evangelisk-lutherske kirkes bekjennelsesskrifter*. Oslo: Lunde forlag.

Nørgaard-Højen, Peder. 2006. *Den danske Folkekirkes Bekendelsesskrifter Kommentar*. 2 korrigerede udgave. Frederiksberg: ANIS.

Nørgaard-Højen, Peder. 2007. *Den danske Folkekirkes Bekendelsesskrifter Tekst og oversættelse*. 2. korrigerede udgave. Frederiksberg: ANIS.

Olsen, Jakob Valdemar. 2003. "Kierkegaard og fortabelsen". *Præsteforeningens Blad* 2003/18, 388-389.

Olson, Roger E. 1999. *The Story of Christian Theology*. Downer Grove: IVP Academic.

Pedersen, Else Marie Wiberg. 2006. "Sygdom til døden. Augustins lære om nåden og den frie afgørelse", i Bo Kristian Holm og Else Marie Wiberg Pedersen (red.), *Nåden og den frie vilje*. København: Forlaget ANIS, 65-89.

Pedersen, Kurt J. 2001, "Tomt helvede". *Kristeligt Dagblad* 19. marts 2001.

Petersen, Carsten Elmelund. 2001. "Fælleserklæringen om Retfærdiggørelseslæren – En vurdering af den endelige version af et katolsk-luthersk dokument", i Lars Jensen, Peter Olsen og Jens Jørgen Rasmussen (red.): *Teologi med hjertet – Festskrift til Niels Ove Vigilius*. København: Dansk Bibel-Institut, 142-156.

Petersen, Carsten Elmelund. 2018. "Funktionel antinomisme – før og nu", i Jakob Valdemar Olsen, *Den kristne forkyndelse: Teori og praksis fra Bibelen, i historien, til verden*. Fredericia: Kolon, 210-254.

Petersen, Carsten Elmelund. 2019a. "Døde Jesus for alle - eller kun for de forudbestemte? - til drøftelsen om universel eller målrettet forsoning". *eMissio* 2019, 92-117 (<https://www.emissio.net/index.php/emissio/article/view/9>).

Petersen Carsten Elmelund Petersen, 2019b. "Den gyldne regel som basis i globaletikken – Er etikken grundlag kompatibelt hos Jesus af Nazareth og Immanuel Kant?". *Theofilos* Vol. 11, Nr. 2 2019, 147-160.

Peterson, Robert A. 1994. "A Traditionalist Response to John Stott's Argument for Annihilationism". *Journal of the Evangelical Theological Society* 37/4 (December 1994), 553-568.

Peterson, Robert A. 1995. *Hell on trial: The Case for Eternal Punishment*. Phillipsburg: P&R Publishing.

Peterson, Robert A. (ed.). 2004. *Hell Under Fire: Modern Scholarship Reinvents Eternal Punishment*. Phillipsburg: P&R Publishing.

Peterson, Robert A. (ed.). 2011. *Is Hell for Real or Does Everyone Go To Heaven?* Grand Rapids: Zondervan.

Prenter, Regin. 1944. *Spiritus Creator: Studier i Luthers Theologi*. Aarhus: Universitetsforlaget i Aarhus.

Prenter, Regin 1967. "Luthers „Synergismus“?", i Helmer Junghans, Ingetraut Ludolphy, Kurt Meier (Hrsg.), *Vierhundertfünfzig Jahre lutherische Reformation 1617-1967: Festschrift für Franz Lau zum 60. Geburtstag*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 264-281.

Radler, Aleksander. 2006. *Kristen dogmatik*. Lund: Studentlitteratur.

Sartre, Jean-Paul. 2007. *Væren og Intet: Et essay om fænomenologisk ontologi*. Aarhus: Philosophia.

Schulz-Hansen, Svend. 2007a. "Henrik Højlund og forkyndelsen". *Præsteforeningens Blad* 2007/1-2, 15-16.

Schulz-Hansen, Svend. 2007b. "Troen og læren". *Præsteforeningens Blad* 2007/9, 187.

Second Council of Constantinople jf. <https://www.newadvent.org/fathers/3812.htm>

Sejergaard, Jørgen. 2003a. "Tidsubegrænset smerte". *Præsteforeningens Blad* 2003/21, 462-463.

Sejergaard, Jørgen. 2003b. "For at undgå Guds vrede". *Præsteforeningens Blad* 2003/29-30-31, 673-674.

Sejergaard, Jørgen. 2003c. "Evangeliske hovedpunkter". *Præsteforeningens Blad* 2003/37, 814-815.

Sejergaard, Jørgen. 2004. "Guds vrede i NT". *Præsteforeningens Blad* 2004/3, 51-54.

Skar, Øystein. 2005. "Immanuel Kant – En fornuftig religion utenfor kirken". *Kirke og Kultur* 2/2005, 285-291.

Skarsaune, Oskar. 2010. *Inkarnasjonen Myte eller faktum?* Oslo: Lunde Forlag.

Skirbekk, Gunnar. 1987. *Filosofihistorie 1*. Bergen – Oslo – Stavanger – Tromsø: Universitetsforlaget.

Spade, Paul Vincent. 1999. "Ockham's Nominalist metaphysics: Some Main Themes", i Paul Vincent Spade (ed.), *The Cambridge Companion to Ockham*. Cambridge: Cambridge University Press, 100-117.

Stott, John. 1988. "John Stott's response to Chapter 6", i David L. Edwards with John Stott, *Essentials – A liberal-evangelical dialogue*. London: Hodder & Stoughton, 306-331.

Stott, John. 2014. "Judgment and Hell", i Christopher M. Date, Gregory G. Stump, and Joshua W. Anderson (ed.), *Rethinking Hell – Readings in Evangelical Conditionalism*. Eugene: Cascade Books, 48-55.

Svare, Helge. 1996. *I Sokrates' fotspor: Filosofi og vitenskapshistorie*. Oslo Pax forlag.

Tollefsen, Torstein, Henrik Syse og Rune Fritz Nicolaisen. 1998. *Tenkere og ideer Filosofiens historie fra antikken til vår egen tid*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.

Thuesen, Janni. "Debatinterview". *Kristeligt Dagblad* 3. februar 2007:

Widmann, Peter. 1990. "Striden mellem Barth og lutherdommen", i Peter Widmann og Theodor Jørgensen (red.), *Karl Barth og den lutherske tradition. Et teologisk opgør i nordisk perspektiv*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 41-58.

Widmann, Peter. 2008. "Kants filosofiske religionslære", i Kees van Kooten Niekerk og Ulrik Nissen (red.), *Lidenskab og Stringens: Festskrift til Svend Andersen*. København: Forlaget ANIS, 137-150.

Wolf, Jakob. 2008. "Troen er tåbelig". *Præsteforeningens Blad* 2008/50, 1156-1167.